

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

Σπουδάστρια : Μαρία Μαργαρίτα Μίχαλου

Συντονίστρια : Γεωργία Μαρίνου

Φεβρουάριος 2013

**Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο
της οθωμανικής κυριαρχίας**

Σπουδάστρια: Μαρία Μαργαρίτα Μιχαλου
Συντονίστρια: Γεωργία Μαρίνου
Ακ. Έτος: 2012-2013

Ευχαριστώ πολύ την κα. Γ. Μαρίνου για την τεράστια υπομονή της και την πολύτιμη συμβολή της στην πραγμάτωση της εργασίας, καθώς επίσης και τον κ. Γ. Ντέλλα για τη βοήθεια στη συλλογή του βιβλιογραφικού υλικού.

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προοίμιο.....	4
Κεφάλαιο _ 1 : Ιστορικό πλαίσιο	
1.1 Η πόλη της Ρόδου έως τις αρχές του 20 ^{ου} αι.....	6
Κεφάλαιο _2: Η πολεοδομική συγκρότηση της πόλης της Ρόδου έως την οθωμανική κατάκτηση	
2.1 Η πόλη της Ρόδου κατά την ελληνιστική περίοδο.....	12
2.2 Η πόλη της Ρόδου ως επαρχία της αυτοκρατορίας ρωμαϊκής και βυζαντινής.....	14
2.3 Η μορφή της πόλης επί Ιπποτοκρατίας, πριν την οθωμανική κατάκτηση.....	20
Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16 ^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20 ^{ου} αιώνα	
3.1 Η νέα κοινωνική δομή της πόλης υπό τους Οθωμανούς.....	34
3.2 Ο μετασχηματισμός της πόλης υπό την επίδραση του οθωμανικού στοιχείου.....	50
3.3 Η δημόσια οθωμανική αρχιτεκτονική.....	58
3.4 Η εξέλιξη της οικιστικής αρχιτεκτονικής στην πόλη της Ρόδου.....	72
Κεφάλαιο _4: Επίλογος.....	86
Βιβλιογραφία.....	88

Προοίμιο

Στο πλαίσιο της παρούσας διάλεξης αποφάσισα να μελετήσω τη μορφή της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου που ανήκει στην παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά και να ασχοληθώ πιο συγκεκριμένα με την ιδιαίτερη εικόνα της που διαμορφώθηκε κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας.

Σκοπός της εργασίας είναι η αναγνώριση της ταυτότητας της πόλης της Ρόδου ως τμήματος της οθωμανικής αυτοκρατορίας από τον 16^ο μέχρι τον 20^ο αι. και ο βαθμός της επιρροής του νέου κατακτητή στην πόλη που με μεγάλη επιμονή είχε προσπαθήσει να κατακτήσει.

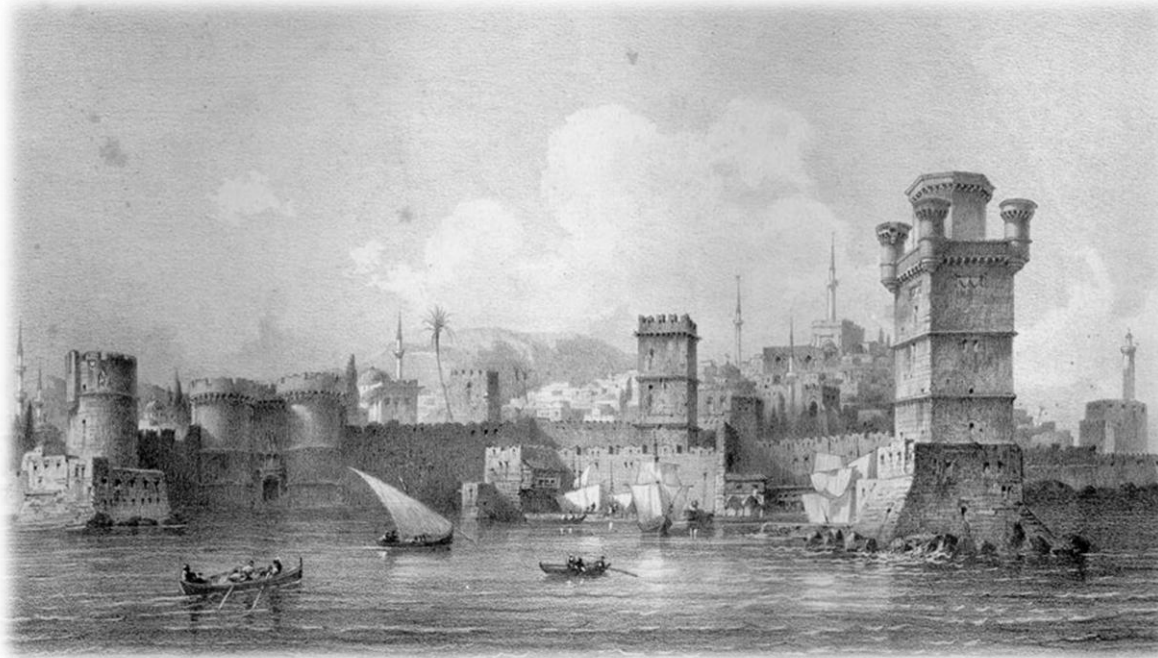
Ξεκινώντας με μια σύντομη ιστορική αναδρομή από την περίοδο των αρχαϊκών χρόνων μέχρι και την Τουρκοκρατία στόχος της εργασίας ήταν η ερμηνεία των παραμέτρων και των συνθηκών που καθόρισαν τη μορφή της πόλης μέχρι την οθωμανική κυριαρχία και τη σημασία επιβολής του οθωμανικού στοιχείου σε αυτό το μικρό, αλλά καίριας σημασίας, νησί της Μεσογείου. Παράλληλα, αντικείμενο μελέτης αποτέλεσε η καθημερινή ζωή των κατοίκων, η διάρθρωση και ώσμωση μεταξύ των δύο κύριων κοινοτήτων έτσι όπως διαμορφώθηκε με την εγκατάσταση των νέων πληθυσμών που είχαν ένα τόσο διαφορετικό πολιτιστικό υπόβαθρο.

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

5.

Η Ρόδος κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν, εκτός από εμπορικό και θρησκευτικό κέντρο, έδρα Βακούφ, δηλαδή περιλάμβανε φιλανθρωπικά ιδρύματα, μαρτέ και μενδρεσέδες. Η νέα θρησκευτική και κοινωνική δομή οδήγησε σε ένα νέο τρόπο ζωής, ο οποίος δημιούργησε μία διαφορετική αρχιτεκτονική εικόνα της πόλης που προέκυψε όχι ως ένα νέο «σκηνικό» ζωής για τους νεοφερμένους, αλλά διαμόρφωσε το πλαίσιο διαβίωσης των κατακτητών εποίκων μαζί με τους παλιούς κατοίκους σε ένα προϋπάρχον δομημένο περιβάλλον με έναν ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό χαρακτήρα υψηλής ποιότητας που δημιουργήθηκε από μία πολύ ακμάζουσα οικονομικά και πολιτιστικά κοινωνία.

Εικ.2
Γκραβούρα του Μέγα
Λιμανιού από τον Ε.
Flandin, *L'Orient*, Paris,
1853

Κεφάλαιο_1: Ιστορικό πλαίσιο

1.1_Η πόλη της Ρόδου έως τις αρχές του 20 αιώνα

Η Ρόδος σήμερα είναι μια πόλη μέσα στην πόλη, θα μπορούσαμε να πούμε, που είναι ταυτόχρονα ένα απέραντο μουσείο αλλά και μια ζωντανή περιοχή με έντονη εμπορική δραστηριότητα. Η Ρόδος, μια από τις πιο καλά διατηρημένες μεσαιωνικές πόλεις στον κόσμο συγκαταλέγεται στα 951 Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO και αποτελεί έναν εντυπωσιακό χώρο, που δέχτηκε μια διαδοχή πολιτισμικών επιδράσεων, τεκμήρια των οποίων αποτελούν 'ένα πλήθος μνημείων, όπως οι παλαιοχριστιανικές εκκλησίες, το πρωτοβυζαντινό φρούριο, τα αρχαία νεώρια, το μεσαιωνικό κάστρο, οι πύργοι, τα ιπποτικά κτίσματα και τα καταλύματα των «γλωσσών» επί της οδού Ιπποτών, τα τεμένη, το δίδυμο λουτρό και άλλα κτίσματα, πολλά από αυτά σχεδόν ανέπαφα μέσα στο πέρασμα του χρόνου. Η πόλη της Ρόδου αποτελεί ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα συνεχούς κατοίκησης στον ίδιο χώρο, έναν χώρο που ξεχωρίζει για το φυσικό του κάλλος και συγχρόνως βρίσκεται σε μια στρατηγική γεωγραφική θέση, ενταγμένη σε έναν από τους πιο χαρακτηριστικούς χώρους της Μεσογείου, σταυροδρόμι πανάρχαιων θαλάσσιων δρόμων, ανάμεσα στο Αιγαίο και στις ακτές της Εγγύς Ανατολής.¹

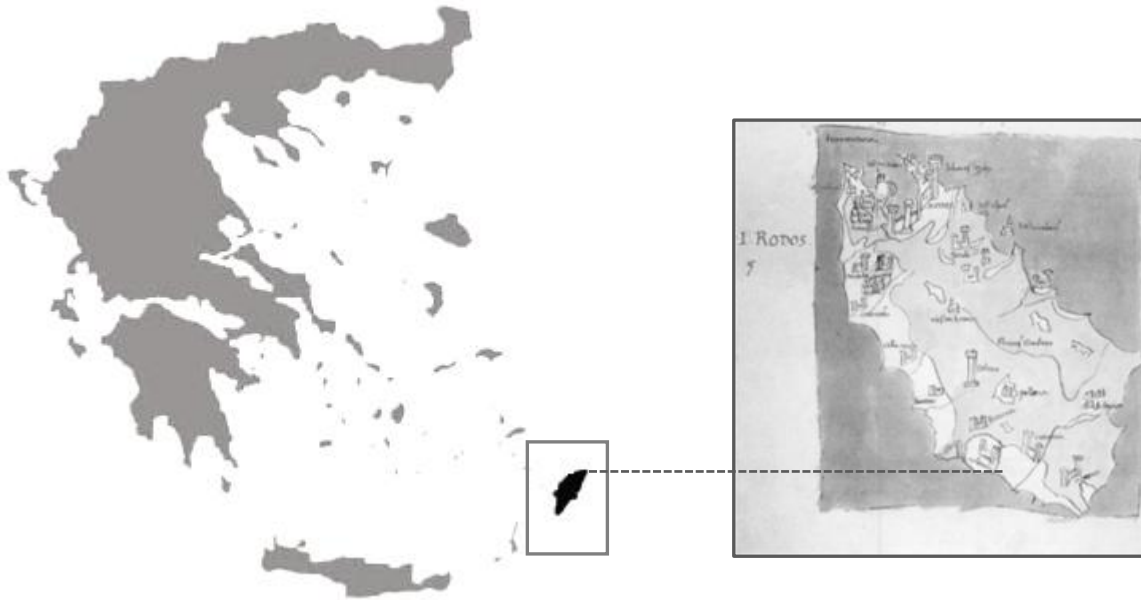
Εικ.3

Προοπτική απεικόνιση της τειχισμένης πόλης από το μαράσι του Άγιου Νικολάου, έργο του A. Gabriels το 1850

1.Σχέδιο Προστασίας - Διαμόρφωσης - Ανάδειξης του Μνημειακού συνόλου των Μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου, Υπουργείο Πολιτισμού 2008 Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων(Τ.Δ.Π.Ε.Α.Ε.), Ρόδος 2008, σελ.67

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

7.

Εικ.4,5

Αριστερά η γεωγραφική θέση του νησιού στον ελλαδικό χώρο και δεξιά η γραφική απεικόνιση του νησιού σε χάρτη από τον Buodelmonti το 1420

Το νησί της Ρόδου βρίσκεται στη ΝΑ περιοχή του Αιγαίου είναι το μεγαλύτερο σε μέγεθος από τα Δωδεκάνησα και το τέταρτο σε όλη την Ελλάδα (βλ. εικ. 4). Η ανθρώπινη παρουσία στο νησί εμφανίστηκε για πρώτη φορά κατά τους προϊστορικούς χρόνους. Η αρχή της ιστορίας της τοποθετήθηκε στα υστερομινωικά χρόνια και κυρίως στο τέλος της μυκηναϊκής εποχής (1100 π.Χ) με την επικράτηση των Δωριέων «υπό το γένος των Ηρακλειδών». Η Ρόδος μαζί με την Κω, την Κνίδο και την Αλικαρνασό δημιούργησαν τη Δωρική Εξάπολη, μια αμφικτιονία με θρησκευτικό κέντρο το ναό του «Τριοπίου Απόλλωνος» στην Κνίδο και σημαντικές εμπορικές δραστηριότητες ήδη από εκείνη την εποχή.¹ Το 408 π.Χ ιδρύθηκε η πόλη των Ροδίων στην «Πάνος άκρα», στη βορειοανατολική απόληξη του νησιού από τη συνένωση των τριών αρχαιοτέρων πόλεων (Ιαλυσό, Κάμειρο και Λίνδο), η οποία συγκέντρωσε όλες τις εξουσίες και αποτέλεσε το πολιτικό και οικιστικό κέντρο του νησιού. Η νέα χωροθέτηση της πόλης πραγματοποιήθηκε έχοντας λάβει υπόψιν όλες τις παραμέτρους όπως ήταν η

1.Ιωάννης Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου, Από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου(1948)*, Αθήνα 1972, σελ.57

Κεφάλαιο_1: Ιστορικό πλαίσιο

θέση σε συνάρτηση με το θαλάσσιο εμπόριο, η ύπαρξη των φυσικών λιμένων, η ευνοϊκή γεωφυσική διαμόρφωση του εδάφους για την ανάπτυξη του αστικού ιστού, καθώς επίσης και ο προσανατολισμός σε σχέση με το μικροκλίμα της περιοχής.¹ Πολύ σημαντικός παράγων ήταν η ύπαρξη όρμων στο άκρο του νησιού, πάνω στην ανατολική πλευρά που εξυπηρετούσαν τις μεταφορές και την κίνηση του εμπορίου προς όλες τις κατευθύνσεις.

Η πόλη ρυμοτομήθηκε το 408 π.Χ σύμφωνα προς το Ιπποδάμειο σύστημα. Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους η πόλη περιβαλλόταν από τις περίφημες για την εποχή οχυρώσεις, πέντε λιμάνια και άλση. Αντιλαμβανόμαστε την εικόνα της πόλης από τα λεγόμενα του Αίλιου Αριστείδη, « *Η πόλη λαμπρά παντού απλωμένη. Θαύμα στα μάτια ο κύκλος των τειχών με τους πύργους, επιβλητικά στο ύψος και στο κάλλος..*» και όπως αναφέρει ο Στράβωνας «*..ώστε δεν έχουμε να πούμε άλλη ανώτερη, άλλα ούτε και όμοια με αυτή*».

Το 305 π.Χ έχοντας οι κάτοικοι αποκτήσει μεγάλη ισχύ από τις ναυτικές τους δραστηριότητες αντιστάθηκαν σθεναρά στην πολιορκία του Δημητρίου του Πολιορκητή. Την ίδια περίοδο πρέπει να φιλοτεχνήθηκε ο Κολοσσός της Ρόδου, ένα από τα επτά θαύματα του κόσμου ως ένδειξη ισχύος της κοινωνίας αυτής.² Ακολούθησαν χρόνια ευημερίας και ακμής, με τη Ρόδο να κυριαρχεί στο ναυτικό και εμπορικό τομέα χάρη στην συνεργασία της με την Αίγυπτο. Η παρακμή ήρθε με την υποταγή του νησιού στη Ρώμη το 164 π.Χ, ύστερα από αναγκαστική συμμαχία. Επί Βεσπασιανού μετατράπηκε σε provincia insularum (ρωμαϊκή επαρχία των νήσων). Επί Μεγάλου Κωνσταντίνου, το 330 μ.Χ με την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης, η Ρόδος εντάχθηκε στο ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας στη μετέπειτα δηλαδή, μεγάλη βυζαντινή αυτοκρατορία, της οποίας ήταν ένα ακμάζον επαρχιακό κέντρο.

1.ΤΕΕ- Τμήμα Δωδεκανήσου, *Η Ρόδος εκτός των τειχών 1522-1947*, Αρχιτεκτονική-Πολεοδομία, Ρόδος 2005, σελ.13

2.Ιωάννης Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου, Από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου(1948)*, Αθήνα 1972, σελ. 104-105

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

Καθόλη τη διάρκεια της πρωτοβυζαντινής περιόδου το νησί δέχθηκε ακολούθως πλήθος επιθέσεων, όπως των Περσών το 620 μ.Χ, των Σαρακηνών το 653μ.Χ., και των Αράβων. Όλες αυτές οι επιθέσεις ανάγκασαν τους Ρόδιους να οικοδομήσουν ένα ισχυρό φρούριο, το πρωτοβυζαντινό, στη σημερινή βορειοδυτική περιοχή της μεσαιωνική πόλης για να εξασφαλίσουν την άμυνά τους.¹

Κατά τη Μέση Βυζαντινή περίοδο με τη δημιουργία των θεμάτων, των μεγάλων διοικητικών επαρχιών, η Ρόδος περιελήφθη στο θέμα των Κιβυραιωτών της Μικράς Ασίας.² Κατά τους σκοτεινούς χρόνους, το βυζαντινό κράτος αποδυναμώθηκε λόγω των συνεχόμενων επιθέσεων που δεχόταν, και εμφανίστηκαν νέες δυνάμεις στη ναυτιλία το 1256, κυρίως της Γένοβας και της Βενετίας. Όλοι αυτοί οι παράγοντες ενίσχυσαν την οικονομική σημασία του νησιού με τους Βενετούς να δημιουργούν ναυτικό σταθμό στη Ρόδο, γεγονός που οδήγησε στην ανάκαμψη την οικονομία του νησιού. Η κατάρρευση όμως της βυζαντινής αυτοκρατορίας με την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1204 από τους σταυροφόρους οδήγησε στην παραχώρηση του νησιού στο θρησκευτικό τάγμα των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννη στις αρχές του 14ου αι.

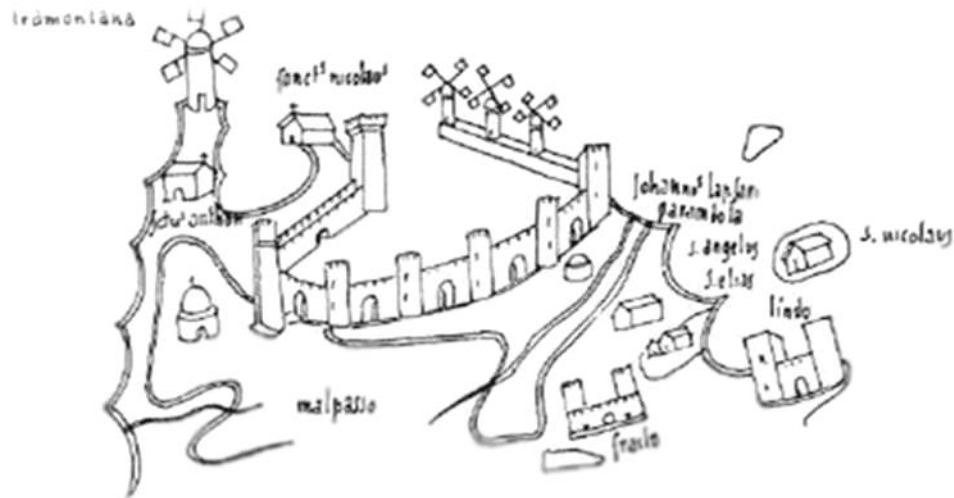
Έτσι, ύστερα από συμμαχία του Vignolo di Vignoli, θείου του Andrea Moresco που είχε στη δικαιοδοσία του το νησί της Ρόδου, με τον μεγάλο μάγιστρο Foulk de Villaret καταλήφθηκε η ύπαιθρος το 1306 και οριστικά η πόλη το 1309.¹ Οι Ιππότες παρέμειναν στο νησί μέχρι την οθωμανική κατάκτηση το 1522, επαναφέροντας την παλαιά αίγλη του και αναδιαρθρώνοντας το χώρο τόσο διοικητικά και οικονομικά όσο και πολεοδομικά. Η μεσαιωνική πόλη, κέντρο ενός εμπορικού χώρου στο σταυροδρόμι μεταξύ Ανατολής και Δύσης, αποτελούσε πλέον κέντρο των οικονομικών και πολιτιστικών επιρροών της εποχής, με το λιμάνι της να θεωρείται ασφαλής χώρος προσάραξης των πλοίων για εμπόρους και προσκυνητές στο ταξίδι των Αγίων Τόπων (βλ. εικ. 6). Η Ρόδος αποτέλεσε το ορμητήριο των Ιωαννιτών εναντίον των μουσουλμανικών δυνάμεων, κρατώντας υπό έλεγχο τη δύναμη του οθωμανικού παράγοντα στη Μεσόγειο και αποτελώντας σημαντικό πρόβλημα για την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

1-3.ΤΕΕ-Τμήμα Δωδεκανήσου, *Η Ρόδος εκτός των τειχών 1522-1947*, Αρχιτεκτονική-Πολεοδομία, Ρόδος 2005, σελ.15-17

2.Χρήστος Καρούζος, *Ρόδος*, Αθήνα 1973, σελ. 10

Κεφάλαιο_1: Ιστορικό πλαίσιο

Εικ.6
Απεικόνιση της πόλης της
Ρόδου κατά την ιπποτική
περίοδο από το
χειρόγραφο του
Buodelmonti το 1420.

Η κατάληψη της Σμύρνης με τη συμμαχία κι άλλων λατινικών δυνάμεων το 1334, η ναυμαχία της Ίμβρου το 1347, όπου ηττήθηκε ο τουρκικός στόλος, η επιδρομή κατά της Αλεξάνδρειας το 1365, η επιδρομή στα παράλια της Συρίας και Μικρασίας το 1376, είναι ορισμένα από τα ανδραγαθήματα των Ιπποτών κατά των τουρκικών δυνάμεων. Με συνεχείς πολεμικές επιχειρήσεις, επιδρομές σε νησιά και παράλια, εμπρησμούς και πειρατική δράση οι Ιωαννίτες Ιππότες αποτελούσαν μια συνεχή ρωμαλέα αντίσταση του δυτικού χριστιανικού κόσμου κατά της οθωμανικής επέκτασης.¹

Ο κύριος γεωπολιτικός στόχος των Οθωμανών ήταν να ελέγξουν πλήρως την Ανατολική Μεσόγειο. Ωστόσο Κύπρος, Κρήτη, Ρόδος και πολλά νησιά του Αιγαίου αποτελούσαν κτήσεις των Βενετών και άλλων δυτικών χριστιανικών δυνάμεων. Ο στόλος του σουλτάνου και οι εμπορικές δραστηριότητες της αυτοκρατορίας ασφυκτιούσαν εγκλωβισμένες εντός του ελεγχόμενου από χριστιανικές δυνάμεις αρχιπελάγους του Αιγαίου. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία στόχευε σε ναυτική υπεροχή για να καταστεί ρυθμιστρια δύναμη στο θαλάσσιο χώρο και στο κερδοφόρο εμπόριο με τη Δύση. Ο πόλεμος για την κυριαρχία της περιοχής θα εκτυλισσόταν στη Μεσόγειο, ένα πεδίο στο

1. Διαδικτυακός τόπος, <http://www.enosirodion.gr>

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

11.

στη Μεσόγειο, ένα πεδίο στο οποίο οι Οθωμανοί υστερούσαν έναντι των ναυτικών δυνάμεων της Δύσης. Η εξάπλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η διαρκής εξασθένιση της δύναμης του Βυζαντίου με την ολοκληρωτική συντριβή της το 1453, άνοιξε το δρόμο στους Οθωμανούς για να εντάξουν τη Ρόδο στον κόλπο της νέας υπερδύναμης, που αποτελούσε αγκάθι στο μέσον των κτήσεων τους. Πολλές προσπάθειες γίνονταν μέχρι τις αρχές του 16^{ου} αιώνα, αλλά ανακόπτονταν από τους Ιωαννίτες Ιππότες των Ιεροσολύμων μέχρι που τελικά το νησί υπέκυψε στην πολύμηνη πολιορκία της πόλης από τα τουρκικά στρατεύματα του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς. Στις 23 Δεκεμβρίου 1521 υπέγραψαν τη συνθήκη παράδοσης του νησιού στα χέρια των Οθωμανών και στις αρχές του 1523, πλέον, οι Ιππότες αναχώρησαν μαζί 4-5.000 Ρόδιους κατευθυνόμενοι προς την Κρήτη, την Κύπρο και τη Μάλτα.¹

Εν τέλει, η Ρόδος από σημαντικό σταθμό της Δύσης και οικονομικό κέντρο στη νοτιοανατολική Μεσόγειο, πρωτεύουσα μιας σημαντικής δυτικής χριστιανικής δύναμης, η οποία σύμφωνα με τα κριτήρια της εποχής ήταν αρχιτεκτονικά και κοινωνικά προηγμένη, μετατρέπεται, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, σε μια απλή επαρχία της οθωμανικής αυτοκρατορίας, μια έδρα βιλαετίου με αργούς ρυθμούς ζωής και χαλαρή εμπορική κίνηση.² Η οθωμανική κυριαρχία θα κρατήσει περίπου τέσσερις αιώνες, μέχρι το 1912, οπότε η πόλη θα παραδοθεί στον Ιταλό κατακτητή.

1.Θεοφάνης Μπογιάννος, *Ρόδος, 240 συναπτές δεκαετίες ακραιφνούς ελληνισμού*, Αθήνα 1992, σελ. 83-85

2.Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα., *Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης (1985-2000), της Ρόδου*, Υπουργείο Πολιτισμού -Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Ρόδος 2001, σελ. 30

Κεφάλαιο_2: Η πολεοδομική οργάνωση της Ρόδου έως την οθωμανική κατάκτηση

2.1 Η πόλη της Ρόδου κατά την ελληνιστική περίοδο

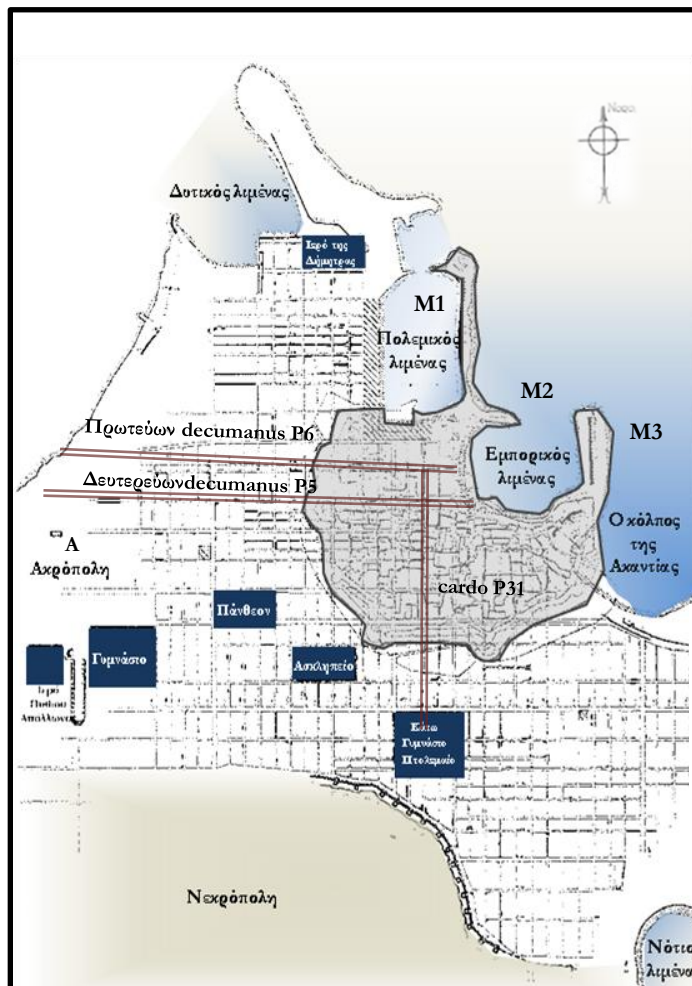
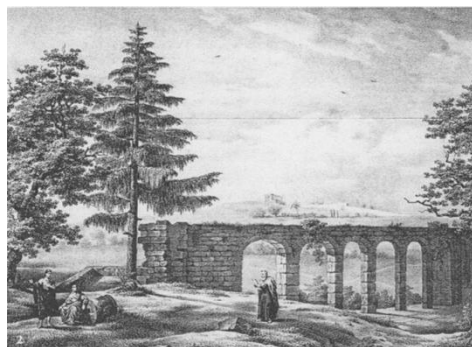
Η δομή της πόλης των ελληνιστικών χρόνων ήταν καθοριστική για τη μετέπειτα εξέλιξή της. Η πόλη κτίσθηκε το 408 π.Χ. αμφιθεατρικά ακολουθώντας τις αρχές του υποδάμειου συστήματος, όπου οι κύριοι άξονες πλάτους 10 - 16μ. και οι δευτερεύοντες πλάτους 4 - 6μ. αναπτύσσονταν με προσανατολισμό Β - Ν και Α - Δ σχηματίζοντας ισοδύναμα οικοδομικά τετράγωνα. Η επιλογή του πρωτοποριακού πολεοδομικού συστήματος, παρά τις ιδιομορφίες ενός τριγωνικού χώρου που περικλείεται από θάλασσα, ήταν καθοριστική για την χωροθέτηση και την ιεράρχηση των λειτουργιών. Η αγορά, από ότι γνωρίζουμε, βρισκόταν πάνω στον κύριο άξονα πλάτους 70 μ. που διέσχιζε την πόλη με κατεύθυνση Β - Ν και στον οποίο ήταν συγκεντρωμένες όλες οι διοικητικές και εμπορικές λειτουργίες της πόλης.¹

Η ακρόπολή της (Α), τοποθετήθηκε σε βραχώδη έξαρση του εδάφους που πρόσφερε φυσική άμυνα στα δυτικά και κατέληγε με ομαλή κλίση στην ανατολική ακτή (βλ. εικ. 10). Η πόλη περιβαλλόταν από θαλάσσια τείχη στη βορειοανατολική πλευρά και τα χερσαία στη νότια και διέθετε πέντε λιμάνια. Κατά την ελληνιστική περίοδο, στη Ρόδο, την κάλλιστην των ελληνίδων πόλεων όπως την αποκαλούν οι ιστορικοί, υπήρχε Αγορά, Πρυτανεία και Νεώρια, Ωδεία και Ρητορικές σχολές. (βλ. εικ. 7,8) Πλησίον της ακρόπολης σήμερα διακρίνονται ορισμένα λείψανα της ελληνιστικής περιόδου όπως το στάδιο, ο ναός του Πυθίου Απόλλωνα, τα νυμφαία, το γυμνάσιο και το θέατρο, καθώς και η εκτεταμένη νεκρόπολη στη νότια πλευρά.² Τα αρχαία νεώρια, οι ναύσταθμοι των πολεμικών πλοίων όπου κατασκευάζονταν, επισκευάζονταν και φυλάσσονταν αυτά, βρισκόνταν στο βορειοδυτικό τμήμα της οχυρωμένης πόλης.

1. Κατερίνα Μανούσου-Ντέλλα, *Ρόδος, Στοιχεία μιας πολεοδομικής ανάλυσης μιας μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης*, ΔΧΑΕ ΚΑ' 2000, σελ.27

2. ΤΕΕ-Τμήμα Δωδεκανήσου, *Η Ρόδος εκτός των τειχών 1522-1947*, Αρχιτεκτονική-Πολεοδομία, Ρόδος 2005, σελ.15-17.

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

Εικ.7,8,9
Αριστερά εικονίζεται ο ναός του Απόλλωνα στην Ακρόπολη της Ρόδου, το αρχαίο στάδιο της πόλης και τα ερείπια του αρχαίου υδραγωγείου

Εικ. 10
Χάρτης της αρχαίας πόλης της Ρόδου, Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Σχέδιο επεξεργασμένο από Μ.Μίχαλου

Κεφάλαιο_2: Η πολεοδομική οργάνωση της Ρόδου έως την οθωμανική κατάκτηση

2.2 Η πόλη της Ρόδου ως επαρχία της αυτοκρατορίας· ρωμαϊκής και βυζαντινής

Η γνώση μας για την αρχιτεκτονική εικόνα της πόλης κατά την παλαιοχριστιανική και βυζαντινή περίοδο είναι περιορισμένη. Με βεβαιότητα, όμως, μπορούμε να πούμε ότι η βυζαντινή πόλη ήταν μικρότερη από την ιπποτική, όπως θα δούμε στη συνέχεια, και εκτεινόταν περίπου στην περιοχή του μετέπειτα ιπποτικού Κολλακίου. Κατά τη διάρκεια των παλαιοχριστιανικών χρόνων μέχρι και τα μέσα περίπου του 7^{ου} αιώνα καταλάμβανε περίπου την ίδια έκταση με την αρχαία πόλη του 408 π.Χ. Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, η πόλη διατηρούσε την οχύρωση της και τη χωροθέτηση των σημαντικών εμπορικών δραστηριοτήτων. Η αρχαία οδός (P31), με κατεύθυνση Β - Ν, το *cardo*, αποτέλεσε τον βασικό άξονα που διέτρεχε τη ρωμαϊκή πόλη, περιλάμβανε τις βασικές λειτουργίες, της αγοράς, όπως και κατά την προηγούμενη περίοδο και αναμορφώθηκε σε μεγάλο εμπορικό άξονα, που διέσχιζε το κέντρο της πόλης, με την προσθήκη αμφίπλευρα επιβλητικών στοών με καταστήματα, σύμφωνα με το σχεδιασμό των ρωμαϊκών πόλεων (βλ. Εικ. 11). Η κύρια αυτή αρτηρία διασταυρωνόταν με την αρχαία οδό Ρ6, τον πρωτεύοντα *decumanus* με κατεύθυνση από την ακρόπολη προς το μικρό λιμένα, δημιουργώντας το μνημειακό τετράπυλο και καταλήγοντας νότια στο μεγάλο «Κάτω Γυμνάσιο» της παλιάς ελληνιστικής πόλης. Ο πρωτεύων *decumanus* Ρ6 συνέδεε τη λειτουργική ζώνη του λιμανιού με σημαντικά μνημεία όπως το ναό της Αφροδίτης και το οχυρό ύψωμα, όπου βρισκόταν ο ναός του Ηλίου.¹

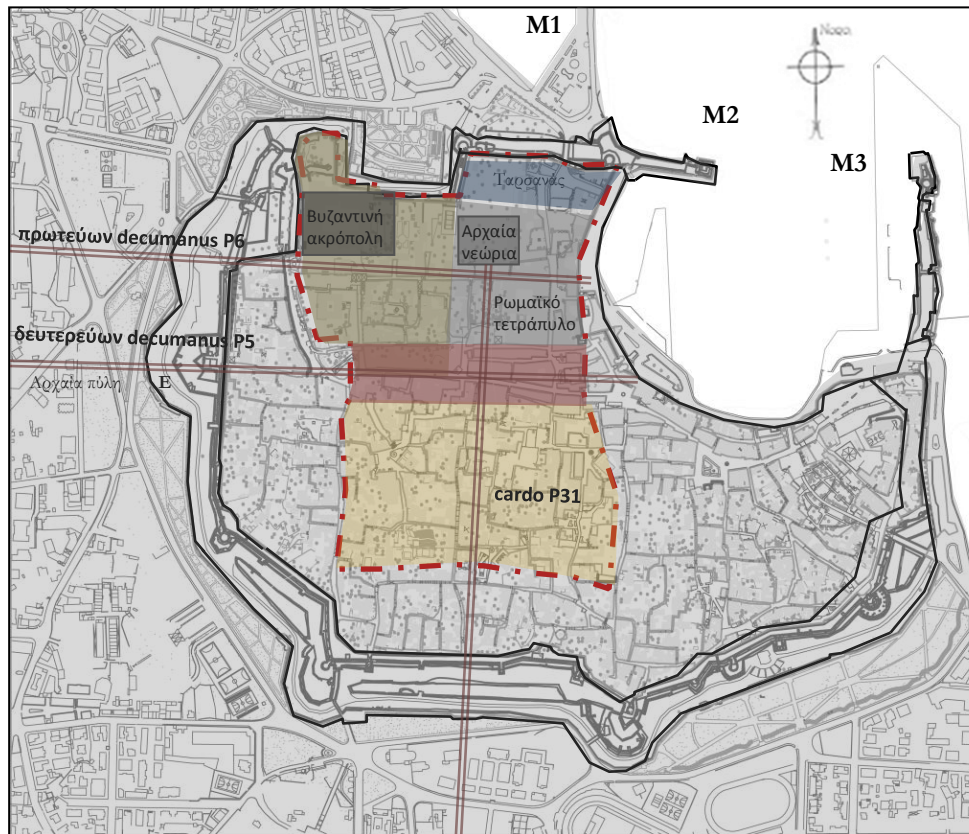
Σύμφωνα με αρχιτεκτονικά κατάλοιπα παλαιοχριστιανικών βασιλικών επί του ρωμαϊκού «*cardo*», αντιλαμβανόμαστε τη βαρύτητα αυτού του οδικού άξονα για τη δομή της πρωτοβυζαντινής πόλης· πάνω στον άξονα βρίσκονταν δύο παλαιοχριστιανικές βασιλικές (Π1 και Π2) και ένα λουτρό (Π3). (βλ.εικ.12).

1.Κατερίνα Μανούσου-Ντέλλα, *Ρόδος, Στοιχεία μιας πολεοδομικής ανάλυσης μιας μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης*, ΔΧΑΕ ΚΑ΄ 2000, σελ.27

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

15.

Επίσης, σημαντικός άξονας για την πολεοδομική συγκρότηση της βυζαντινής αλλά και μετέπειτα υποποτικής πόλης ήταν ο οδικός άξονας P5, ο δευτερεύων decumanus, που ξεκινούσε από την αρχαία πύλη Ε, συγκέντρωνε όλη την κίνηση από τη δυτική πλευρά του νησιού διασχίζοντας την πόλη και κατέληγε στο μόλο Μ3 του Μέγα λιμένα. Κατά μήκος του άξονα ανατολικά της πόλης αναπτύχθηκαν συνοικίες που παρέμειναν ατείχιστες μέχρι και τον 15^ο αιώνα. Από τον 7^ο μέχρι και τα τέλη του 12^{ου} αιώνα η πόλη συρρικνώθηκε σταδιακά, λόγω των αραβικών επιδρομών και περιορίστηκε το κέντρο της πάλι εντός των τειχών.

Εικ.11
Χάρτης της βυζαντινής πόλης με τις χρήσεις γης και το διαχωρισμό του τόπου κατοικίας του πληθυσμού. Σχέδιο του ΥΠΠΟΤ επεξεργασμένο από Μ.Μίχαλου

Κεφάλαιο_2: Η πολεοδομική οργάνωση της Ρόδου έως την οθωμανική κατάκτηση

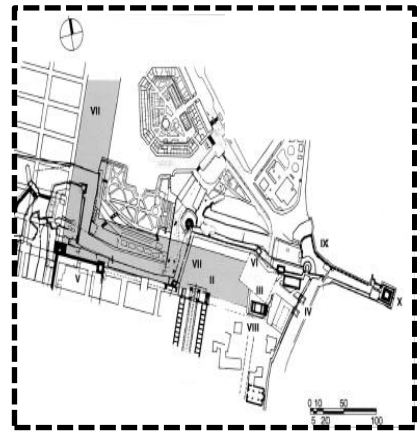
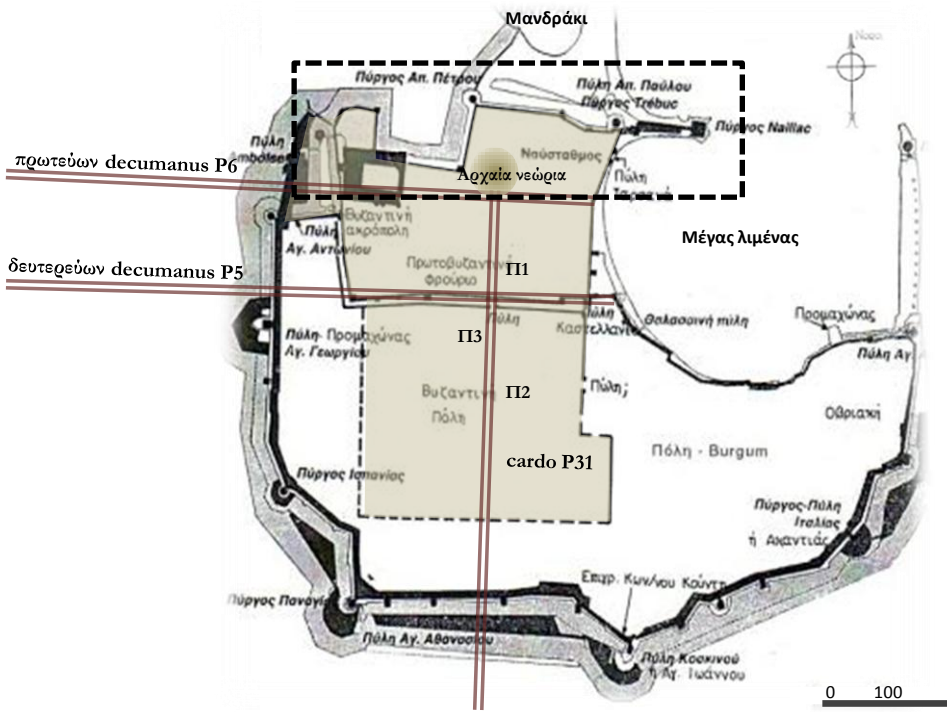
Ο πρώτος οχυρωμένος πυρήνας της βυζαντινής πόλης του 7^{ου} αιώνα αναπτύχθηκε στο μυχό του εμπορικού λιμανιού, του μεγάλου λιμένα της ελληνιστικής εποχής. Ο βυζαντινός οχυρωματικός περίβολος δεν περιλάμβανε αρχικά τους αρχαίους μόλους, των Μύλων, του Nailas και του Αγίου Νικολάου, οι οποίοι συμπεριλήφθηκαν μαζί με τα δύο λιμάνια, τον Μέγα λιμένα και τον Μικρό λιμένα, την περίοδο της ιπποτοκρατίας. Η οχυρωματική γραμμή προς το μικρό ελληνιστικό λιμάνι παρέμεινε σταθερή από τον 7^ο αιώνα και έπειτα, όπου βρίσκονταν τα αρχαία νεώρια και ο ταρσανάς της βυζαντινής περιόδου. Η οχύρωση στο βορειοδυτικό τμήμα, στη βυζαντινή ακρόπολη ακολουθούσε την αρχαία χάραξη που περιλάμβανε τη θέση των νεωρίων στον όρμο M1. Στο νότο η οχύρωση βρίσκεται κατά 60μ. βορειότερα από την αρχαία σε θέση που περιλαμβάνει το decumanus και το ρωμαϊκό τετράπυλο.¹ Αυτό, όμως, που πρέπει να αναφερθεί είναι η μετάβαση από την αρχαία στη μεσαιωνική πόλη που θα επηρεάσει και τις μετέπειτα ιστορικές περιόδους. Η βυζαντινή πόλη αγνόησε αρκετές φορές τη χάραξη του υποδάμειου συστήματος με την καταπάτηση δημόσιων χώρων και κτιρίων και δημιούργησε το πρωτοβυζαντινό φρούριο μήκους 100μ. χωρίς να λαμβάνει υπόψη το ρωμαϊκό «cardo». Σταδιακά αλλοιώθηκαν οι ευθύγραμμοι οδοί και μετατράπηκαν σε στενά ακανόνιστα δρομάκια (βλ. εικ. 14), που διατηρήθηκαν την ιπποτική περίοδο. Οι νέες βυζαντινές οχυρώσεις που πραγματοποιήθηκαν με τη χωροθέτηση των πυλών κατά μήκος των κυρίων προσβάσεων, από την ύπαιθρο προς την πόλη, αξιοποίησαν τις ελληνιστικές χαραγμένες οδούς έτσι ώστε σήμερα να είναι εμφανής αυτή η αντιστοιχία προσβάσεων και οχυρώσεων.² Οι Ιππότες θα διατηρήσουν και αυτοί τις παλιές πύλες και θα δημιουργήσουν νέες σε άλλα στρατηγικά σημεία, της Θαλασσινής πύλης το 1477, την πύλη του Αθανασίου το 1487, την πύλη D'Amboisse το 1512 από τον ομώνυμο μάγιστρο και την πύλη της Αγίας Αικατερίνης περίπου το 1391.

1.Γρηγόρης Κωνσταντινόπουλος, *Αρχαία Ρόδος*, Αθήνα 1986, σελ. 216

2.Κατερίνα Μανούσου-Ντέλλα, *Ρόδος, Στοιχεία μιας πολεοδομικής ανάλυσης μιας μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης*, ΔΧΑΕ ΚΑ΄ 2000, σελ.27

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

Γενικά, οι πύλες τοποθετήθηκαν στα σημεία διασταύρωσης των αρχαίων οδικών αξόνων, τουλάχιστον στα παλαιότερα τμήματα της οχύρωσης (βλ. Εικ. 12). Για την ανέγερση των μεσαιωνικών κατασκευών χρησιμοποιήθηκε οικοδομικό υλικό προερχόμενο από τα κατάλοιπα της ελληνοιστικής πόλης ενώ από γραπτές πηγές αποκτούμε μια εικόνα για τις εικόνες της περιόδου: «γύρω στο 1275 ο βυζαντινός διοικητής της Ρόδου χρησιμοποιούσε φυλακισμένους για να διανοίγουν την τάφρο και να λατομεύουν την πέτρα για την ανέγερση των τειχών. Όταν οι Άγγλοι σταυροφόροι πέρασαν από την πόλη το 1191, εντυπωσιάστηκαν τόσο από την κλίμακα των ερειπίων της ελληνοιστικής περιόδου με τους πύργους, τα ογκώδη οικοδομήματα διαφόρων δημόσιων λειτουργιών και όλα τα ίχνη της παλαιότερης πυκνής κατοίκησης της περιοχής που τη συνέκριναν με την αρχαία Ρώμη».

- I. Αρχαίο άνδρηρο νεωρίων
- II. Ρωμαϊκό τετράπυλο
- III. Ναός Αφροδίτης
- IV. Πύλη Ταρσανά
- V. Οχυρό ύψωμα –Ναός Ηλίου
- VI. Δυτικού πύργος Heredia
- VII. Ζώνη αρχαίων νεωρίων
- VIII. Τμήμα ελληνοιστικής οχύρωσης μεγάλου λιμένα
- IX. Προμαχώνας αποστόλου Παύλου
- X. Πύργος Nailiac

Εικ.12
Σχέδιο γενικής διάταξης των μνημειακών κατασκευών στο βόρειο τμήμα της περιτειχισμένης πόλης, Σχέδιο ΥΠΠΟΤ επεξεργασμένο από Μ.Μίχαλου

Εικ.13
Σχέδιο λεπτομέρειας του βυζαντινού ταρσανά στο βορειοανατολικό τμήμα της οχύρωσης, Σχέδιο ΥΠΠΟΤ

Κεφάλαιο_2: Η πολεοδομική οργάνωση της Ρόδου έως την οθωμανική κατάκτηση

Κατά τους Μεσοβυζαντινούς χρόνους, η πρωτοβυζαντινή οχύρωση άρχισε να διευρύνεται και να περικλείει και τον εκτός των τειχών οικισμό. Στο τέλος του 11^{ου} αιώνα, διαμόρφωσε τριμερή αμυντική οργάνωση. Σύμφωνα με αυτήν την οργάνωση, διαιρείτο σε τρία μέρη. Το πρώτο και οχυρότερο ήταν η ακρόπολη στο βορειοδυτικό άκρο του πρωτοβυζαντινού φρουρίου, όπου διέμενε η στρατιωτική και η πολιτική ηγεσία και αργότερα το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου της ιπποτικής περιόδου. Ακολούθως υπήρχε το δεύτερο φρούριο, το μετέπειτα ονομαζόμενο ιπποτικό Κολλάκιο, διατηρώντας το decumanus P5 που ξεκινούσε δυτικά και κατέληγε στο Μέγα λιμένα. Τρίτο μέρος αποτελούσε η κάτω πόλη ή Χώρα που ήταν η κυρίως περιοχή κατοικίας με τις κεντρικές λειτουργίες της πόλης και όπως ήταν φυσικό ήταν ενταγμένες κατά μήκος του παλαιότερου ρωμαϊκού cardo.¹

Κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο ανεγέρθηκαν ορισμένα από τα σημαντικότερα βυζαντινά μνημεία της πόλης, ελάχιστα όμως διασώζονται και είναι κυρίως ναοί, οι οποίοι βρίσκονται διασκορπισμένοι στον ιστό. Μερικοί από αυτούς επί Ιπποτοκρατίας μετατράπηκαν σε καθολικές εκκλησίες, ενώ ακόμα περισσότεροι έγιναν μουσουλμανικά τεμένη, κατά την τουρκική περίοδο. Το μέγεθός τους ήταν γενικά μικρό και μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικές τυπολογίες : εκκλησίες καιροσκοπείς και σταυροειδείς εγγεγραμμένες με τρούλο. Σημαντικότερες είναι ο μητροπολιτικός ναός των Βυζαντινών του 11^{ου} αιώνα, ο Άγιος Φανούριος του 13^{ου} αιώνα και η μητρόπολη της Παναγίας του Κάστρου του 11^{ου} αιώνα που αποτελεί και το πιο λαμπρό δείγμα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της περιόδου αυτής. Η ύπαρξη λατομείων στο κέντρο της πόλης, κοντά στις *καμάρες του Ταρσανά* και βόρεια της οχυρωμένης πόλης, στο μετέπειτα μαράσι² Νιοχώρι, λειτουργούσαν λατομεία που επιβεβαιώνεται σε ιπποτικά έγγραφα φυλασσόμενα στο Αρχείο της Μάλτας.

1.Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα., *Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης (1985-2000), της Ρόδου, Υπουργείο Πολιτισμού -Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Ρόδος 2001, σελ. 27*

2.Μαράσι ήταν ο τόπος κατοικίας των εκποτισμένων Ελλήνων από το κάστρο

Κεφάλαιο 2: Η πολεοδομική οργάνωση της Ρόδου έως την οθωμανική κατάκτηση

2.3_Η μορφή της πόλης επί Ιπποτοκρατίας, πριν την οθωμανική κατάκτηση

Η κατάκτηση της Ρόδου από τους Ιωαννίτες Ιππότες στις αρχές του 14^{ου} αιώνα επέφερε σημαντικές αλλαγές στη συγκρότηση της πόλης. Η νέα της μορφή ακολούθησε το πρότυπο των οχυρωμένων δυτικοευρωπαϊκών μεσαιωνικών πόλεων, χωρίς ωστόσο να αψηφά τις μνήμες της μεγάλης ελληνιστικής και βυζαντινής πόλης, πάνω στην οποία διαμορφώθηκε.¹ Επί ιπποτοκρατίας είχαμε μια έντονη οικοδομική δραστηριότητα, με τους Ιππότες να κατασκευάζουν μεγάλο όγκο εκκλησιαστικών και κοσμικών κτιρίων και ισχυρά τείχη για να ενισχύσουν την ασφάλεια της πόλης. Η δραστηριότητά τους αυτή έχει αφήσει μεγάλα μνημεία και αναλλοίωτη δομή και χαρακτηριστική αστική εικόνα που σώζεται έως και σήμερα. Η Ιπποτοκρατία διήρκεσε δύο και πλέον αιώνες, από το 1309 έως την παράδοσή της στους Οθωμανούς το 1522. Η Ρόδος το διάστημα αυτό έγινε μια από τις πύλες της Ευρώπης προς την Ανατολή. Μαζί με τα εμπορεύματα που έμπαιναν στο λιμάνι της από τη δυτική Ευρώπη και την Ανατολή εισέρχονταν νέες ιδέες, νέοι τρόποι ζωής με έντονη επίδραση στον πνευματικό και καλλιτεχνικό βίο.

Όλα αυτά τα καινούρια στοιχεία μαζί με την ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας, έφεραν και την ανάλογη κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη.² Τα παραπάνω ήταν αναπόφευκτο να επηρεάσουν και το ελληνικό στοιχείο που φαίνεται ότι ακολούθησε το νέο τρόπο ζωής, ιδιαίτερα στο δεύτερο μισό του 15ου αι., που όμως δεν έχασε την πολιτιστική του φυσιογνωμία και ταυτότητα.

Εικ.15

Η πόλη της Ρόδου με τις ισχυρές οχυρώσεις των Ιωαννιτών. Γεννάδιος Βιβλιοθήκη, Αθήνα

1. Γιώργος Ντέλλας, Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα, *Ο μετασχηματισμός της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου σε χώρο πολιτισμού και εκπαίδευσης των πολιτών*
 2. Ιωάννης Παπαχριστοδούλου, *Πολεοδομική μελέτη αναθεώρησης Μεσαιωνικής πόλης Ρόδου*, Δήμος Ρόδου- Διεύθυνση Μεσαιωνικής Πόλης και Μνημείων, Ρόδος 2012, σελ. 108

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

21.

Η ιπποτική πόλη οργανώθηκε με κυρίαρχο στοιχείο τη θέση του κεντρικού Μέγα λιμένα και τη διατήρηση του δευτερεύοντος decumanus P5 που οδηγούσε σε αυτόν. Το σημερινό εμπορικό λιμάνι στην ιπποτοκρατία ήταν το κύριο λιμάνι. Χαρακτηριστικό στοιχείο για τη διαμόρφωση της ιπποτικής πόλης ήταν ακόμη η διαμόρφωση ενός δεύτερου λιμένα, στα βόρεια του Μικρού λιμένα, και του συγκροτήματος των αρχαίων νεωρίων με την εγκατάσταση ιπποτικού ταρσανά στα τέλη του 14^{ου} αιώνα. Στις αρχές του 15^{ου} αι. η οχύρωση διευρύνθηκε για να συμπεριλάβει τις ατείχιστες συνοικίες που είχαν σχηματιστεί ανατολικά του βυζαντινού τείχους, αλλά και για να εκσυγχρονίσουν οι Ιωαννίτες το αμυντικό τους σύστημα σε σχέση με το νέο όπλο, το πυροβόλο.¹ Επί μεγάλου μαγίστρου De Gonzon (1346-1353), η ιπποτική οχυρωματική γραμμή επεκτάθηκε νοτιοανατολικά και ολοκληρώθηκε με την κατασκευή του ανατολικού μόλου του εμπορικού λιμένα και των ανεμόμυλων, που ο αριθμός τους έφτανε τους 15. Η ύπαρξη τους τεκμηριώνεται ήδη από τα τέλη του 13^{ου} αιώνα σε βυζαντινά έγγραφα. Η διπλή τους χρήση, κατά την ιπποτοκρατία, ως ανεμόμυλους και οχυρωματικούς πύργους στόχευε στην οικονομική και στρατιωτική ενίσχυση της πόλης με την εμφάνιση της πυρίτιδας. Σήμερα σημειώνουμε την ύπαρξη μόνο τριών στο μόλο του Αγίου Νικολάου. Η κατασκευή τους τοποθετείται στο διάστημα 1420-1493, αφού δύο από αυτούς διακρίνονται πάνω στο μόλο του Αγίου Νικολάου σε απεικόνιση της πόλης της Ρόδου από τον Nurenberg το 1493, ενώ σε γκραβούρα του Bernard Breydenbach το 1483 διακρίνουμε τρεις εντός της τειχισμένης πόλης (βλ. εικ. 16).

Η ολοκλήρωση της ιπποτικής οχυρωματικής γραμμής σχετίζεται άμεσα με την πολεοδομική οργάνωση της Άνω και Κάτω Οβριακής συνοικίας και με τη δημιουργία οχυρού στο μόλο των Μύλων. Στη διάρκεια της πρωτοβυζαντινής περιόδου η οχύρωση της περιοχής αυτής είχε εγκαταλειφθεί λόγω της συρρίκνωσης της πόλης στο πρωτοβυζαντινό φρούριο. Η περιοχή αυτή κατοικήθηκε στα πρώτα χρόνια των Ιπποτών, όμως, εκκενώθηκε επί μεγάλου μαγίστρου Nailac για άγνωστους λόγους· ξανακατοικήθηκε και οχυρώθηκε με προμαχώνα και πύργο επί μαγίστρου Fluvian ενόψει της τούρκικης επίθεσης.²

1. Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα, *Οι θαλάσσιες οχυρώσεις και τα λιμάνια της πόλης της Ρόδου*, Εικοστό Έβδομο Συμπόσιο ΧΑΕ, Αθήνα 2007, σελ. 79

2. Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα, *Ρόδος, Στοιχεία μιας πολεοδομικής ανάλυσης μιας μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης*, ΔΧΑΕ ΚΑ΄ 2000, σελ. 230-34

Κεφάλαιο 2: Η πολεοδομική οργάνωση της Ρόδου έως την οθωμανική κατάκτηση

Οι επεκτάσεις ανατολικά, νότια και δυτικά της πόλης από τους Ιππότες το 14^ο αιώνα είχαν σαν αποτέλεσμα να χάσει η πόλη το μακρόστενο παραλληλόγραμμο σχήμα της μεσοβυζαντινής περιόδου αποκτώντας πλέον μια περίπου κυκλική μορφή με διάταξη που αγκάλιασε το εμπορικό λιμάνι.¹ Το σχήμα και το μέγεθος που έχει σήμερα ολοκληρώθηκαν στο δεύτερο τέταρτο του 15^{ου} αι. Το ισχυρό φρούριο, που με τόσο ζήλο και κόπο κατασκεύασαν, κατέστησαν τη Ρόδο για πολλά χρόνια απόρθητη. Διότι από την αρχή της κατάληψης της Ρόδου από τους Ιππότες, ήταν φανερές οι βλέψεις των Οθωμανών για κυριαρχία επί του νησιού με την ανεπιτυχή πολιορκία του Οσμάν το 1310. Άλλες δύο ατελέσφορες προσπάθειες το 1440 και το 1444 φανερώνουν τα σχέδια των Οθωμανών να κυριαρχήσουν στο νησί και να εξαλείψουν την υποτιτική κατοχή και τον στρατιωτικό έλεγχο από την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου.

Η οχύρωση αυτή προεκτεινόμενη διαμόρφωσε τους μόλους του λιμανιού σχηματίζοντας σχεδόν ένα κλειστό σχήμα με μικρό άνοιγμα ανάμεσα σε δύο πύργους. Έξω από τα χερσαία τείχη διαμόρφωσαν βαθιά και πλατιά τάφρο, κατασκεύασαν τα τείχη με μεγάλο ύψος και επάλξεις, και πρόσθεσαν πύργους και προμαχώνες.

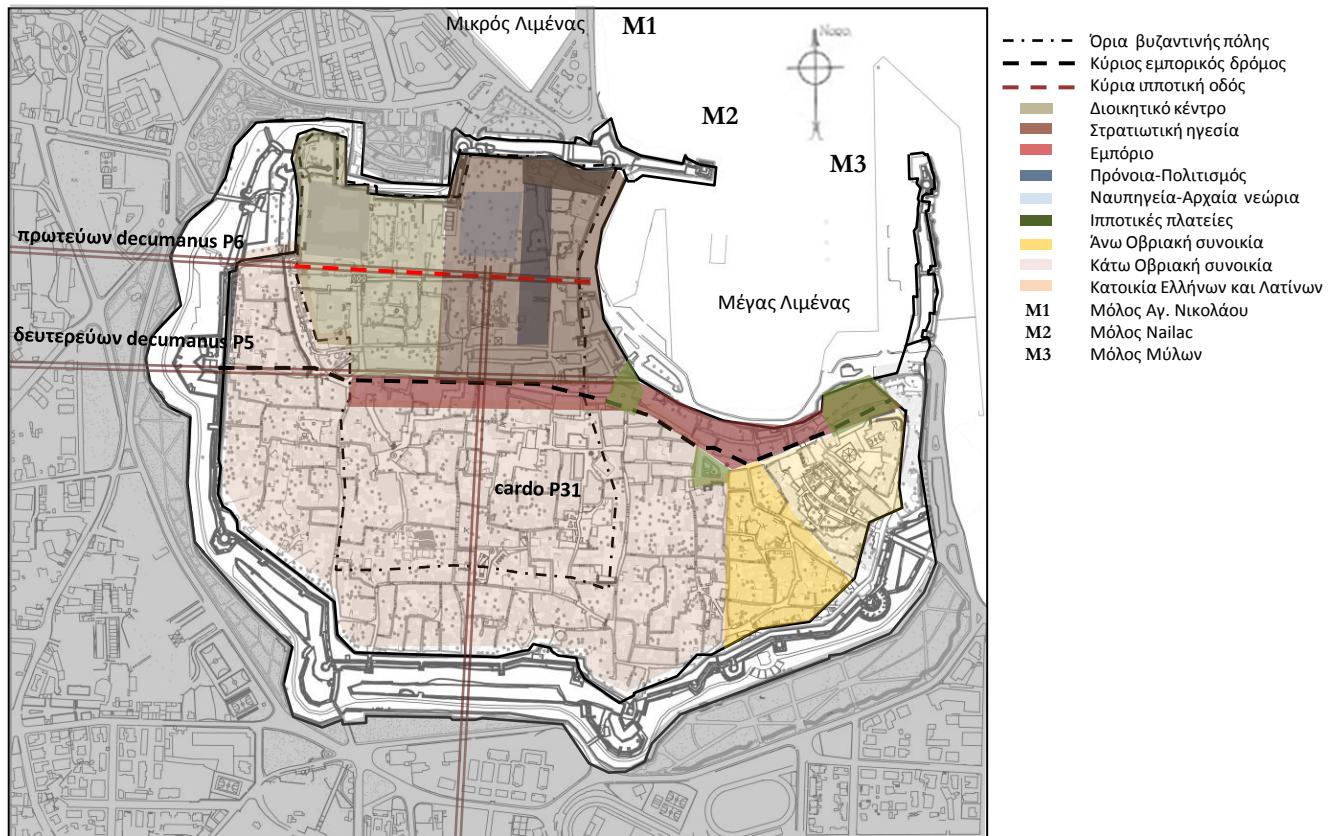

Εικ.16
Χάραξη της μεσαιωνικής
πόλης της Ρόδου από τον
Nuremberg το 1493

1. Ιωάννης Παπαχριστοδούλου, *Πολεοδομική μελέτη αναθεώρησης Μεσαιωνικής πόλης Ρόδου*, Δήμος Ρόδου- Διεύθυνση Μεσαιωνικής Πόλης και Μνημείων, Ρόδος 2012, σελ. 108

2. Wolfram Hoerfner, *Η πολεοδομία της κλασικής περιόδου*, 1997, σελ. 25-39

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

Εικ.17
Χάρτης της υποτικής πόλης με τις χρήσεις γης και το διαχωρισμό του τόπου κατοικίας του πληθυσμού. Σχέδιο του ΥΠΠΟΤ επεξεργασμένο από Μ.Μίχαλου

Κεφάλαιο 2: Η πολεοδομική οργάνωση της Ρόδου έως την οθωμανική κατάκτηση

Η εικόνα της πόλης της περιόδου της ιπποτοκρατίας δεν φαίνεται να άλλαξε ουσιωδώς μέχρι τα μέσα περίπου του 19^{ου} αι. Έτσι, όπως φαίνεται σε χαρακτηριστικά που την απεικονίζουν, ο πολεοδομικός ιστός παρουσιάζει τα τυπικά στοιχεία μιας μεσαιωνικής πόλης, όπου συνέχιζε να υφίσταται η βυζαντινή τριμερής διαίρεση της πόλης. Ένα νέο εσωτερικό τείχος ορθώθηκε νότια του πρωτοβυζαντινού χωρίζοντας τον οικισμό σε δύο τμήματα, το πρώτο το Κολλάκιο, δηλαδή το διοικητικό κέντρο και το δεύτερο, το Μπούργκο την περιοχή κατοικίας και επιτηδεύματος.¹ Στη μικρογραφία του 15^{ου} αιώνα του Caoursin (βλ. εικ. 18) παρατηρούμε τις δύο πολεοδομικές ενότητες εντός του τειχισμένου πυρήνα της πόλης, την εσωτερική διαχωριστική γραμμή του Κολλάκιου και τα τρία λιμάνια με σημαντικότερο τον Μέγα λιμένα στο κέντρο που έχουν προσαράξει τα πλοία. Στους τρεις μόλους διακρίνουμε τον πύργο του Nailac στα αριστερά και το φρούριο του Αγίου Νικολάου.

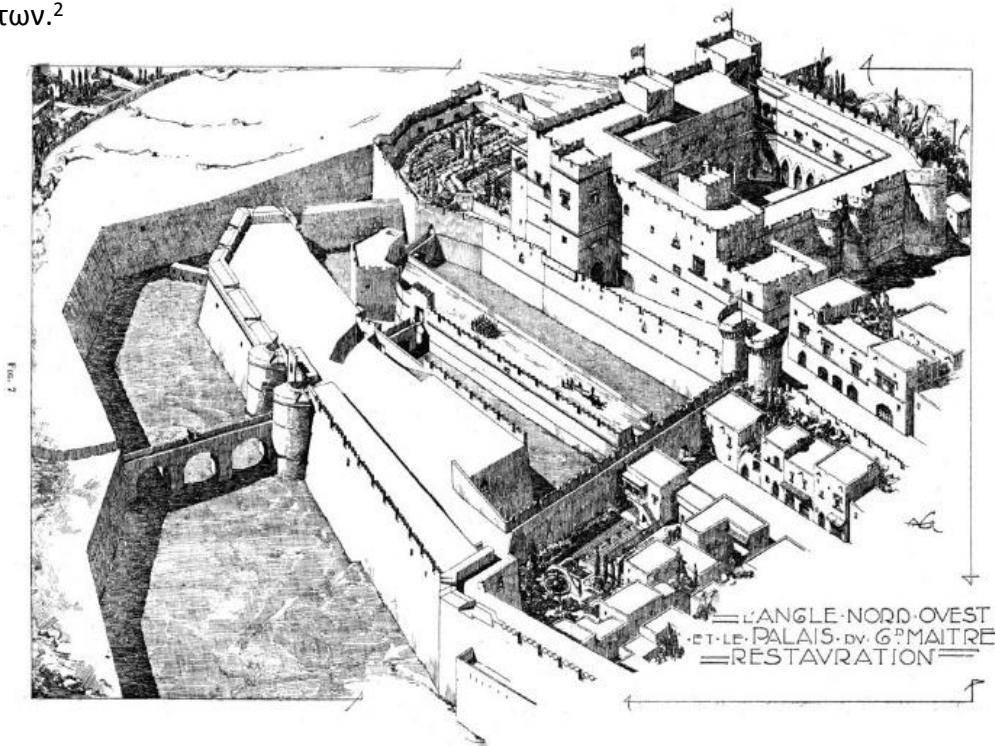
Εικ.18
Μικρογραφία της
μεσαιωνικής πόλης της
Ρόδου από τον χειρόγραφο
κώδικα του G. Caoursin,
1483

1.Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα, *Οι θαλάσσιες οχυρώσεις και τα λιμάνια της πόλης της Ρόδου*, Εικοστό Έβδομο Συμπόσιο ΧΑΕ, Αθήνα 2007, σελ. 79

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

25.

Το πρώτο τμήμα ήταν το διοικητικό κέντρο στο βορειοδυτικό άκρο της πόλης. Το δεύτερο, το μικρό τμήμα της πόλης εντός των βυζαντινών τειχών που αντιστοιχούσε στη βυζαντινή ακρόπολη, ονομαζόταν Κολλάκιο και αποτελούσε τόπο κατοικίας των υποτών, διοίκησης και στρατιωτικής εγκατάστασης. Στο υψηλότερο βορειοδυτικό άκρο του Κολλάκιου οικοδομήθηκε το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου(βλ. εικ. 19), το οχυρωμένο κάστρο που αποτελούσε την καρδιά του διοικητικού κέντρου της πόλης. Το Κολλάκιο περιλάμβανε επίσης τα κτίρια διοίκησης, τη βιβλιοθήκη, το νοσοκομείο τα καταλύματα των «γλωσσών»¹, τα καταλύματα δηλαδή των διαφορετικών εθνότητων.²

Εικ.19

Το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου με τις οχυρώσεις στο βορειοδυτικό κομμάτι. Σχέδιο αναπαράστασης από τον Flandin, *L'Orient*, Paris, 1853

1.Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα, *Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης (1985-2000)*, της Ρόδου, Υπουργείο Πολιτισμού -Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Ρόδος 2001, σέλ. 20

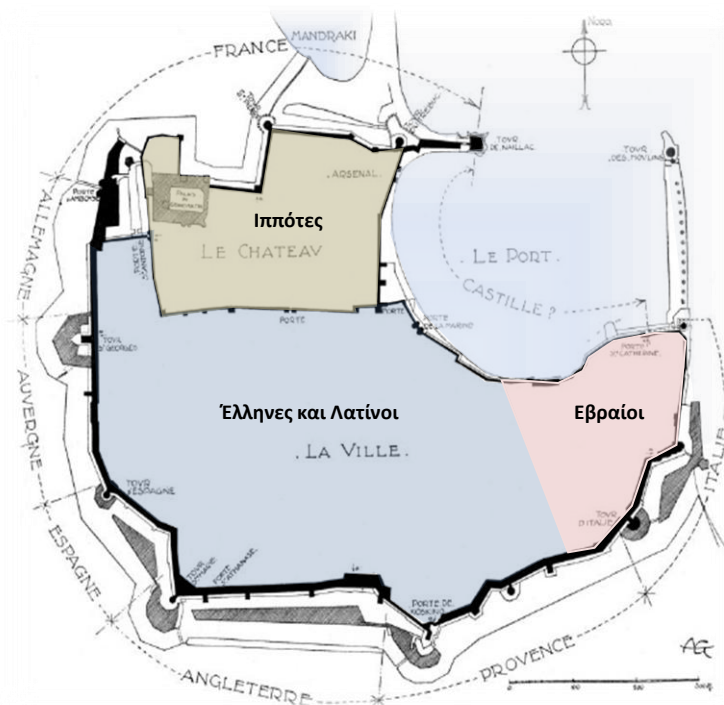
2.Οι Ιππότες ήσαν χωρισμένοι σε οκτώ «γλώσσες» (της Γαλλίας, της Προβηγκίας, της Ωβέρνης, της Ιταλίας, της Αγγλίας, της Γερμανίας, της Αραγωνίας και της Καστίλλης). Κάθε γλώσσα είχε το κατάλυμά της κι οι αρχηγοί των Γλωσσών αποτελούσαν το Συμβούλιο του Μεγάλου Μαγίστρου.

Κεφάλαιο 2: Η πολεοδομική οργάνωση της Ρόδου έως την οθωμανική κατάκτηση

Στο βορειοανατολικό τμήμα του Κολλάκιου απλώνονταν οι εγκαταστάσεις του οπλοστασίου και του ναυστάθμου. Το Κάστρο περιλάμβανε τη μεγάλη εκκλησία του ιπποτικού τάγματος, τον Άγιο Ιωάννη του Κολλακίου, την Παναγία του Κάστρου, καθεδρικό ναό των καθολικών που αντικατέστησε τον μητροπολιτικό ναό των ορθοδόξων της προηγούμενης περιόδου. Ο κύριος οδικός άξονας ήταν το παλιό δευτερεύοντα decumanus Ρ6 η οδός Ιπποτών, γνωστή ως «via cerca mere», που συνέδεε τον καθεδρικό ναό της Παναγίας του Κάστρου με το παλάτι του μεγάλου Μαγίστρου και την κοινοβιακή εκκλησία του Αγίου Ιωάννη και πάνω στον οποίο αναπτύσσονταν οικοδομήματα όπως το Νοσοκομείο και οι κατοικίες των μοναχών των ιπποτών.

Το τρίτο νοτιότερο τμήμα ήταν το Μπούργκο ή Burgus, που αποτελούσε μια αυτοτελή πολεοδομική ενότητα, στην οποία κατοικούσαν και εργάζονταν, Έλληνες και Λατίνοι, εκτός από τους Εβραίους οι οποίοι είχαν τη δική τους συνοικία στο ανατολικό τμήμα της πόλης(βλ. εικ. 20). Πρόκειται για την περιοχή ανάμεσα στα νέα ιπποτικά και τα πρωτοβυζαντινά τείχη, και της οποίας η τελική διαμόρφωση επήλθε μετά από συνεχείς επεκτάσεις της, τόσο στη βυζαντινή περίοδο όσο και στην Ιπποτοκρατία.

Εικ.20
Η κοινωνική σύνθεση την
ιπποκρατία, Σχέδιο
ΥΠΠΟΤ επεξεργασμένο από
Μ.Μίχαλου

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

Το κέντρο των εμπορικών και κοινωνικών σχέσεων βρισκόταν στην αγορά και εκτεινόταν πάνω στον δευτερεύοντα decumanus P5, η σημερινή Σωκράτους. Ο decumanus περνούσε από μια πρώτη ιπποτική πλατεία, την πλατεία Ιπποκράτους, διέσχισε την πόλη περνώντας από μια δεύτερη πλατεία, την πλατεία Εβραίων Μαρτύρων, ακολουθούσε τη γραμμή του λιμανιού και κατέληγε σε μια τρίτη πλατεία, την πλατεία Πεισιρόδου, μέσα στην Εβραϊκή συνοικία. Η πλατεία Εβραίων Μαρτύρων αποτελούσε τον κυρίως χώρο που λειτουργούσε η μεγάλη ανοικτή πλατεία «magna et communis platea» της Ιπποτοκρατίας, ένα τριγωνικό πλάτωμα ανοιγμένο στο μεγάλο εμπορικό άξονα της οδούς Σωκράτους. Και οι τρεις πλατείες ήταν πάνω στον εμπορικό λιμένα και δίπλα σε θαλάσσια πύλη. Η αγορά καταλάμβανε τη νότια πλευρά του δρόμου και είχε πλάτος 60μ. Η βόρεια πλευρά της αγοράς αντιστοιχούσε στο τείχος του Κολλάκιου. Σε όλο το μήκος του decumanus αναπτύσσονταν καταστήματα, αποθήκες και εργαστήρια, ενώ στην ιπποτική πλατεία, στην πλατεία Ιπποκράτους, υψώνονταν κτίρια με δημόσιο χαρακτήρα. Το σπουδαίο μεταξύ άλλων ήταν το ποινικό δικαστήριο, η ιπποτική Καστελλανία, η basilica Mercatorum, όπου εκδικάζονταν εμπορικές υποθέσεις, η Παναγία του Μπούργκου του 14^{ου} αιώνα και ο ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης του 1391.¹ Κάτω από την επιφάνεια της αγοράς υπήρχαν μεγάλες αποθήκες για την αποθήκευση σιτηρών. Την ιπποτική περίοδο, οι χώροι κοινωνικής συνέντευξης ήταν η αγορά και τα δημόσια κτίρια, οι εκκλησίες (μέσα στην τειχισμένη πόλη υπήρχαν 37 και εκτός των τειχών 23), οι κήποι και οι βρύσες.

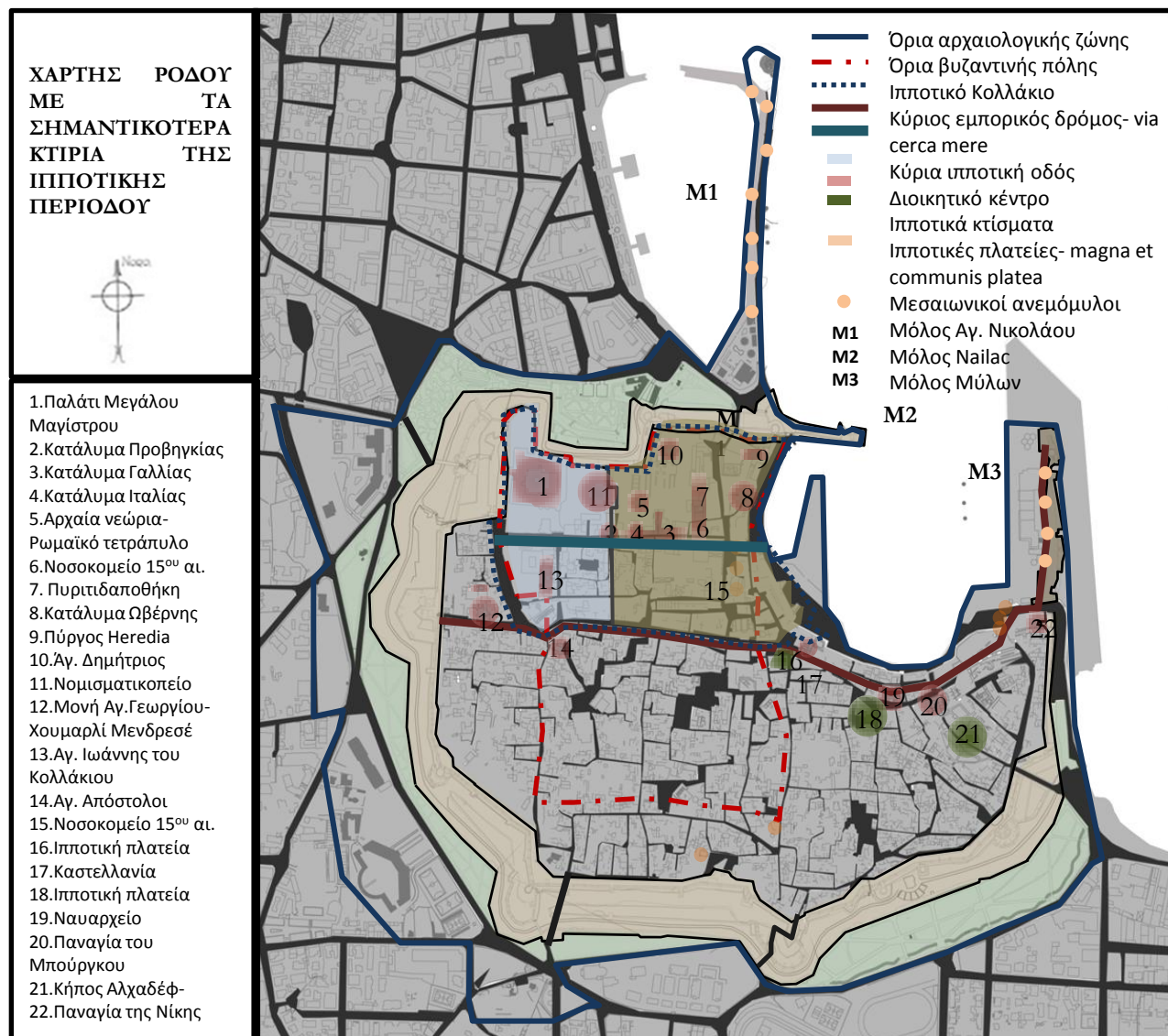
Στα μέσα του 15^{ου} αιώνα, παρουσιάζεται μια τοπική πύκνωση του πολεοδομικού ιστού στο ανατολικό τμήμα του Μπούργκο, στην Οβριακή συνοικία στο ύψος της πλατείας Πεισιρόδου. Αυτή αναμόρφωση της ανατολικής περιοχής οφειλόταν στην αύξηση του πληθυσμού λόγω μετανάστευσης μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους το 1204 και στην επαναφορά των Εβραίων στην Άνω Οβριακή συνοικία από το μάγιστρο Anton Fluvian. Ο προγενέστερος μάγιστρος είχε

1.Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα, *Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης (1985-2000), της Ρόδου*, Υπουργείο Πολιτισμού -Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Ρόδος 2001, σέλ. 20

Κεφάλαιο 2: Η πολεοδομική οργάνωση της Ρόδου έως την οθωμανική κατάκτηση

Εικ.21

Χάρτης της υποτικής πόλης με τις χρήσεις γης και το διαχωρισμό του τόπου κατοικίας του πληθυσμού. Σχέδιο του ΥΠΠΟΤ επεξεργασμένο από Μ.Μίχαλου

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

29.

μετακινήσει στην Κάτω Οβριακή συνοικία για άγνωστους λόγους αφήνοντας την Άνω Οβριακή έρημη.¹

Σημαντική για τη εικόνα της Ρόδου εκείνης της εποχής μας παρέχεται από την πολύ ενδιαφέρουσα γραφική αναπαράσταση της πόλης το 1483 από τον Breydenbach (βλ. εικ. 22) όπου παρουσιάζεται με ευκρίνεια η οχύρωση της πόλης και η λειτουργία των ανεμόμυλων στο μόλο του κεντρικού λιμένα. Παρατηρούμε την επέκταση των οχυρώσεων με τους τρεις μύλους, του Nailas, των Μύλων και του Αγίου Νικολάου, να συμπεριλαμβάνονται στην οχυρωμένη ζώνη της πόλης και την οικοδόμηση του φρουρίου του Αγίου Νικολάου.

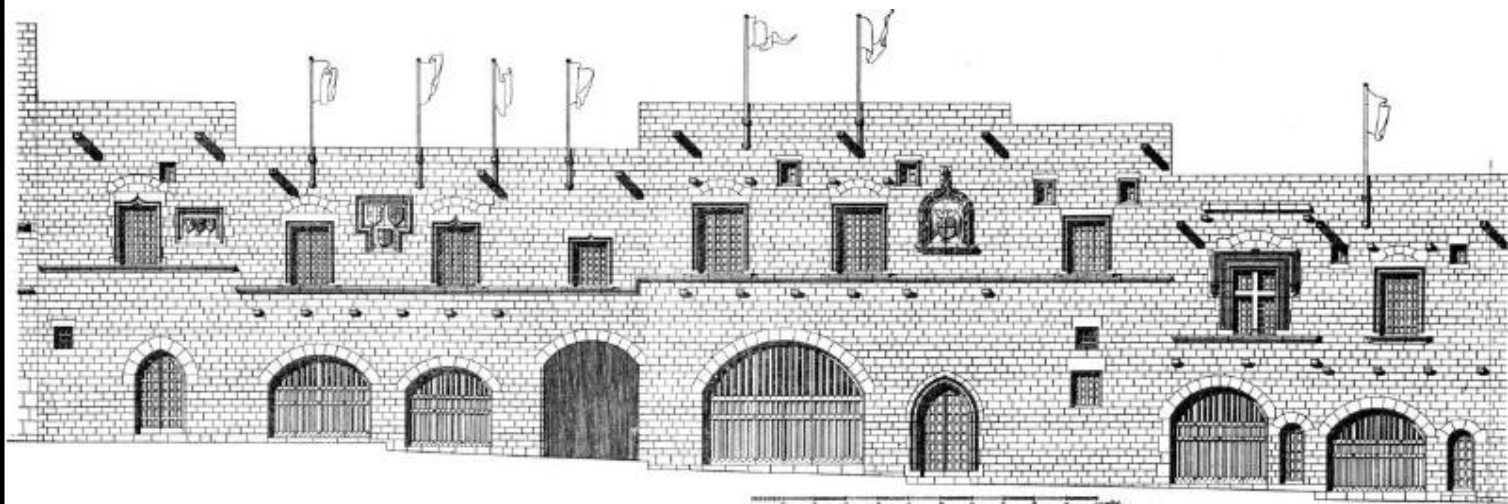

Εικ.22
Γραφική απεικόνιση της
πόλης από τον
Breydenbach το 1483

1. Τσαμπίκα Παπαστεργή, *Εξέλιξη της κατοικίας στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου-Ιπποτική και Οθωμανική περίοδος*, Διάλεξη, 2006/77, σελ. 38

Κεφάλαιο 2: Η πολεοδομική οργάνωση της Ρόδου έως την οθωμανική κατάκτηση

Η εικόνα της Ρόδου παρουσιάζεται καταρχήν με τη φρουριακή αρχιτεκτονική της στιβαρή και ορθολογική. Ο ίδιος χαρακτήρας διέπει και τα υπόλοιπα κτίρια της ίδιας περιόδου. Έχουμε συνεχείς στοές με τόξα οξυκόρυφα, παράθυρα με μονόλοβα ή πολύλοβα ανοίγματα επίσης οξυκόρυφα, ή παράθυρα ορθογώνια με εσωτερικό διαχωρισμό και θύρες μεγαλοπρεπείς (βλ. εικ. 23,24). Τα κτίρια έχουν γενικά κάλυψη με δώμα και τα μορφολογικά τους στοιχεία ακολουθούν τα πρότυπα της αστικής αρχιτεκτονικής της Δύσης. Τα ιπποτικά της πρώτης περιόδου του 1309-1480 καταστράφηκαν σε μεγάλο βαθμό τόσο από την πολιορκία των Τούρκων το 1480 καθώς και από το μεγάλο σεισμό του 1481. Αυτός είναι ο λόγος που ελάχιστα κτίρια σώζονται από την περίοδο αυτή και τα περισσότερα από αυτά έχουν ενσωματωθεί ή αφομοιωθεί από τα κτίρια της μεταγενέστερης τουρκικής φάσης. Τη δεύτερη περίοδο, από το 1480 έως το 1522, εποχή ιδιαίτερης άνθησης της ιπποτικής πόλης ανακατασκευάστηκαν πολλά από τα κοσμικά κτίσματα που είχαν καταστραφεί. Τα νέα αυτά κτίρια χαρακτηρίζονται από την πρώιμη αναγεννησιακή τέχνη και μεταφέρονται πρότυπα και μορφές από τα μεγάλα αστικά κέντρα της Δύσης.

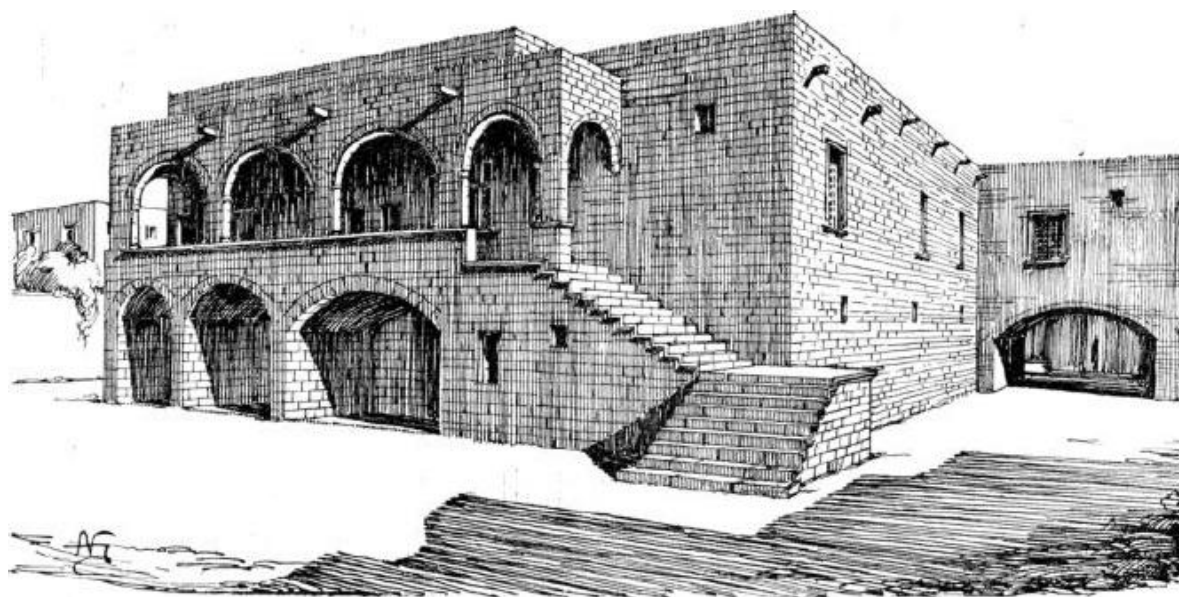
Εικ. 23
Σκίτσο της οδού Ιπποτών
το 1850 από τον Α. Gabriel,
La cite de Rhodes

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

31.

Ευτυχώς, η επανάχρηση μεγάλου αριθμού κτιρίων από τους Οθωμανούς με μικρές επεμβάσεις συνέβαλλε στη διατήρηση της σημαντικής οικοδομικής δημιουργίας των Ιωαννιτών που αποτελεί και τη σπουδαιότερη πλέον αρχιτεκτονική κληρονομιά του νησιού. Ο μεγάλος όγκος κτιρίων, τειχών και ναών που κατασκεύασαν οι Ιωαννίτες, δημιούργησε μια νέα τάξη, αυτή των οικοδόμων, των Ροδιτών μαστόρων που ειδικεύονταν στην κατεργασία της πέτρας και συνέχισαν το έργο τους λιγότερο στη μετέπειτα τουρκοκρατία και περισσότερο στην ιταλοκρατία.

Στις 20 Δεκεμβρίου 1522 τερματίστηκε η κυριαρχία του τάγματος των Ιωαννιτών στο Ν.Α Αιγαίο, που διήρκεσε σχεδόν δύο αιώνες και οι Τούρκοι εδραίωσαν την εξουσία τους στην περιοχή. Η αποχώρηση των Ιωαννιτών από τα Δωδεκάνησα, σήμανε την οριστική υποταγή και των γύρω περιοχών στους Οθωμανούς.

Εικ.24
Σκίτσο του καταλύματος
της Ωβέρνης το 1850 από
τον Α.Gabriel, *La cite de
Rhodes*

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

3.1_Η πολεοδομική συγκρότηση της πόλης υπό των Οθωμανών

Ο 16^{ος} αιώνας ήταν η περίοδος της μεγίστης ακμής για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στη διαθήκη του, ο Σελίμ Α' αναφέρει στο διάδοχο του Σουλεϊμάν ότι θα βασιλέψει μέγας και ισχυρός αφού διώξει τους Ιππότες από τη Ρόδο και κυριεύσει το Βελιγράδι. Έτσι, όταν πλέον ο Σουλεϊμάν κατακτά το Βελιγράδι το 1521, αποφασίζει να αναμετρηθεί με τους Ιππότες που αποτελούσαν εμπόδιο στη θαλάσσια οδό προς τη Συρία και την Αίγυπτο. Σκεπτόμενος πάντα ότι ο ελέγχων τη Ρόδο μπορεί και ελέγχει ταυτόχρονα τις κινήσεις από τα παράλια της Μ. Ασίας προς τον κυρίως Βαλκανικό χώρο και την Αίγυπτο, έβαλε ως στόχο ζωής την κατάληψη αυτού του νησιού (βλ. Εικ. 25). Σε αυτήν την απόφαση συνέβαλλαν όμως και οι καταστροφικές επιδρομές του ιπποτικού στόλου που έπλητταν τα εμπορικά συμφέροντα των Οθωμανών και προπάντων, το γεγονός ότι οι Ιωαννίτες χρησιμοποιούσαν ως αιχμάλωτους μουσουλμάνους υπηκόους, τους οποίους

Εικ. 25

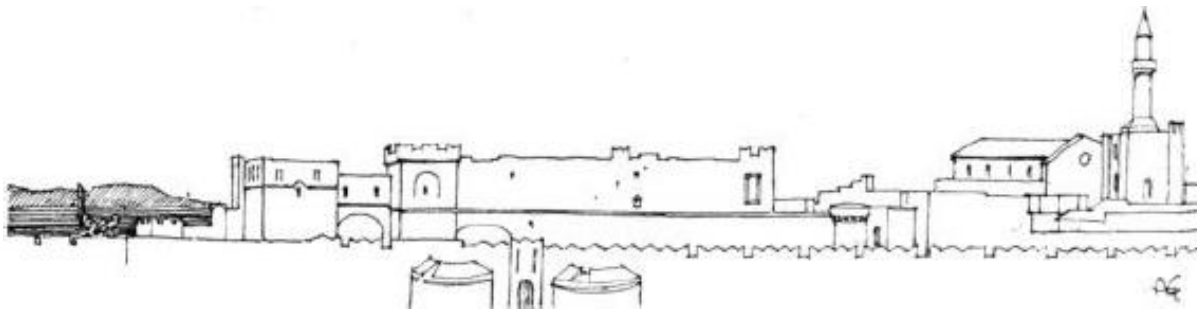
Η γεωγραφική θέση της Ρόδου στη Μεσόγειο και η επεκτατική πολιτική των Οθωμανών, Εικόνα από διαδικτυακό τόπο επεξεργασμένη από Μ.Μίχαλου

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

35.

τοποθετούσαν στις γαλέρες, πράγμα ανήκουστο για τη φήμη και τη δόξα του μεγάλου σουλτάνου.¹ Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι Ιππότες ήταν ένα αγκάθι για το μουσουλμανικό εμπόριο και στόλο, ένα αγκάθι στα σχέδια της οθωμανικής κυριαρχίας, που έπρεπε να απαληφθεί.

Η εποχή της τουρκοκρατίας σημαδεύτηκε από ένα ιδιαίτερα σκληρό καθεστώς και την έντονη καταπίεση του ελληνικού πληθυσμού, που οδήγησαν στη ρήξη των δύο λαών και τις προσπάθειες αντίστασης των Ροδίων με τρία κυρίως απελευθερωτικά κινήματα που είχαν βαρύ το τίμημα της αποτυχίας. Ένα από τα αντίποινα ήταν η εκδίωξη του ελληνικού πληθυσμού έξω από τα τείχη του κάστρου, το ξερίζωμα του χριστιανικού πληθυσμού από την πόλη του.² Οι κάτοικοι αισθάνονταν περισσότερο από ποτέ εγκλωβισμένοι με την απογοήτευση και την απόγνωση να τους κυριεύουν μετά τα αιματηρά αντίποινα των Τούρκων στα 1529 και στα 1572 κατά της ομάδας αντίστασης συνέβαλαν στη βαθμιαία αναγνώριση της εξουσίας των ξένων αρχόντων στην πόλη. Τα τέλη πια του 16^{ου} αι. η οθωμανική διοίκηση στη Ρόδο φαίνεται ότι σταθεροποιήθηκε και άρχισαν να εξομαλύνονται οι σχέσεις, όμως, η αναθέρμανση της οικονομίας στην περιοχή ήλθε πολύ αργότερα, τον 18^ο αι., με την άνθηση πάλι του εμπορίου. Τον 16^ο και 17^ο αιώνα, ο ρόλος του λιμανιού ως εμπορικού σταθμού μεταξύ Ανατολής και Δύσης περιορίστηκε αισθητά, και αφού επίτηδες είχε δοθεί έμφαση στην ανάπτυξη της Σμύρνης.²

Εικ.26
Σκίτσο του Rottiers με την απεικόνιση του παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου στις αρχές του 19^{ου} αιώνα

1. Θεοφάνης Μπογιάννος, *Ρόδος, 240 συναπτές δεκαετίες ακραιφνούς ελληνισμού*, Αθήνα 1992, σελ.101

2. Ηλλίας Κόλλιας, *Οι Ιππότες της Ρόδου, το Παλάτι και η πόλη*, Αθήνα 1998, σελ. 59

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Με τον νέο κατακτητή, η πόλη της Ρόδου από κέντρο διακίνησης ιδεών και προϊόντων που ήταν κατά την ιπποτική περίοδο με το μεγάλο αριθμό σημαίνοντων επισκεπτών εξέπεσε σε μια απλή μουσουλμανική επαρχία. Η Ρόδος πλέον αποτελούσε τον τόπο εξορίας υψηλών προσώπων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, καθαιρεθέντων πατριαρχών της Κωνσταντινούπολης, ή ανώτατων αξιωματούχων της τουρκικής αυλής που περιέρχονταν σε δυσμένεια.¹ Ο σουλτάνος δεν έβλεπε πλέον κανένα όφελος από τη Ρόδο και το νησί θεωρείτο τόπος κοινωνικού και πολιτικού θανάτου για τους Τούρκους που εκτοπίζονταν από την πρωτεύουσα. Κάθε πολιτιστική και κοινωνικοοικονομική πρόοδος που χαρακτήριζε το νησί κατά την ιπποτική περίοδο, ατόνισε και έφερε στο νησί την παρακμή.

Όταν ο Σουλεϊμάν τις πρώτες ημέρες του Ιανουαρίου 1523 επέστρεψε πίσω στην πρωτεύουσα του, άφησε στο νησί, για λόγους ασφαλείας και εξασφάλισης της εξουσίας, 2000 γενίτσαρους και 10 γαλέρες. Έτσι, το κάστρο της Ρόδου τα πρώτα χρόνια της τουρκικής κατοχής αριθμούσε περίπου 5000 Τούρκους και 150 Εβραίους που πιθανώς προήλθαν από τη Θεσσαλονίκη και την Εύβοια, και κατοικούσαν στην ανατολική πλευρά του κάστρου (βλ. εικ. 27).² Το κάστρο έγινε τόπος κατοικίας των Οθωμανών με άμεσο αντίκτυπο στη συγκρότηση και την εικόνα της πόλης. Ένας μικρός αριθμός Οθωμανών διέμενε σε αγροικίες στα προάστια, τα οποία περιέβαλλαν την κυρίως πόλη. Σε αυτούς τους Οθωμανούς αξιωματούχους παραχωρήθηκαν τα τιμάρια, για την ανοικοδόμηση αρχοντικών με μικρούς κήπους και περιβόλια καλλιέργειας. Αυτές οι εκτάσεις γης που περιήλθαν στα χέρια των Οθωμανών, παλαιότερα, ήταν κτήματα με επαύλεις, σπίτια και εκκλησίες που καταστρέφονταν πριν κάθε πολιορκία για να μη χρησιμεύσουν σαν έρεισμα στους πολιορκητές.³

1.Ζαχαρίας Τσιρπανλής, *Στη Ρόδο του 16^{ου}-17^{ου} αιώνα- Από τους Ιωαννίτες Ιππότες στους Οθωμανούς Τούρκους*, Ρόδος 2002, σελ. 18

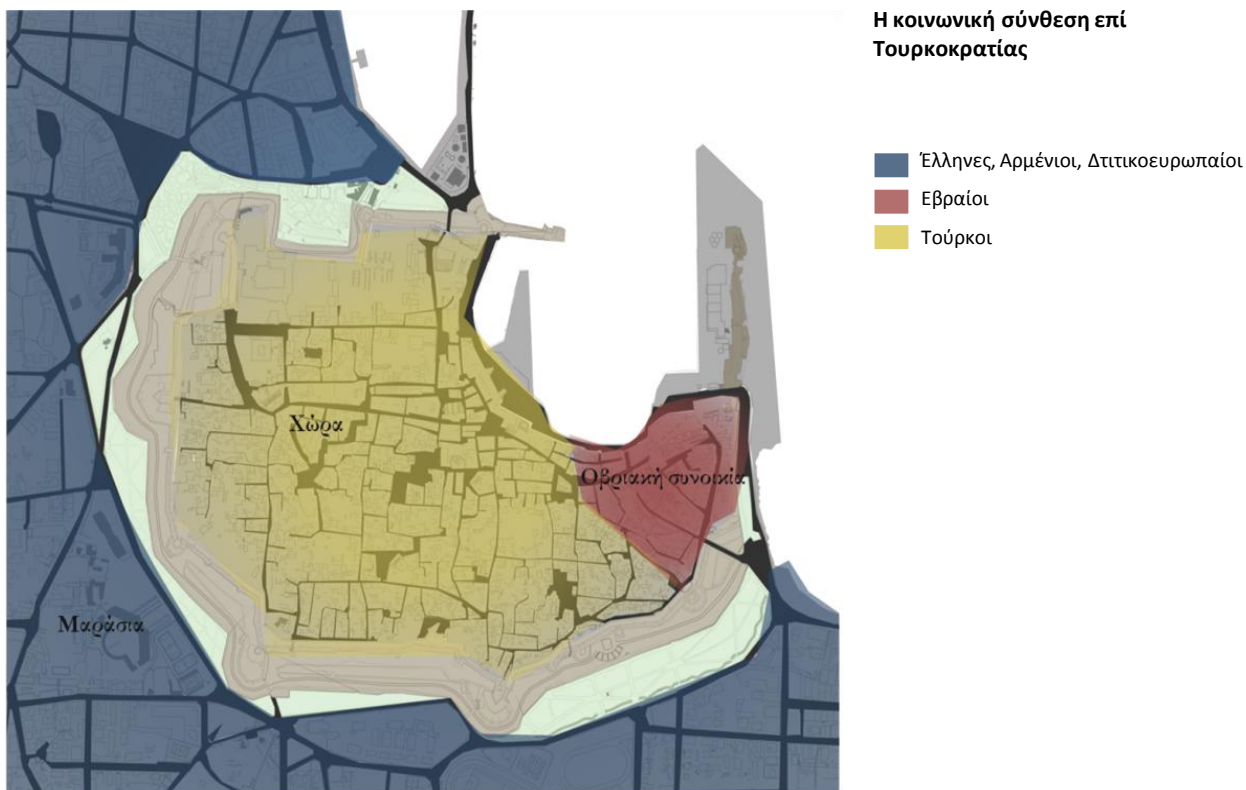
2.Hermes Balducci, *Architettura turca in Rodi*, Milano 1932, σελ. 18

3.*Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947*, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005, σελ. 42

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

37.

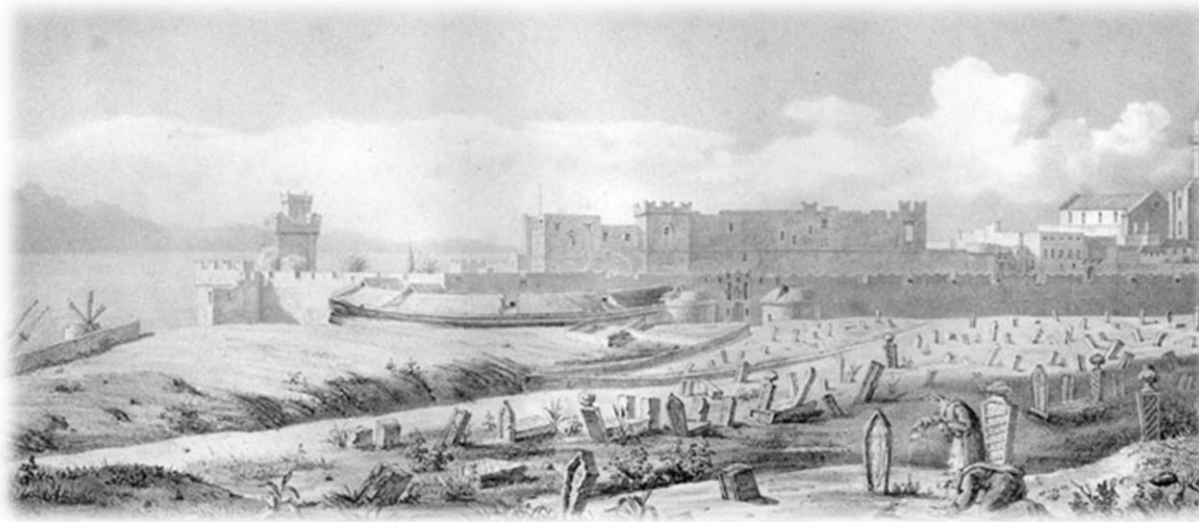
Η δυσπιστία των Ροδιτών για την τήρηση των όρων της συνθηκολόγησης με τους Οθωμανούς και την εισροή του τουρκικού λαού από την Ασία αποτέλεσε την αιτία φυγής 4000 Ροδιτών στην Κρήτη και τη Δύση· αυτό οδήγησε στη συρρίκνωση του ελληνικού στοιχείου.

Εικ.27
Η κοινωνική σύνθεση της πόλης κατά την οθωμανική περίοδο, Σχέδιο Μ.Μίχαλου

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Η ιεράρχηση ανάμεσα στην οθωμανική εξουσία και τους υπόλοιπους κατοίκους αποτυπώθηκε στην εικόνα της πόλης που απέκτησε δύο ξεχωριστές όψεις, εντός και εκτός του κάστρου. Αυτές οι δύο ενότητες της πόλης αποτύπωναν όλα τα αρχιτεκτονικά στοιχεία αυτών των περιοχών με τις πολιτιστικές τους διαφορές σε ένα παλιό και κτιριακό σύνολο. Το ιπποτικό Μπούργκο χωρίζεται, με βάση τα εθνικά χαρακτηριστικά των κατοίκων σε δύο τμήματα, τον τουρκομαχαλά με την υποδιαίρεσή της σε συνοικίες που συνήθως έφεραν την ονομασία των τεμενών, και την Εβραϊκή, η οποία ενισχύθηκε κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας με μεταφορά οικογενειών Εβραϊκής καταγωγής από τη Θεσσαλονίκη. Περιμετρικά των τειχών, στον αδιαμόρφωτο χώρο terra deserta, το οχυρωματικό πρανάς μετατρέπεται σε εκτεταμένο μουσουλμανικό και εβραϊκό νεκροταφείο (βλ. εικ.28) με την τάφρο να λειτουργεί ως χώρος στρατωνισμού της φρουράς και καλλιέργειας ή ακόμα και βοσκής ζώων με ελάχιστες προσθήκες φυλακίων, κυρίως στα ψηλότερα σημεία των πύργων (βλ. εικ. 28).¹

Εικ.28
Γκραβούρα της
μνημειακής περιοχής της
τάφρου από τον C.
Rottiers στο *Monuments
de Rhodes*, Bruxelles 1828

1.Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα, *Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης (1985-2000)*, της Ρόδου, Υπουργείο Πολιτισμού -Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Ρόδος 2001, σελ. 33

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

39.

Ο διοικητικός διαχωρισμός της πόλης ακολούθησε το θρησκευτικό διαχωρισμό κατά συνοικίες, τους μαχαλάδες, ισχυρό στοιχείο καθορισμού των οθωμανικών πόλεων. Από πολεοδομική άποψη, ο οικισμός εντός των τειχών λειτουργούσε ενιαία και ήταν οργανωμένος σε γειτονιές. Αυτές οι γειτονιές περιλάμβαναν μερικά οικοδομικά τετράγωνα έχοντας ως αναφορά πάντα ένα τζαμί, με την πλατεία που αποτελούσε το κέντρο της κοινωνικής και δημόσιας ζωής της συνοικίας.¹ Το παζάρι ήταν ο πυρήνας της καθημερινής ζωής στην πόλη και αναπτύχθηκε στην αγορά της ιπποτικής περιόδου, όπου προστέθηκαν καταστήματα, αποθήκες και εργαστήρια.

Εικ.29
Απεικόνιση του κέντρου της Εβραϊκής συνοικίας από τον E.Flandin το 1853

Εικ.30
Εικόνα Οθωμανής γυναίκας με τη χαρακτηριστική ενδυμασία, A.Gabriel, *La cite de Rhodes*, 1850

1.Ιωάννης Παπαχριστοδούλου, *Πολεοδομική μελέτη αναθεώρησης Μεσαιωνικής πόλης Ρόδου*, Δήμος Ρόδου- Διεύθυνση Μεσαιωνικής Πόλης και Μνημείων, Ρόδος 2012, σελ. 109

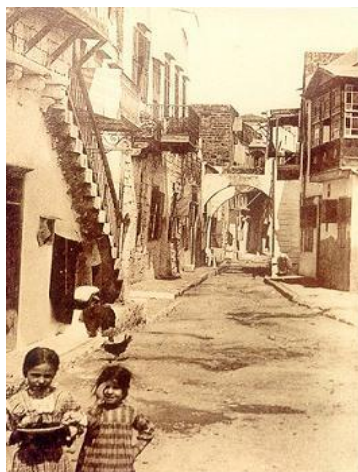

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Όπως έχουμε αναφέρει, οι Εβραίοι ζούσαν μέσα στο κάστρο στην ανατολική γωνιά, μια αυτόνομη πυκνοκατοικημένη περιοχή με στενούς δρόμους. Η συνοικία αυτή γνωστή και ως «Judeca» ή «Οβριακή» ήταν ο τόπος κατοικίας τους κατά την ιπποκρατία, έως ότου απελάθηκαν από το νησί ύστερα από απόφαση των ιπποτών. Με την κατάκτηση της πόλης από τους Οθωμανούς ήρθαν νέες εβραϊκές οικογένειες από τη Θεσσαλονίκη και πλέον η Ρόδος μετατράπηκε σε Σεφαραδίτικο κέντρο.¹ Η αύξηση της εβραϊκής κοινότητας οδήγησε στην επέκταση της σε δύο συνοικίες, Άνω και Κάτω Οβριακή συνοικία (βλ. εικ.32), με 500 κατοίκους, καθώς και στη λειτουργία δύο συναγωγών και μιας ραββινικής σχολής. Οι κάτοικοι δούλευαν ως πλανόδιοι έμποροι, αχθοφόροι και φορτοεκφορτωτές ή υπάλληλοι στα προξενεία της Ρωσίας και των ευρωπαϊκών δυνάμεων όπως Αγγλίας, Ισπανίας και Γαλλίας, ενώ οι πιο πλούσιοι ως έμποροι υφασμάτων στη Σμύρνη ή επιδίδονταν σε τραπεζικού είδους ασχολίες. Οι γυναίκες, όπως συνέβαινε και με τις Οθωμανές ήταν απομονωμένες στο σπίτι χωρίς τη δυνατότητα της παιδείας με μόνη έξοδο την αγορά προϊόντων στο παζάρι και την επίσκεψη στο νεκροταφείο έξω από την πόλη.²

Εικ.31

Εικόνα ενός δρόμου στην εβραϊκή συνοικία στο τέλος 19^{ου}, φωτογραφία από το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο

Εικ.32

Άνω Εβραϊκή συνοικία, Σχέδιο ΥΠΠΟΤ επεξεργασμένο από Μ.Μίχαλου

1.Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα, *Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης (1985-2000), της Ρόδου*, Υπουργείο Πολιτισμού -Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Ρόδος 2001, σελ. 33
2.Γεώργιος Βεργωτής, *Η εκπαίδευση στο κοινό της Ρόδου κατά την οθωμανοκρατία, Ρόδος 1995*, σελ.19-28

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

41.

Η εκδίωξη των χριστιανών από τη μεσαιωνική πόλη οδήγησε στην ανάγκη εξάπλωσης της πόλης εκτός των τειχών για την εγκατάστασή τους στην ύπαιθρο με τη συγκρότηση ατείχιστων οικιστικών πυρήνων (τα Μαράσια) σε ακτινωτή διάταξη στα πρώην προάστια της ιπποτικής πόλης. Αυτοί οι 6 νέοι οικιστικοί πυρήνες αναπτύχθηκαν γραμμικά κατά μήκος του άξονα που οδηγούσε σε κάθε μία από τις πύλες εισόδου στην τειχισμένη πόλη με κατεύθυνση Β - Ν και Α - Δ' αποτέλεσαν τον πλέον χώρο διαμονής του ελληνικού στοιχείου. Το κέντρο του μαρασιού ήταν η εκκλησία μπροστά από την οποία περνούσε ο κεντρικός δρόμος. Οι νέοι δρόμοι φαίνεται να έλαβαν υπόψιν τους τη χάραξη των οδών του υποδάμιου σχεδίου της ελληνιστικής πόλης. Ο κάθε πυρήνας αναφερόταν σε μια εκκλησία, από όπου έπαιρνε την ονομασία του μαρασιού, όπως για παράδειγμα οι Άγιοι Ανάργυροι, ο Άγιος Γεώργιος και ο Άγιος Νικόλαος.¹ Πιθανολογείται μια συσχέτιση ανάμεσα στη θέση των Μαρασιών και των μικρών οικιστικών πυρήνων που φαίνεται να υπήρχαν κατά την ιπποτοκρατία σύμφωνα με τις μικρογραφίες του Caoursin (1480 - 1489) και χαρτών του 1621 (βλ. εικ. 33).

Εικ.33
Χάρτης της Ρόδου το 1621,
Μεσαιωνική πόλη Ρόδου,
Έργα αποκατάστασης
(1985-2000), της Ρόδου

1. Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005, σελ. 42,45

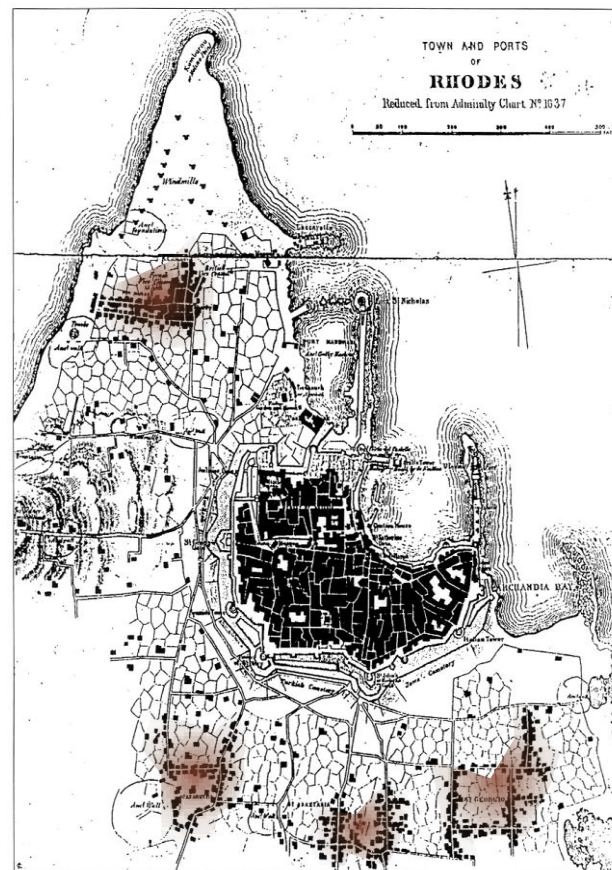

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Εικ.34

Χάρτης του Αγγλικού Ναυαρχείου στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, *Νέες πόλεις πάνω σε παλιές*

Τα μαράσια είχαν στενά σοκάκια χωρίς ανοιχτούς δημόσιους χώρους, αδιέξοδα και σπίτια χτισμένα στο μέτωπο του δρόμου με αυλή στο πλάι πίσω από ψηλούς αυλότοιχους για να διασφαλίζουν την ιδιωτικότητα (βλ. εικ. 35).¹ Γενικά, θα μπορούσαμε να τα θεωρήσουμε σπίτια εσωστρεφή με αυστηρούς όγκους και λιτή διακόσμηση που επιζητούσαν την απομόνωση, προστατευμένα από το εξωτερικό εχθρικό κόσμο των κατακτητών. Η αυλή είναι ο χώρος των γυναικών για εργασία και συναντήσεις στη γειτονιά. Ο χώρος συγκέντρωσης των πολιτών και σύσφιξης των κοινωνικών σχέσεων ήταν οι εκκλησίες, καθώς και ο χώρος δίπλα στις δημόσιες κρήνες, όπου γίνονταν οι χοροί και τα κοινά γεύματα στις γιορτές. Η ενοριακή εκκλησία αποτέλεσε ιδιαίτερα το θρησκευτικό, πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό κέντρο κάθε ορθόδοξης κοινότητας.² Εκεί εκτός από τις θρησκευτικές λειτουργίες και τελετές, συγκεντρώνονταν οι χριστιανοί για να εκλέξουν τους επιτρόπους της εκκλησίας.

1. Ρόδος, *Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947*, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005, σελ. 42,45

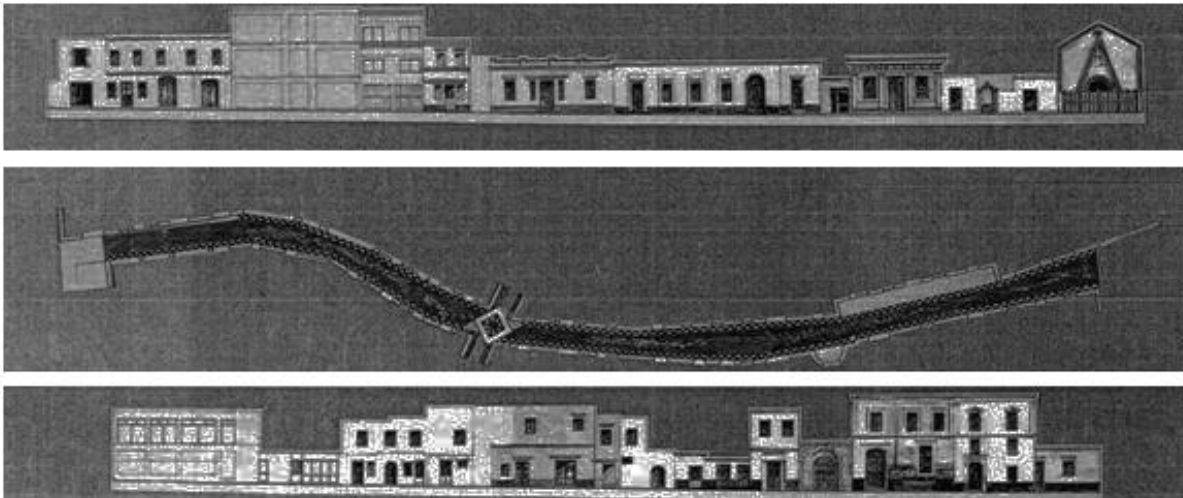
2. Γιώργος Ντέλλας, *Οι σταυροθολιακές εκκλησίες της Δωδεκανήσου (1750-1924)*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2011, σελ. 34-35

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

43.

Οι Έλληνες είχαν ενεργό ρόλο στην οικονομική ζωή της Ρόδου αφού ήταν οι παλαιότεροι κάτοικοι της πόλης και υπερτερούσαν στην ύπαιθρο χάρη στην ενασχόλησή τους με τη γεωργία και εργάζονταν στο κάστρο ή ήταν ναύτες στα πλοία των Οθωμανών. Ακόμη κρατούσαν τα μικρά επιτηδεύματα και τα κοινοτικά επαγγέλματα. Οι Έλληνες είχαν το δικαίωμα να έχουν καταστήματα και να εργάζονται στην πόλη, αλλά εντός των τειχών απαγορευόταν να κατοικούν και οι πύλες έκλειναν με την έξοδο των Ελλήνων τεχνιτών ή εμπόρων κατά τη Δύση του ήλιου.¹

Εικ.35
Ανάπτυγμα όψεων κτιρίων επί της οδού Καθοπούλη στο μαράσι Νιοχώρι, Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947

1.Ιωάννης Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου, Από τους προϊστορικούς χρόνους έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1948)*, Αθήνα 1972, σελ. 418-425

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Χαρακτηριστικά τα λεγόμενα του Billioti που μας περιγράφει την καθημερινότητα των Ελλήνων κατοίκων, τις ασχολίες και την ίδια τους τη ζωή μέσα στα τείχη:

«Οι γυναίκες περνούν την ώρα καθισμένες διπλοπόδι στο δρόμο, μπροστά από τα σπίτια, συζητούν ή παρατηρούν τους διαβάτες και σχολιάζουν. Φτώχεια, αθλιότητα, κουρέλια, στις εορτές φορούν επιτηδευμένη ενδυμασία. Η στέρηση θεωρείται οικονομία. Στη Ρόδο δε διαφλέγονται από έρωτα για την παιδεία, δεν είναι καν ναυτικοί πια. Χτίστες, ξυλουργοί, σανδαλοποιοί και χειρωνάκτες είναι σχεδόν όλοι. Όνειρο το παντοπωλείο. Πωλούν και οιοπνεύματα στα προάστια, σε καφενεία, όπου βλέπεις την αδράνεια, τη νωχέλεια, το κάπνισμα. Οι μονότονοι και οχληροί ήχοι της λύρας, συνοδεύουν τα άσματα των θαμώνων που πίνουν· θόρυβος πολύς και τα κέντρα καταντούν καταγωγή».¹

Ο μικρός αριθμός των 200 Δυτικοευρωπαίων, που ήταν κυρίως γαλλικής, ιταλικής και ραγουζαϊκής καταγωγής. Ήταν εγκατεστημένος και αυτός στα προάστια της πόλης, στο Νεομαράσι, ένα προάστιο που εποικίστηκε αργότερα από όλους τους άλλους οικισμούς και αποτέλεσε τον πυρήνα της σύγχρονης Ρόδου. Οι κάτοικοι αυτής της κοινότητας εργάζονταν ως πλοηγοί, ρολογάδες, κοσμηματοποιοί, γιατροί, ραφτάδες και υποδηματοποιοί, αλλά ως τεχνίτες στα ναυπηγεία κυρίως το 18^ο αι. όταν αναπτύχθηκε περισσότερο η ναυτιλία.²

Τελευταία κοινότητα ήταν των **Αρμενίων** που αν και ολιγάριθμη, με αριθμό μόλις πενήντα άτομα κατοικούσε στα περίχωρα του κάστρου, ήταν καίριας σημασίας για την οικονομική ζωή του νησιού ήδη από τον 14^ο αι. Ασχολούνταν με το εμπόριο και τη φορτοεκφόρτωση, όπως και οι Εβραίοι.

1. Emile Billioti, *Abbé Cottret, L'île de Rhodes*, Rhodes 1881

2. Γεώργιος Βεργωτής, *Η εκπαίδευση στο κοινό της Ρόδου κατά την οθωμανοκρατία*, Ρόδος 1995, σελ.19-28

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

45.

Ένας Γάλλος υποπρόξενος αναφέρει ενδεικτικά ότι «οι Αρμένιοι είναι μια πολύ μικρή κοινότητα και το εμπόριο τους είναι να πωλούν σεντόνια όπως οι Εβραίοι που εισάγουν από τη Σμύρνη μαζί με κάθε είδους μεταξωτά διακοσμημένα με χρυσό, ασήμι και μετάξι, ινδικά υφάσματα, μουσελίνες και άλλα εμπορεύματα που εισάγουν από το Χαλέπι στη Σμύρνη με καραβάνια και αντίστροφα μεταφέρουν κερί, μετάξι και βαμβάκι. Είναι συνολικά 30. Είναι επιδέξιοι έμποροι και τηρούν το λόγο τους με θρησκευτική ευλάβεια».

Πρέπει να προσθέσουμε ότι οι σκλάβοι από τις γαλέρες της Ρόδου κατάγονταν από ποικίλες ευρωπαϊκές χώρες και πόλεις. Απήρτιζαν μία πολυάριθμη διεθνή κοινότητα που επηρέαζε σε αξιοσημείωτο βαθμό την κοινωνική μορφή της πόλη, αφού είχαν τη δυνατότητα να κυκλοφορούν ελεύθεροι, γιατί το κάστρο θεωρείτο ασφαλές και καλά οχυρωμένο, από το οποίο δεν μπορούσαν να διαφύγουν. Ο νέος κατακτητής με μια σειρά μέτρων και κανόνων που επέβαλλε διαμόρφωσε εκ νέου τη κοινωνικοοικονομική και πολεοδομική εικόνα του τόπου. Ο Σουλεϊμάν στη συνθήκη παράδοσης έταξε φορολογικά κίνητρα στους μόνιμους κατοίκους για να μην εγκαταλείψουν το νησί και ερημώσει. Έδωσε φορολογική απαλλαγή για πέντε χρόνια στους ντόπιους Έλληνες και Λατίνους και τη δυνατότητα να φύγουν από το νησί σε διάστημα τριών ετών. Τότε, αρκετοί τεχνίτες ικανοί στο χειρισμό οπλικών συστημάτων όπως οι κανονιέρηδες και τοξότες καθώς και έμποροι προσελκύνονταν με καλούς μισθούς για να παραμείνουν στην πόλη.¹

Ο περιηγητής Κουμπράχερ κατά την επίσκεψη του στη Ρόδο το 1884 μας δίνει την εικόνα της πόλης αναφέροντας ότι «η πρωτεύουσα αποτελείται από συνοικίες που χωρίζονται μεταξύ τους με νεκροταφεία, πάρκα και αμπελώνες. Στον παλιό πυρήνα κάθονται μόνο Τούρκοι και Εβραίοι. Οι Χριστιανοί κατοικούν σε πολλούς οικισμούς που μοιάζουν με χωριά και βρίσκονται έξω από το κάστρο, στα Μαράσια. Οι πρόξενοι και άλλοι αξιωματούχοι κατοικούν στο "Νέο Μαράσι" ή Νιοχώρι.»

1. Γεώργιος Βεργωτής, *Η εκπαίδευση στο κοινό της Ρόδου κατά την οθωμανοκρατία*, Ρόδος 1995, σελ.19-28

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Μια σημαντική πηγή για τη μελέτη της ιστορίας και την αποτύπωση της εικόνας της πόλης εκείνης της εποχής είναι το έργο των ευρωπαίων περιηγητών. Ο Eduardo Billioti, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι., μαρτυρεί το σκηνικό της εποχής με τα λεγόμενα του: «οι κάτοικοι, λένε, έχουν φανερά τα συμπτώματα της δουλείας. Μεγάλη αμάθεια και δυσπραγία έχουν εξαφανίσει την ευγένεια της φυλής, που πρωτοστατούσε σε κάθε αληθινό, ωραίο και αγαθό.»¹ ενώ άλλη αναφορά γίνεται το 1779 από τον Claude Savary σε μια επιστολή του στην κυρία Le Monnier :

«σας γράφω, madame, από ένα μαγευτικό νησί, τη Ρόδο, τη δόξα ενός ελεύθερου έθνους. Η εξαχρείωση των Ρωμαίων, η σήψη, η διαφθορά του Γραικορωμαϊκού Κράτους (*bas empire*), ο φανατισμός των Αράβων, οι σεισμοί, κι ο δεσποτισμός των Τούρκων ύστερα από αυτά, έχουν διαβρώσει το νησί κι έφεραν την καταστροφή των μνημείων, των επιστημών και των τεχνών. Η σημερινή πόλη χτισμένη πάνω στα ερείπια της αρχαίας, δεν έχει τίποτε το εξαιρετικό. Αγάλματα, κολοσσοί, πίνακες, όλα μεταφέρθηκαν ή καταστράφηκαν, τις πλατείες και τις οδούς διαδέχθηκαν τα σημερινά στενά, τα σπίτια χωρίς γούστο, χωρίς τάξη καμωμένα, χωρίς διακόσμηση.»²

Εικ.36
Γκραβούρα απεικόνισης
των στενών δρόμων από
τον A.Gabriel

1.Ο Claude Etiente Savary επισκέφτηκε το 1779 τη Ρόδο και περιέγραψε την πόλη στις επιστολές του *Lettres Sur La Grece, Pour Servir de Suite a Celles Sur L'Egypte* (1801)
2.Emile Biliotti, *Abbé Cottret, L'île de Rhodes*, Rhodes 1881.

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

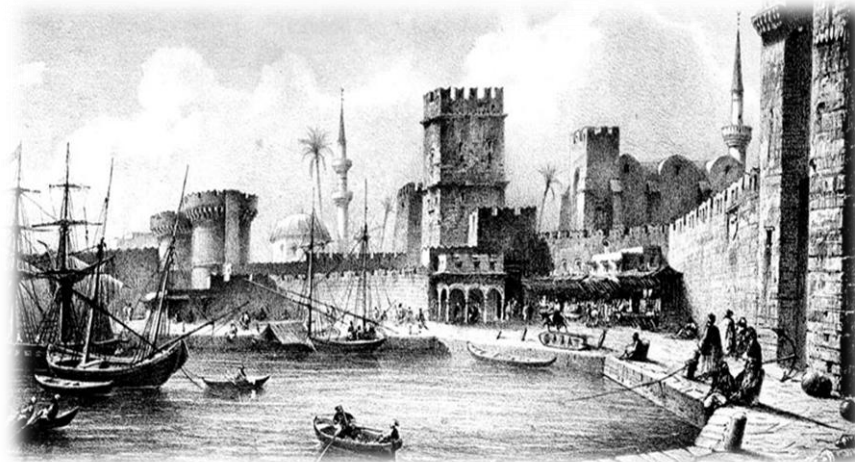
Όσον αφορά τη φορολογία, οι κάτοικοι της Ρόδου μετά τα 5 χρόνια της φοροαπαλλαγής, ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν το «χαράτσι», τον κεφαλικό, δηλαδή, φόρο των ραγιάδων, Ελλήνων και Εβραίων, «το καπιτανλίκι», το φόρο του Καποδάν πασά που πλήρωναν όλοι, ραγιάδες και Τούρκοι, τη «δεκάτη», φόρος που πλήρωναν στο είδος της παραγωγής, σιτηρά, λάδι, κρασί, κηπευτικά, μέλι, και τέλος τον τελωνειακό φόρο. Ύστερα, όμως, στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας περίπου πρόσθεσαν νέο φόρο στο λιμάνι και τον ταρσανά της Ρόδου, το λεγόμενο «κανταριάτικο». Ο "κανουναμές" (kânu-nâme) της Ρόδου, που χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 16^{ου} αι., συστηματοποιεί τους κρατικούς φόρους για τα διακινούμενα γεωργικά, ορυκτά και κτηνοτροφικά προϊόντα για προσφορά υπηρεσιών (αγοραπωλησίες ακινήτων, λιμενικά τέλη, άδειες αρραβώνων). Πρόκειται για χρήσιμες φορολογικές διατάξεις, κατά το πλείστον τυποποιημένες, που δεν διαφοροποιούν πάντως την οικονομία της Δωδεκανήσου από τις άλλες οθωμανικές επαρχίες.¹ Προσπαθώντας να κερδίσει την εύνοια και να συγκρατήσει τον πληθυσμό στο νησί παραχώρησε το προνόμιο της ελευθερίας της θρησκείας, απαγόρευσε τη λεηλασία του νησιού, δεν επέβαλλε το φόρο του παιδομαζώματος (devşirme) και διαβεβαίωσε το λαό ότι δε θα μετέτρεπε τους χριστιανικούς ναούς σε τζαμιά. Μπορεί, βέβαια, το παιδομάζωμα να μην εφαρμόστηκε, όμως την παραμονή Χριστουγέννων λεηλατήθηκε το νησί από τις γενίτσαρους παρά τις διαταγές του σουλτάνου, βεβηλώνοντας τους ναούς και τους τάφους των μεγάλων μαγίστρων όπως συνέβη και στους ναούς. Για την ασφάλεια και την επικράτηση της εξουσίας ο υποχρεωτικός εκτοπισμός των ντόπιων εκτός του κάστρου και η μετοίκησή τους στα ατείχιστα προάστια της πόλης (μαράσια) ήταν αναγκαία.

Κατά την πρώτη περίοδο της Τουρκοκρατίας η οικονομία της Ρόδου ήταν προσανατολισμένη στη γεωργία. Πολύ αργότερα, τον 18^ο και 19^ο αι., το λιμάνι απέκτησε την παλιά του αίγλη με τον ταρσανά να ειδικεύεται στην κατασκευή και την επισκευή των πολεμικών και εμπορικών πλοίων. Ξανάνθισε το εμπόριο και η Ρόδος έγινε πάλι βασικός

1.Ιωάννης Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου, Από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι την ενσωμάτωσή της Δωδεκανήσου (1948)*, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα 1972, σελ. 410-411 και Γεώργιος Βεργωτής, *Η εκπαίδευση στο κοινό της Ρόδου κατά την οθωμανοκρατία, Ρόδος 1995*, σελ.19-31

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

σταθμός για τις μεταφορές και τις συναλλαγές με την Πόλη, την Σμύρνη και τα άλλα μικρασιατικά λιμάνια και την Αλεξάνδρεια κυρίως, αλλά και με τα ευρωπαϊκά. Όλο το διαμετακομιστικό εμπόριο του 18^{ου} αι. γινόταν με ροδίτικα πλοία, με πλοία των γύρω νησιών, συμιακών και καστελλοριζιτώνικων, τουρκικών, γαλλικών, βενετσιάνικων και ραγουζαϊκών. Σημαντική συμβολή στον εμπορικό κόσμο της Ρόδου είχαν πρωτίστως οι Εβραίοι που πλέον αποκτούν οικονομική δύναμη και χάρις σε αυτούς συνεχίζεται το εμπόριο μεταξύ Σμύρνης και Αλεξάνδρειας. Είναι εκείνοι που ρυθμίζουν την περίοδο εκείνη την οικονομική ζωή του νησιού. Στην ενίσχυση του διαμετακομιστικού εμπορίου προφανώς συνέβαλλαν και οι Οθωμανοί έμποροι ως άρχουσα τάξη και η ολιγάριθμη κοινότητα των Αρμενίων.¹ Το 18^ο αι., επίσης, εντοπίζονται σημαντικά κέντρα δραστηριοτήτων εκτός των τειχών του κάστρου στα κρατικά ναυπηγεία του Μανδρακίου και στους ιπποτικούς ανεμόμυλους του Νιοχωρίου. Στα μέσα όμως του 19^{ου} αι. παρατηρείται σημαντική πτώση στο εξωτερικό εμπόριο της Ρόδου λόγω της υποτίμησης του οθωμανικού νομίσματος. Στην εξασθένηση της εμπορικής ισχύος των Οθωμανών και της οικονομίας του νησιού οδήγησε η αύξηση των φόρων στο αλάτι, στον καπνό και η

Εικ.37
Άποψη του εμπορικού
λιμανιού- Λιθογραφία του
E.Flandin, *L'Orient*, Paris,
1853

1. Γεώργιος Βεργωτής, *Η εκπαίδευση στο κοινό της Ρόδου κατά την οθωμανοκρατία*, Ρόδος 1995, σελ.19-28

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

ανατίμηση των προϊόντων, η κακοδιοίκηση των ναυπηγείων, η εμφάνιση ατμόπλοιων στο Μεσογειακό χώρο και η έλλειψη δασικού πλούτου λόγω της αλόγιστης εκμετάλλευσης του τα προηγούμενα έτη. Ευτυχώς όμως, χάρη στην αγγλοτουρκική σύμβαση Balta Liman το 1838, η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Ρόδου ανακάμπτει με τη Ρόδο να αποτελεί το σταυροδρόμι τεσσάρων ξένων ναυτιλιακών εταιρειών, μιας αυστριακής, μιας γαλλικής, μιας ρωσικής και μιας οθωμανικής διασφαλίζοντας τη συνέχεια του εξωτερικού εμπορίου.

Επί τουρκοκρατίας η απουσία οργανωμένης σχολικής παιδείας ήταν το μεγάλο κενό που προσπαθούσαν να καλύψουν όχι μόνο οι υψηλού εισοδήματος κοινωνικές ομάδες, αλλά και οι μεσοαστοί. Η ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας προσέφερε στον ελληνικό λαό τη δυνατότητα να δημιουργήσουν μια τάξη εμπόρων αστών ικανών να συμβάλλουν στην πολιτιστική αφύπνιση και την πνευματική καλλιέργεια που είχε εκλείψει τους τελευταίους τρεις αιώνες.¹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιγραφή του Paul Lindau το 1900 που τονίζει ότι *«ο ισχυρός προαγωγός και της εθνικής ευημερίας -το δημοτικό σχολείο- βρίσκεται κάτω από το γαλάζιο ουρανό της Ρόδου σε λήθαργο. Σε κανένα άλλο νησί δεν έχει παραμεληθεί η δημόσια εκπαίδευση και η υγιεινή στάθμη της μορφώσεως σε τέτοιο χαμηλό βαθμό όπως εδώ. Όχι μόνο οι χωρικοί, αλλά και οι μικροαστοί δεν ξέρουν να διαβάσουν και να γράψουν»*. Η οικονομική ευμάρεια των οικογενειών το 19^ο αι. είχε άμεσο αντίκτυπο στα δρώμενα της Ρόδου. Συστηματική προσπάθεια οργανωμένης παιδείας παρατηρείται στα τέλη του 19^ο αι. με την ίδρυση σχολείων στην ύπαιθρο του νησιού. Οι μεταναστάτες Ροδίτες ήταν εκείνοι που βοήθησαν καθοριστικά την εκπαιδευτική πολιτική της ορθόδοξης κοινότητας της Ρόδου και συνέβαλλαν στην πρόοδο του νησιού. Το έτος 1870 με τη συμβολή των ευπορότερων οικογενειών αρχίζει η λειτουργία «κοινών» σχολείων σε όλη την ύπαιθρο με βάση το αλληλοδιδασκτικό σύστημα διδασκαλίας. Τα σχολεία στεγάζονταν σε ιδιωτικές οικίες είτε σε κοινοτικά κτίσματα που μετατρέπονταν σε σχολεία. Σχολικά κτίρια που κατασκευάστηκαν εξ ολοκλήρου για το σκοπό αυτό εμφανίζονται από το 1880 και έπειτα.²

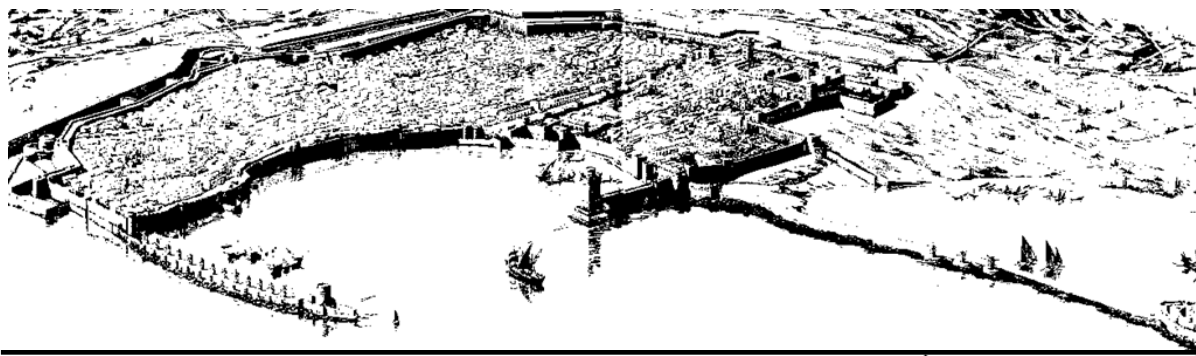
1. Μάγδα Μαριά, *Εκπαιδευτήρια της Δωδεκανήσου*, Εκδόσεις ΖΗΤΗ, Ρόδος 2008, σελ.180-193 και Βεργωτής Γεώργιος, *Η εκπαίδευση στο κοινό της Ρόδου κατά την οθωμανοκρατία*, Ρόδος 1995, σελ.19-281.

2. Γεώργιος Βεργωτής, *Η εκπαίδευση στο κοινό της Ρόδου κατά την οθωμανοκρατία*, Ρόδος 1995, σελ.33-30,148-160

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

3.2_Ο μετασχηματισμός της πόλης υπό την επίδραση του οθωμανικού στοιχείου

Η οργάνωση και η μορφή της οθωμανικής πόλης διέφερε ελάχιστα από τη δομή της ιπποτικής περιόδου με τον πολεοδομικό ιστό να παραμένει ανέπαφος. Σε χαρακτηριστικό του Γάλλου αρχιτέκτονα A.Gabriel το 1850 (βλ. εικ. 38), ύστερα από 300 χρόνια μετά την οθωμανική κατάκτηση, ο ιστός παρέμενε στο μεγαλύτερο του βαθμό αναλλοίωτος. Τα αρχαία νεώρια στο μυχό του κόλπου του Μανδρακίου παρέμειναν σε λειτουργία και τα τούρκικα ναυπηγεία εξακολούθησαν να λειτουργούν μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Αυτήν την περίοδο πραγματοποιήθηκε η κατεδάφιση των 10 ανεμόμυλων του εμπορικού λιμένα, που ανήκαν στην ιπποτική περίοδο. Γενικά, η πόλη εντός των τειχών ήταν το κέντρο όλης της οικονομικής δραστηριότητας του νησιού. Το νέο διοικητικό κέντρο, το «κονάκ», το εγκατέστησαν προς το μεγάλο λιμάνι και το προάστιο του Μανδρακίου. Η κύρια αλλαγή είναι η συρρίκνωση του δημοσίου χώρου με πλέον τις πλατείες να χάνουν τον δημόσιο χαρακτήρα της ιπποτικής περιόδου ως χώρους κοινωνικής συνεύρεσης. Έξω από το κάστρο, οι Οθωμανοί διατηρούσαν ορισμένα δημόσια κτήρια, όπως το Γυμνάσιο και το οθωμανικό διοικητήριο, που σήμερα λειτουργούν ως δικαστήριο και ως ταχυδρομείο αντίστοιχα. Η γραμμή του τείχους αποτελούσε το διαχωριστικό όριο εγκατάστασης του κατακτητή από τον ντόπιο πληθυσμό.

Εικ.38

Η πόλη την οθωμανική περίοδο το 1850 Gabriel, *La cité de Rhodes, Architecture civile et religieuse*

1.Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005, σελ. 42,45

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

51.

Ο πολεοδομικός ιστός πύκνωσε μόνο τοπικά με τη μετακίνηση μιας κοινωνικής ομάδας, των Εβραίων, στην Άνω Οβριακή συνοικία. Η συγκεκριμένη περιοχή αποτέλεσε το μόνο τμήμα της τειχισμένης πόλης που υπέστη διαμόρφωση με τη σταδιακή κάλυψη των ελεύθερων χώρων και τη δημιουργία των δρομίσκων, στοιχείο της συγκρότησης της οθωμανικής πόλης, που σε συνδυασμό με τις συνεχείς προσθήκες κατά τη διάρκεια των 399 χρόνων της οθωμανικής κυριαρχίας συρρίκνωσαν τον ελεύθερο χώρο πλέον στο χώρο της Εβραϊκής Συναγωγής.

Εικ.39

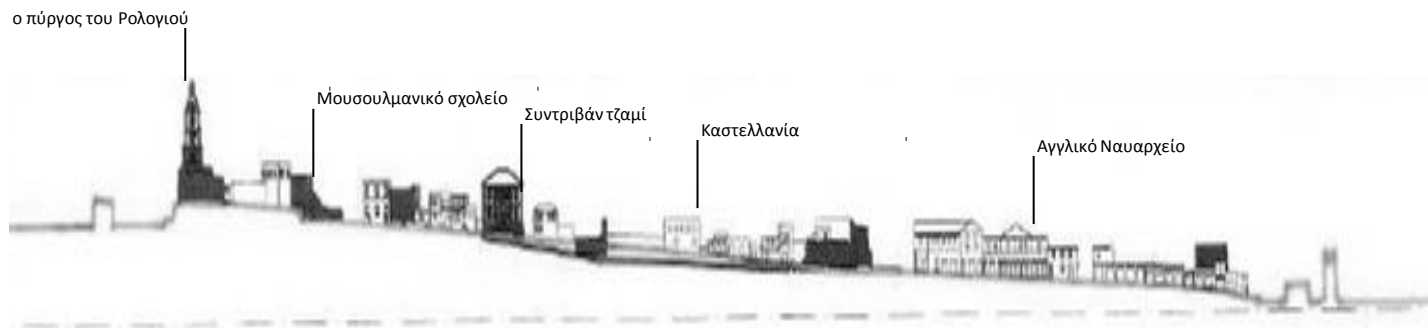
Η εξέλιξη της πόλης της Ρόδου με τις τρεις πολεοδομικές φάσεις της:
Α. Ελληνιστική περίοδος
Β. Ιπποτική περίοδος
Γ. Οθωμανική περίοδος,
Νέες πόλεις πάνω σε παλιές

Εκείνο βεβαίως που αλλοίωσε την εικόνα της ιπποτικής Ρόδου ήταν η νέα χωροθέτηση των χρήσεων, η καινούρια κοινωνική σύνθεση της πόλης και η αλλαγή των οικοδομικών υλικών στην ανοικοδόμηση κτιρίων. Η νέα κατάσταση χαρακτηρίστηκε από μια σταδιακή κατάρρευση του μεγαλείου και της κυριαρχίας της Ρόδου στον περιβάλλοντα χώρο της Μεσογείου. Ελάχιστες ήταν οι κοινωνικές παροχές στο νησί από την αυτοκρατορία που οδήγησαν στη χρήση ευτελών υλικών για την κατασκευή των θρησκευτικών οικοδομημάτων, απαραίτητων για την επιβολή της οθωμανικής εξουσίας. Έπαψε να υπάρχει η έντονη οικοδομική δραστηριότητα των προηγούμενων χρόνων με τα αξιόλογα μνημεία που πρόσφεραν, και αντικαταστάθηκε από την τοποθέτηση των κυρίαρχων οθωμανικών γνωρισμάτων, εκείνα κυρίως του μιναρέ και του λουτρού.

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Η κορυφογραμμή της τουρκοκρατούμενης Ρόδου αποτυπώνεται στην πόλη με την τοποθέτηση του μιναρέ του Σουλεϊμάν στις αρχές του 16^{ου} αιώνα στην αρχή του κύριου εμπορικού δρόμου των ιπποτικών χρόνων και άλλων τεμενών στο μήκος του μέχρι την κατάληξη του στον μόλο των Μύλων (βλ. εικ. 40).

Εκείνο που φαίνεται να αλλάζει την εικόνα της πόλης είναι η ανοικοδόμηση μεγαλοπρεπών τεμενών και συγκροτημάτων κοινής ωφέλειας, αμιγούς οθωμανικής αρχιτεκτονικής (βλ. εικ. 41). Σε αυτά τα κοινωνικά και εκπαιδευτικά ιδρύματα περιλαμβάνονταν η ίδρυση «μενδρεσσέ» ή αλλιώς ιεροδιδασκαλείου, του συσσιτίου των φτωχών ή «ιμαρέτ», του οθωμανικού δικαστηρίου, και αργότερα κατά τον 19^ο αι. της μουσουλμανικής βιβλιοθήκης. Ο Σουλεϊμάν διόρισε «ιμάμηδες», που ήταν μουσουλμάνοι ιερείς και δάσκαλοι, και γραμματείς και όρισε την κτηματική περιουσία των ιδρυμάτων του, τα «βακούφ», για την συντήρηση αυτών και των τεμενών. Για την συντήρηση προσφέρονταν στα «βακούφια» της Ρόδου, που τα διήυθνε ο «μουταβελής», οι φόροι από τη πόλη της Ρόδου αλλά και τα «μακτού»³, οι φόροι των άλλων νησιών.⁴ Επίσης, στην κοινωνική προσφορά άνηκε η κατασκευή τριών λουτρών και μεγάλου αριθμού κρηνών σύμφωνα με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των κατακτητών.

Εικ.40
Σχέδιο όψης επί της οδού Σωκράτους με τα σημαντικότερα οθωμανικά κτίρια

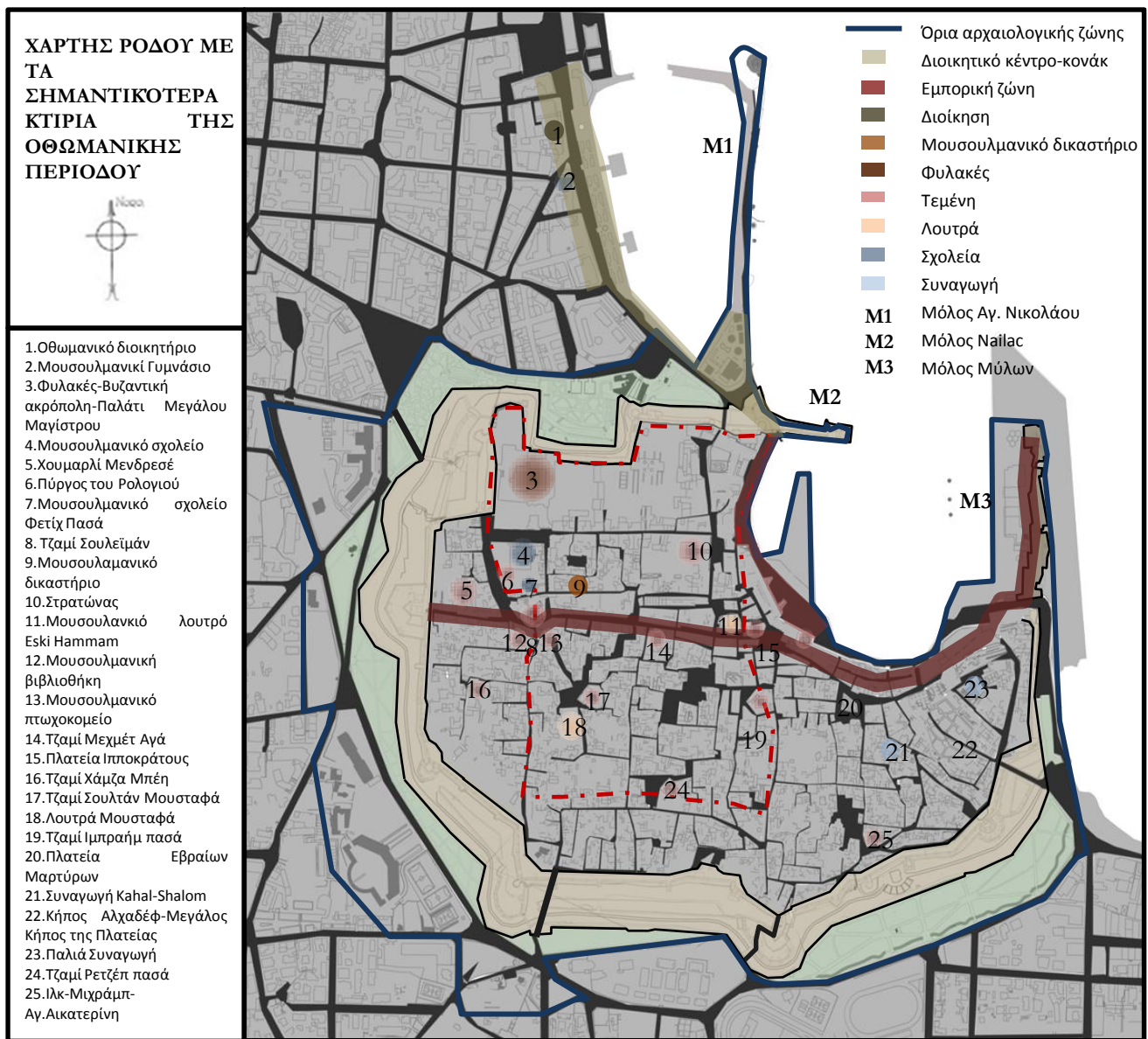
1.καφασυτό είναι η ξύλινη χιαστί κατασκευή παραθύρων ή σαχνισιού με σκοπό την παρεμπόδιση θέασης των γυναικών

2.Ανάτυπο, Δήμος Ρόδου, Ρόδος 1988, σελ. 6

3.μακτού ήταν το ετήσιο ποσό που αντιπροσώπευε τη φορολογική επιβάρυνση της πόλης

4.Ιωάννης Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου, Από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι την ενσωμάτωσή της Δωδεκανήσου (1948)*, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, Αθήνα 1972, σελ. 410-411, Μαρία Ευθυμίου, *Rhodes et sa région élargie au 18ème siècle: Les activités portuaires*, Αθήνα 1988, σελ. 400

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

Εικ.41
 Χάρτης με τα
 σημαντικότερα οθωμανικά
 κτίσματα, Σχέδιο
 Μ.Μίχαλου

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

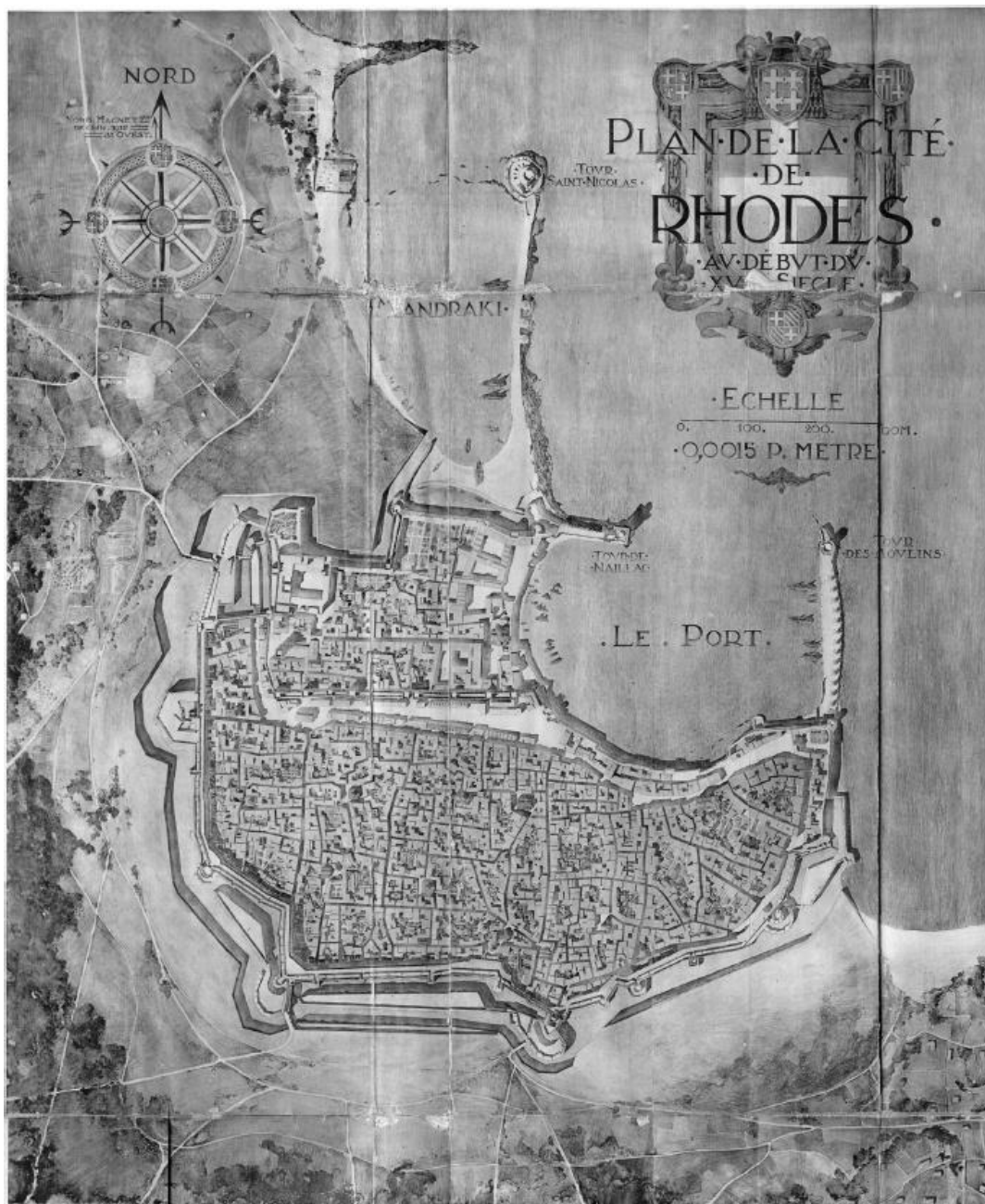
Δημόσια κτίρια, εκκλησιαστικά και κοσμικά καθώς και τα σπίτια του Κολλάκιου μετατράπηκαν σε οθωμανικές κατοικίες και τζαμιά. Τα μεσαιωνικά δημόσια κτίρια χρησιμοποιήθηκαν για τη στέγαση λειτουργιών της Οθωμανικής διοίκησης, το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου μετατράπηκε σε φυλακές ασφαλείας και το Νοσοκομείο των Ιπποτών διατήρησε τη χρήση του μέχρι τον 19^ο αι. όταν μετατράπηκε σε στρατώνα. Το κτίριο της Καστελλανίας (ποινικό δικαστήριο επί ιπποτοκρατίας) έγινε το τζαμί αγοράς, το οποίο λειτουργούσε πλέον ως Μπεζεστέν τζαμί δίπλα σε μια στεγασμένη ιχθυαγορά με ισόγειους θολωτούς χώρους.¹ Παρά τη μεγάλη χρονική παρουσία του οθωμανικού στοιχείου στη Ρόδο δεν διακρίνονται σημαντικές μεταβολές ούτε στην αρχιτεκτονική ούτε στις οικοδομικές πρακτικές. Η πλειοψηφία των κτιρίων αυτής της περιόδου δε διακρίνονται βέβαια για τα χαρακτηριστικά της άρτιας και επιμελημένης κατασκευής των ιπποτικών κτιρίων. Εξάιρεση αποτελούν το τέμενος του Σουλεϊμάν, τα δίδυμα λουτρά και λίγες ιδιωτικές κατοικίες και αρχοντικά, όπως αυτό του Χασάν Μπέη.

Εντός της τειχισμένης πόλης, υπήρχε προσπάθεια συντήρησης των παλαιών κτισμάτων και των οχυρώσεων, καθώς και μια μέτρια οικοδομική δραστηριότητα προσαρμοσμένη στις νέες πολιτιστικές συνθήκες. Οι προσαρμογές δεν επηρέασαν την αρχική αρχιτεκτονική δομή των δημόσιων κτηρίων, επέφεραν μόνο μικρές αλλαγές με την προσθήκη στοιχείων δομικών ή μορφολογικών, αναγκαίων για τις νέες θρησκευτικές και πολιτιστικές απαιτήσεις. Μερικές από τις αλλαγές αυτές ήταν η προσθήκη προστώων, τόξων πάνω από τους δρόμους ώστε να εξασφαλιστεί η στήριξη των σπιτιών, μιχράμπ και μιναρέδων με τη χρήση παραδοσιακών υλικών και τρόπων κατασκευής.² Άλλος παράγοντας που επιδρά στην αρχιτεκτονική και την κατασκευαστική ποιότητα, είναι η κοινωνική τάξη του ιδιοκτήτη. Στην περίπτωση των πλουσίων, τα υλικά, η επεξεργασία των λεπτομερειών και οι διακοσμήσεις είναι πλούσια και επιμελημένα στοιχεία σε σύγκριση με τα απλά οικοδομήματα.

1. *Η Οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Υπουργείο Πολιτισμού Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα 2009, σελ. 359

2. *15 χρόνια έργων αποκατάστασης στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου* -Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Υπουργείο Πολιτισμού- Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Αθήνα 2007, σελ. 269-270
Οικοδομικά Υλικά & Τεχνικές στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου, Προγραμματική Σύμβαση ΥΠΠΟ- ΤΑΠΑ- Δήμου Ροδίων, Διεύθυνση Προστασίας Μεσαιωνικής Πόλης, Ρόδος 2003, σελ. 70

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

Εικ.42
Χάρτης της οθωμανικής πόλης, *La cité de Rhodes, Architecture civile et religieuse*

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

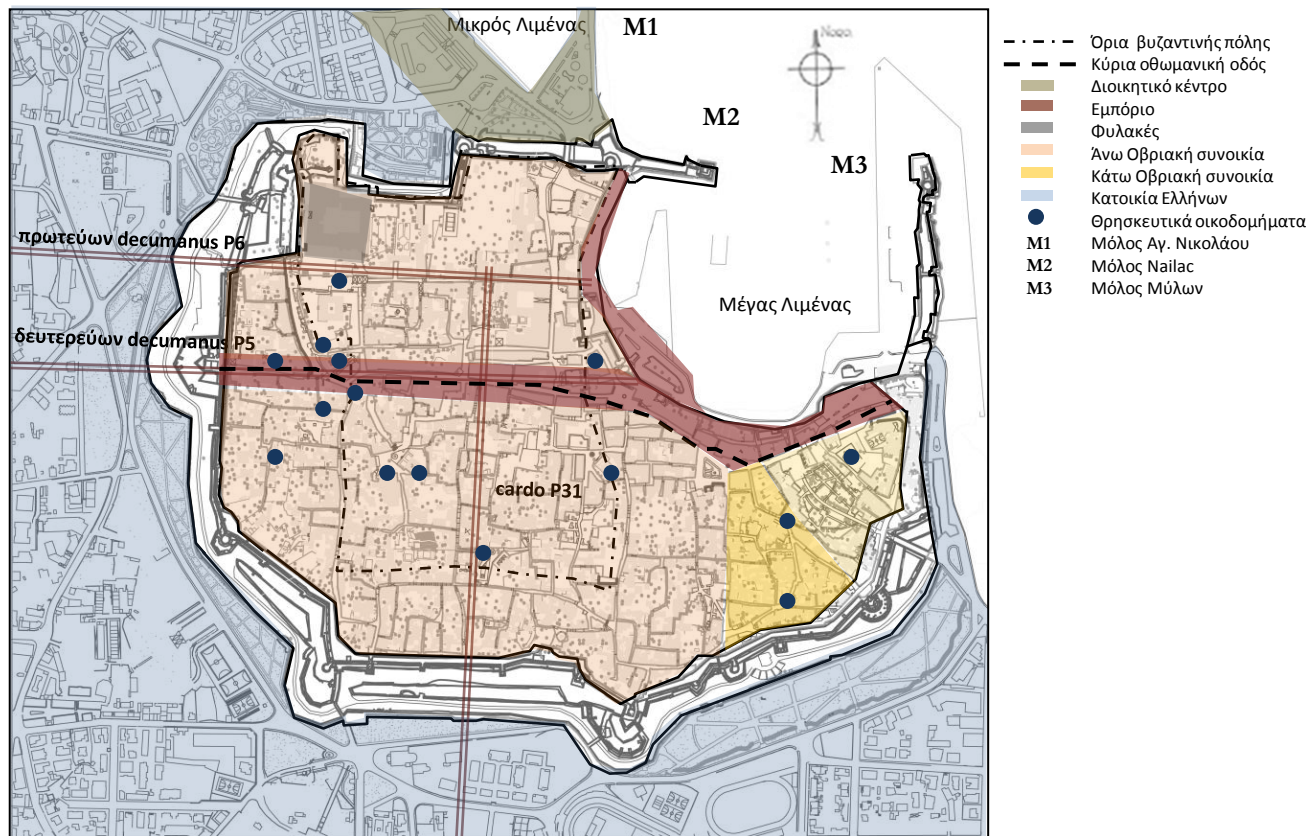
Οι νέοι άρχοντες της οικονομίας είναι οι διοικητικοί υπάλληλοι, οι αξιωματούχοι, οι πλοιοκτήτες που είχαν στην κατοχή τους μικρά και μεγάλα εμπορικά πλοία, και οι έμποροι ξυλείας, φρούτων και σιτηρών. Επίσης είχαν ενασχολήσεις στην επεξεργασία του δέρματος, τη σιδηρουργία και την αλιεία, ενώ από κάποιες πηγές πληροφορούμαστε ότι οι γυναίκες τους ασχολούνταν με τις γεωργικές εργασίες, την ύφανση στον αργαλειό βαμβακερών ρούχων για πώλησή τους στη Μ. Ασία και το μάζεμα του χοχλακιδιού από τη θάλασσα, βότσαλου με χρήση στα μωσαϊκά δάπεδα.¹

Εικ.43,44
Κεντρικοί δρόμοι στην
Εβραϊκή συνοικία 1850
Gabriel, *La cité de Rhodes,*
Architecture civile et
religieuse

1.Ρόδος, *Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947*, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005, σελ. 44

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

Εικ.45
 Πολεοδομική οργάνωση της ευρύτερης περιοχής της πόλης της Ρόδου στο τέλος της Τουρκοκρατίας, Σχέδιο Μ.Μίχαλου

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

3.3_Η δημόσια οθωμανική αρχιτεκτονική της Ρόδου

Η παραμονή του οθωμανικού στοιχείου διήρκεσε περίπου τέσσερις αιώνες με συνεχόμενες παρεμβάσεις στον πολεοδομικό ιστό και την αρχιτεκτονική της μεσαιωνικής πόλης. Λόγω της μακραίωνης παρουσίας του στο νησί παρατίθεται μια σύντομη αναφορά στην οθωμανική αρχιτεκτονική από τον 16^ο αι. μέχρι και τα τέλη του 19^{ου} αι.

Η τούρκικη αρχιτεκτονική που παρατηρήθηκε στη Ρόδο αναφερόταν στην κλασική περίοδο του 16^{ου} και 17^{ου} αι., η οποία διαπνεόταν τόσο από στοιχεία εκλεκτικισμού όσο από βυζαντινές μορφές. Ύστερα, στις αρχές του 18^{ου} αι. εμφανίστηκε μια νέα τάση αρχιτεκτονικής στα οθωμανικά κτίσματα που χαρακτηριζόταν από την επίδραση της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής και κυρίως με τη διείσδυση στοιχείων του μπαρόκ των γερμανόφωνων καθολικών χώρων και του γαλλικού ροκοκό. Αυτή η αύξουσα εισροή μορφών της δυτικής αρχιτεκτονικής συντέλεσε στην παρακμή και υποχώρηση του παλιού παραδοσιακού αραβικού ή περσικού θεματολογίου και στην αντικατάστασή τους από τα διακοσμητικά ανάγλυφα δυτικά μοτίβα. Είναι χαρακτηριστικό ότι δεν κατασκευάστηκε ούτε καν τοιχογραφήθηκε κάποια εκκλησία, ούτε έγινε κάποιο άλλο έργο χριστιανικής τέχνης στο νησί μετά την πτώση της Ρόδου το 1523 και σε όλη τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα.¹

Τον 19^ο αι. ο ξενόφερτος Νεοκλασικισμός και Εκλεκτικισμός άγγιξαν κάθε κοινωνική τάξη, άλλη σε βάθος και άλλη μόνο επιφανειακά, ανάλογα με τις επικρατούσες συνθήκες. Έτσι, διακρίνουμε ότι σε γειτονιές χαμηλότερων οικονομικά τάξεων λόγω στενότητας χώρου στα πυκνοδομημένα Μαράσια, τα σπίτια διακοσμούνται με τους νέους ρυθμούς επιφανειακά. Βλέπουμε το δώμα να μετατρέπεται σε τετράκλιτη στέγη, ενώ ποικίλες διακοσμήσεις να στολίζουν την πρόσοψη.² Έτσι, η πόλη της Ρόδου μετατράπηκε

1. Γιώργος Ντέλλας *Οι σταυροθολιακές εκκλησίες της Δωδεκανήσου (1750-1924)*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2011, σελ. 62-64

2. Κατερίνα Κακακιού, *Ρόδος, Αστική αρχιτεκτονική και επαύλεις στο γύρισμα του περασμένου αιώνα*, Διάλεξη 9^{ου} Εξαμήνου, ΕΜΠ Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα Φεβρουάριος 1996, σελ. 7

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

σε ένα μωσαϊκό όλων των γνωστών ρυθμών, γοθτικών, ανατολίτικων και νεοκλασικών, γεγονός που ενισχύει τη γραφικότητα της και προσδίδει στην αρχιτεκτονική της μια ιδιαίτερη γοητεία.

Επομένως, για να κατανοήσουμε την οθωμανική αρχιτεκτονική κατατάσσουμε τα νέα κτίρια σε τρεις κατηγορίες: α) τα οθωμανικά κτίσματα της περιόδου του Σουλεϊμάν και όλου του 16^{ου}, της κλασικής οθωμανικής περιόδου, β) το τουρκομπάροκ (17^{ος}-18^{ος}) και γ) τον 19^ο αιώνα. Η μουσουλμανική αρχιτεκτονική της Ρόδου αρχίζει την εποχή του Σουλεϊμάν με τη διαταγή που έδωσε για ανοικοδόμηση μενδρεσέ, ιμαρέτ και 7 τζαμιών (βλ. εικ. 47). Τα τούρκικα της πρώτης περιόδου χαρακτηρίζονται από τα σαχισιά, το κουρασάνι, τους κυβικούς όγκους και αναφερόμαστε κυρίως σε θρησκευτικά οικοδομήματα. Τα τεμένη με τους μιναρέδες και τους μεγάλους θόλους αποτελούν τα πιο χαρακτηριστικά κτίρια της περιόδου. Αρκετά από τα τεμένη της Ρόδου προήλθαν από μετατροπή ελληνικών ή δυτικών εκκλησιών, όπως η Παναγία του Κάστρου και το Σιντριβάν τζαμί. Επομένως, στα νέα τεμένη, που προστέθηκαν σχεδόν όλοι οι χριστιανικοί ναοί της παλιάς πόλης, με εξαίρεση το τέμενος του Σουλεϊμάν, μετατράπηκαν σε χώρους μουσουλμανικής λατρείας. Η μουσουλμανική παράδοση σε συνδυασμό με την ικανοποίηση των αναγκών των νέων ενοίκων του νησιού που συνεπαγόταν η καθημερινότητα τους επέβαλλαν προσαρμογές στα υφιστάμενα ιπποτικά κτίσματα.¹ Στη θέση των παλαιών κατεστραμμένων εκκλησιών, των υφιστάμενων εκκλησιών και κτιρίων της ιπποτικής περιόδου και στους ελεύθερους χώρους της ιπποτικής «πλατείας», η οποία καλυπτόταν από χαμηλά κτίσματα ενός τυπικού ανατολίτικου «παζαριού», εντάχθηκαν επιβλητικά τεμένη ή μεστζίτ όπως το τέμενος του Ρετζέπ Πασά, του Σουλτάν Μουσταφά, Σουλεϊμάν.² Η νέα αρχιτεκτονική δεν επενέβη δραστικά στη διαμόρφωση της πόλης, αλλά στηρίχθηκε στην προσθήκη των τουρκικών χαρακτηριστικών στην υπάρχουσα μορφή της πόλης. Οι επεμβάσεις στόχευαν κυρίως στο εσωτερικό των τεμενών με τη διαμόρφωση κόγχης μιχράμπ και προσθήκη μινμπάρ, ενώ στο εξωτερικό προσετέθη το ξύλινο προστώ και ο μιναρές.

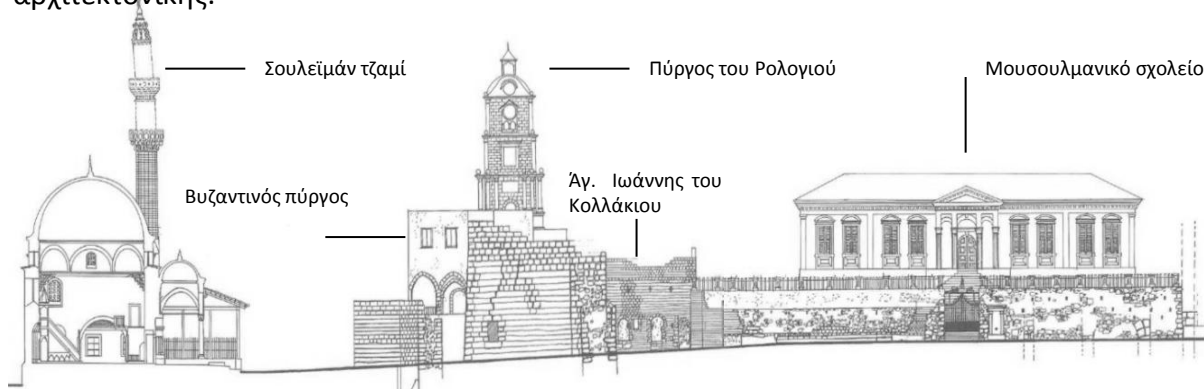
1. *Οικοδομικά Υλικά & Τεχνικές στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου*, Προγραμματική Σύμβαση ΥΠΠΟ- ΤΑΠΑ- Δήμου Ροδίων, Διεύθυνση Προστασίας Μεσαιωνικής Πόλης, Ρόδος 2003, σελ. 70-72

2. Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα, *Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης (1985-2000), της Ρόδου*, Υπουργείο Πολιτισμού -Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Ρόδος 2001, σελ. 16

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Τα νέα οικοδομήματα εφάρμοζαν μορφές σύμφωνα με τους κανόνες της πρωτεύουσας της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αποτέλεσμα μιας επαρχιακής αρχιτεκτονικής και αναφέρονταν σε μικρότερη κλίμακα σε σχέση με τα σύγχρονα τους στην Κωνσταντινούπολη, υστερώντας σε επιβλητικότητα και μεγαλείο. Η τοποθέτηση τους φαίνεται να ανέτρεπε την κυρίαρχη διάταξη των κτιρίων, που ακολουθούσε τον προσανατολισμό της ιπποδάμειας πόλης. Ο προσανατολισμός των τζαμιών είχε κατεύθυνση νοτιοανατολική προς τη Μέκκα. Το στοιχείο αυτό σε συνδυασμό με τους υψηλούς μιναρέδες των τεμενών και τις πλατείες που τις συνόδευαν, δημιούργησαν νέα σημεία αναφοράς στη μεσαιωνική πόλη, ορατά και έξω από αυτήν.¹

Τα περισσότερα ανεγειρόμενα ήταν φανερά επηρεασμένα από το πρότυπο της Προύσας στην απλή μορφή του χωρίς όμως να ακολουθούν συγκεκριμένους κανόνες εκτός από εκείνου του ΝΑ προσανατολισμού με κατεύθυνση προς τη Μέκκα. Αυτή η τυπολογία συναντήθηκε σε δύο τεμένη, το Ρετζέπ πασά(1588) και το Ιμπραήμ πασά(1540) αλλά εφαρμόστηκε και αργότερα στο νεκροταφείο του Μουράτ Ρέις(1794) και το Χαμζά μπέη(αρχές του 19^{ου} αι.). Το Μπαλί πασά τζαμί της Κωνσταντινούπολης αποτελούσε το πρότυπο για πολλά μεσαιώνα μεγέθους τεμένη. Οι μορφολογικές παραλλαγές που παρατηρήθηκαν αφορούσαν κυρίως τις αρχιτεκτονικές τάσεις της εποχής ανέγερσης του κάθε τεμένους, οι οποίες απέρρεαν από τη διείσδυση στοιχείων της δυτικής αρχιτεκτονικής.²

Εικ.46
Ανάπτυγμα της δυτικής όψης της οδού Παναϊτίου, Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης (1985-2000) της Ρόδου

1.Ιωάννης Παπαχριστοδούλου, Πολεοδομική μελέτη αναθεώρησης Μεσαιωνικής πόλης Ρόδου, Δήμος Ρόδου- Διεύθυνση Μεσαιωνικής Πόλης και Μνημείων, Ρόδος 2012, σελ. 105-107

2.Ρεγγίνα Οικονομίδου, Τέμενος Μεχμέτ Αγά-Ιστορική και αρχιτεκτονική τεκμηρίωση, 15 χρόνια έργων αποκατάστασης στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου-Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Υπουργείο Πολιτισμού- Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Αθήνα 2007, σελ. 140

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

61.

Εικ.47
Γραφική απεικόνιση της πόλης από το ύψος του μαρσιού των Αγ. Αναργύρων από τον Albert Gabriel το 1850

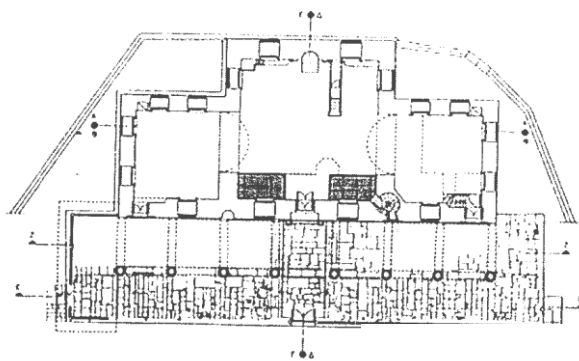

Εικ.48
Γραφική απεικόνιση του μέγα λιμένα της οθωμανικής περιόδου από τον Albert Gabriel το 1850

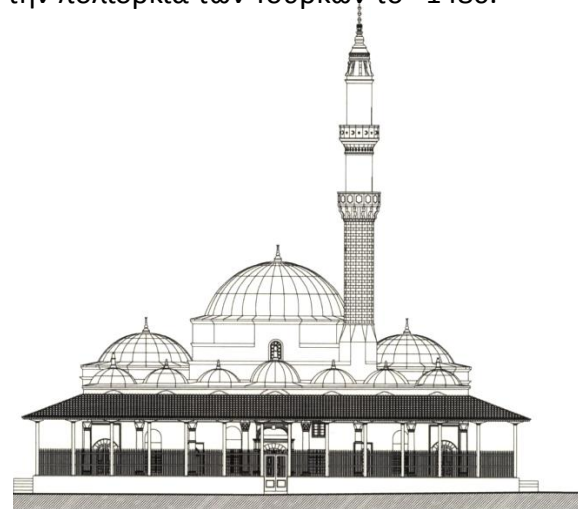
Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Ένα από τα σημαντικότερα μνημεία της τουρκοκρατίας στη Ρόδο αποτελεί το τζαμί του Σουλεϊμάν (βλ. εικ. 49,50), κατασκευασμένο εξ αρχής για τη χρήση αυτή και όχι από επανάχρηση παλαιότερου κτιρίου διαμορφωμένου στις νέες απαιτήσεις. Σύμφωνα με τον Albert Gabriel, το τζαμί κατασκευάστηκε τον 16^ο αιώνα μετά την κατάκτηση της πόλης από το Σουλεϊμάν. Το τέμενος βρίσκεται πάνω στο λόφο της μεσαιωνικής πόλης, στο υψηλότερο σημείο του παζαριού, στον κεντρικό δρόμο της παλιάς αγοράς, της υποτικής «μεγάλης κοινής πλατείας». Η κάτοψη του διαιρείται σε τρεις τετράγωνους χώρους, εκ των οποίων ο μεσαίος είναι μεγαλύτερος και ψηλότερος, και δύο προστώα στη βόρεια πλευρά. Το τζαμί ανήκε στο Σουλεμανιγιέ που περιλάμβανε εκτός από το τζαμί, το «ιμαρέτ», το Χουμαρλί Μεδρεσέ, στο μοναστήρι του Αγίου Γεωργίου, την περίφημη μουσουλμανική βιβλιοθήκη του Αχμέτ Χαφούζ και τον πύργο του Ρολογιού. Με την κατάληψη της πόλης το 1522, ο Σουλεϊμάν ίδρυσε ένα πτωχοκομείο στο χώρο της εκκλησίας που μέχρι πρόσφατα λειτουργούσε ως δημοτικό συσσίτιο. Το ιμαρέτ ή Παλιό Συσσίτιο αντικατέστησε μια τρίκλιτη εκκλησία του 14^{ου} ή 15^{ου} αι., αφιερωμένη στο Καθολικό δόγμα, που καταστράφηκε μετά την πολιορκία των Τούρκων το 1480.¹

Εικ.49,50
Κάτοψη ορόφου και
βόρεια όψη του Σουλεϊμάν
τζαμιού, Μεσαιωνική πόλη
Ρόδου, Έργα
αποκατάστασης 2000-2008

Κάτοψη ορόφου

Βόρεια όψη

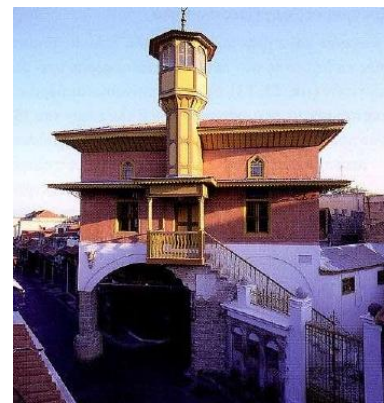
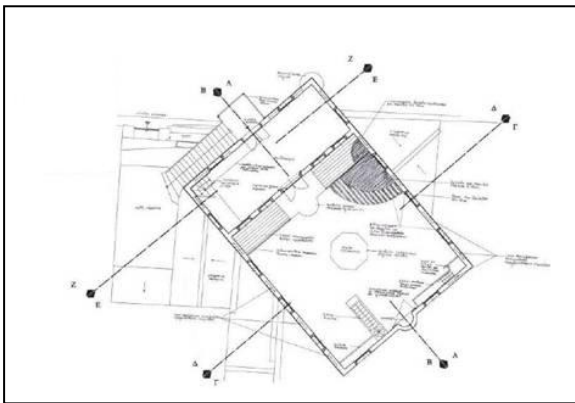
1 Βλυσίδης, Γιώργος Ντέλλας, Αλέξης Στεφανής, *Αποκατάσταση του τζαμιού Σουλεϊμάν στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου*, 15 χρόνια έργων αποκατάστασης στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου-Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Υπουργείο Πολιτισμού- Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Αθήνα 2007, σελ. 131-136 και *Η συντήρηση και αποκατάσταση των Οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα*, Εταιρεία για τη Μελέτη της Μεσαιωνικής Αρχιτεκτονικής των Βαλκανίων και της Προστασίας της, Θεσσαλονίκη 2009

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

63.

Εξαίρεση της τυπολογίας της Προύσας αποτελεί το τέμενος Μεχμέτ Αγά (βλ. εικ. 51,52), το οποίο βρίσκεται σε εξέχουσα θέση στο εμπορικό κέντρο της μεσαιωνικής πόλης στον α' όροφο κτίσματος που προϋπήρχε του τεμένους, πάνω από θολωτά κτίσματα της Ιπποτοκρατίας. Τεμένη σε όροφο συναντάμε στην Προύσα, το İrek Han με οκταγωνική κάτοψη, και τη Δαμασκό, το Et Turuzi με οριζόντιο δώμα και το Mustafa Pascia, το οποίο διαθέτει μια μεγάλη αίθουσα και στοά στο ισόγειο. Ο πλάγιος προσανατολισμός του σε σχέση με τον κεντρικό άξονα με κατεύθυνση τη Μέκκα οδήγησε σε γωνιακή προβολή του τεμένους και τη στήριξή του σε κίονα στο κέντρο του δρόμου αναδεικνύοντας καλύτερα το μνημείο. Οι επιρροές του αραβικού κόσμου στη σύλληψη του Αγά τζαμιού εντοπίζονται κυρίως στη μορφή του μιναρέ ως πυργίσκου-φάρου, που ακολουθεί τα πρότυπα των μιναρέδων της Δαμασκού, κυρίως εκείνου της οκταγωνικής κάτοψης. Ήταν κατασκευασμένος εξ ολοκλήρου από ξύλο και διακοσμημένος με χρώματα και τοποθετημένος στον άξονα συμμετρίας του μνημείου αποπνέει κλασική μνημειακότητα. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες καλύψεις των άλλων τζαμιών της Ρόδου, η στέγαση του γίνεται με τετράριχτη ξύλινη στέγη. Δυστυχώς δεν υπάρχουν στοιχεία αρχείου για την κατασκευή του τεμένους, όμως το επάγγελμα του κατασκευαστή, που ήταν ναυτικός, ίσως να μπορεί να εξηγήσει τόσο τις αραβικές όσο και τις δυτικοευρωπαϊκές επιδράσεις.¹

Εικ.51,52

Κάτοψη του τεμένους Μεχμέτ Αγά και δίπλα φωτογραφία της σημερινής του κατάστασης, Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης 2000-2008

1. Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης 2000-2008, Υπουργείο Πολιτισμού- Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Ρόδος 2008, σελ. 91-96 και Ρεγγίνα Οικονομίδου, Τέμενος Μεχμέτ Αγά-Ιστορική και αρχιτεκτονική τεκμηρίωση, 15 χρόνια έργων αποκατάστασης στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου-Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Υπουργείο Πολιτισμού- Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Αθήνα 2007, σελ. 140

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

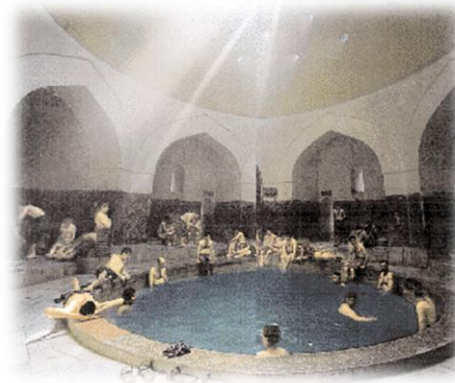
Παράλληλα με την οικοδόμηση των τεμενών τον 16^ο αιώνα οι Οθωμανοί κατασκευάζουν λουτρά, λειτουργία απαραίτητη στη νέα κοινωνία μεταφέροντας την εικόνα ενός ισχυρού κράτους με κοινωνικές παροχές και επιδιώκοντας να φέρουν το μεγαλείο των λουτρών της πρωτεύουσας. Επιδίδονται στη δημιουργία λουτρών μεγάλης κλίμακας με στόχο την επιβλητικότητα, πράγμα που κατάφεραν σε αντίθεση με την επανάχρηση παλαιότερων κτιρίων για τα τεμένη. Η χρήση του λουτρού συνιστά μια ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στο Δυτικό πολιτισμό και τον Ανατολικό, τουλάχιστον στα πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η παρουσία των μεγάλων δημοσίων κτιρίων των λουτρών στον αστικό ιστό της πόλης είναι απαραίτητη για τους Οθωμανούς γιατί πρώτον, το Ισλάμ επέβαλλε τη νίψη των πιστών και δεύτερον λόγω των κοινωνικών και οικονομικών συνισταμένων της εποχής για ιδιωτικά λουτρά. Τα χαμάμ αποτελούν τα τυπικά κτίρια του ισλαμικού κόσμου, απαραίτητα στην καθημερινή ζωή ενός μαχαλά μιας μουσουλμανικής πόλης ανήκοντας στα πρώτα έργα που οι Οθωμανοί κατασκεύαζαν μόλις κατακτούσαν μία πόλη. Τα λουτρά είναι κατά βάση δημόσια κτίρια για την εξυπηρέτηση του κοινού και λειτουργούν ως σημεία αναφοράς για τις σημαντικότερες τελετουργίες που έχουν σχέση με τη ζωή των ανθρώπων, τον εορτασμό επετείων και σημαντικών γεγονότων. Τα στάδια της περιποίησης, ο καθαρισμός και η τριβή, πραγματοποιούνται στα λουτρά με τελετουργικό τρόπο, ώστε να επέρχεται μια πλήρης αναζωογόνηση και ευφορία. Τα αισθήματα της ευεξίας και της καθαριότητας σε συνδυασμό με άλλους καθοριστικούς θρησκευτικούς λόγους φέρνουν τους λουόμενους σε μια ειρηνική συνύπαρξη. Ο χώρος του λουτρού χρησιμεύει για τους άνδρες ως χώρος κοινωνικής συνέντευξης, μια επέκταση αν μπορούσαμε να πούμε του καφενείου όμως για τις γυναίκες είναι ο απόλυτος χώρος επικοινωνίας και χαλάρωσης.¹

1. Δημήτρης Δαμασκός, *Τα οθωμανικά λουτρά*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ –ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, 20 Μαΐου 2001, σελ. 2-32

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

65.

«δια τας γυναίκας αυτών, το λουτρό είναι και μέσον διασκεδάσεως, και γίνεται, χρεωστικώς μὲν κατά Παρασκευήν, πολλάκις δε και δις κατά της εβδομάδος, το κέντρον των γυναικείων εκστρατειών».

Εικ.53

Η μεγάλη πισίνα σε χαμάμ της Προύσας από φωτογραφία του G.Jung, *Naturpanorama Tuerkei von Istanbul zum Berg Ararat*, 1990

Σημειώνεται το λουτρό Yeni Hammam(Νέα Λουτρά) (βλ. εικ. 54,55), ένα κτίριο που σήμερα διατηρεί την αρχική του χρήση, ένα διπλό λουτρό. Είναι το μόνο εναπομένον λουτρό, που διατηρεί τόσο τα κατασκευαστικά του μέρη όσο και τη σημερινή καθημερινή λειτουργία του σε αντίθεση με τα άλλα δύο λουτρά, Εσκή Χαμάμ (Παλιό Λουτρό) και το Λουτρό των Ζουμπουλιών που υπέστησαν ολοσχερή καταστροφή κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το λουτρό που αρχικά (1500) είχε την τυπολογία του θερμού χώρου κάτοψης ανεστραμμένου T με δύο ιδιαίτερα ζεστά διαμερίσματα και τρεις εσοχές, απέκτησε διαφορετικά χαρακτηριστικά με τη μετατροπή του σε διπλό. Τα Νέα Λουτρά βρίσκονται στην Πλατεία Αρίωνος, δίπλα στο τέμενος του Σουλτάν Μουσταφά. Είναι γνωστά και ως λουτρά του Μουσταφά ή Σουλεϊμάν λόγω της γειννίας με το τζαμί του Σουλτάνου Μουσταφά Γ' και αναφέρονται πρώτη φορά σε φερμάνι καταγραφής υπαρχόντων κτιρίων του Σουλτάνου Σελίμ, διαδόχου του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς. Πρόκειται για διπλό λουτρό, που κατασκευάσθηκε σε διαφορετικές φάσεις με πρώτο το ανδρικό περίπου το 1500, ενώ αργότερα επί Μουσταφά προσετέθη και το γυναικείο αλλοιώνοντας τη συμμετρία του κτιρίου. Λόγω του επιβλητικού μεγέθους του θεωρείται ένα από τα πιο σημαντικά επαρχιακά λουτρά της οθωμανικής αρχιτεκτονικής.¹

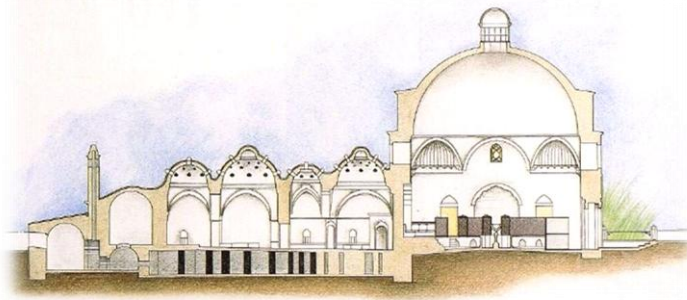
1.Η Οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Υπουργείο Πολιτισμού Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα 2009, σελ. 380-381

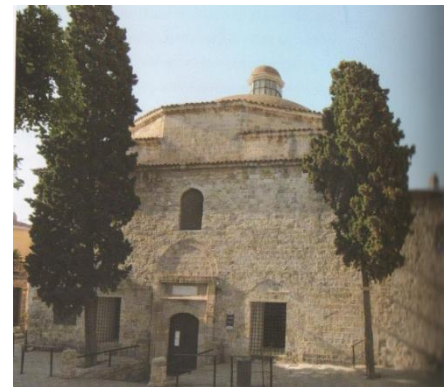
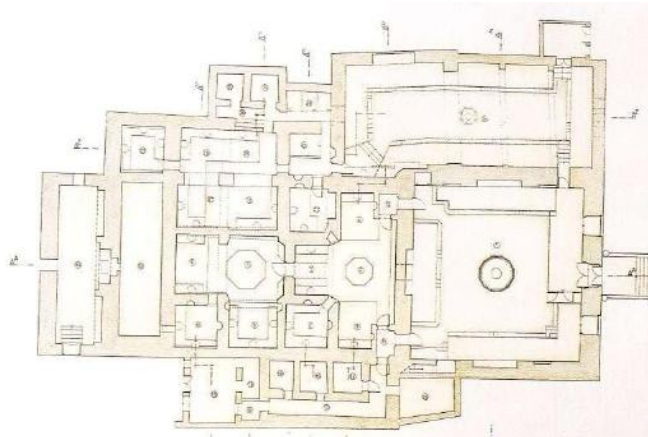
Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Πιο συγκεκριμένα, το αρχικό κτίριο διακρινόταν για την αυστηρά συμμετρική κάτοψή του με εξαίρεση τους χώρους υγιεινής που εξείχαν από τον όγκο του κτιρίου. Το ανδρικό τμήμα είναι μεγαλύτερο από το γυναικείο, ακολουθώντας πιστά τις κοινωνικοθρησκευτικές αντιλήψεις επί τουρκοκρατίας. Η κάλυψη του ανδρικού τμήματος με τον ημισφαιρικό τρούλο υπερισχύει εκείνου του τρούλου του γυναικείου τμήματος τονίζοντας περισσότερο την μνημειακότητα και την επιβλητικότητα του σε σχέση με το υπόλοιπο κτίριο.¹

Εικ.54,55
Κάτοψη και τομή
μουσουλμανικού
λουτρού Μουσταφά,
Μεσαιωνική πόλη Ρόδου,
Έργα αποκατάστασης
(1985-2000) της Ρόδου,

Εικ.56,57
Πρόσοψη και
αεροφωτογραφία του
λουτρού, Μεσαιωνική
πόλη Ρόδου, Έργα
αποκατάστασης
(1985-2000) της Ρόδου

1.Νικόλαος Ζαρίφης, Άννα Παρασκευοπούλου, Ηλίας Τσίγκρας, *Δημοτικά λουτρά Yeni Hammam*, 15 χρόνια έργων αποκατάστασης στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου-Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Υπουργείο Πολιτισμού- Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Αθήνα 2007, σελ. 140

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

67.

Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα οι Οθωμανοί κατασκεύασαν έξω από τα τείχη της μεσαιωνικής πόλης, στη βορειοανατολική πλευρά της Ρόδου, στη θέση Qum Burnu ή Punta della Sabbia, το νεκροταφείο Μουράτ Ρέις (βλ. εικ.58), όπου σώζεται ο τάφος του ομώνυμου Οθωμανού κουρσάρου και αργότερα αγίου, ναυάρχου την περίοδο του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς που πέθανε το 1610 σε ναυμαχία με τους ιππότες της Μάλτας στην Κύπρο. Το συγκρότημα περιλαμβάνει το ομώνυμο νεκροταφείο, το τέμενος με τον μιναρέ του, τον τεκκέ και την κρήνη των καθαρμών. Το τέμενος κατασκευάστηκε το 1636 από τον Abu Berk Pascia και επισκευάστηκε το 1797 από τον Murabid Bey. Σε ελάχιστο χρόνο από την ίδρυση του, ο τάφος απέκτησε τη φήμη ότι διαθέτει "μπαρακά" (bereket) δηλαδή την ικανότητα να απαντά στην παρηγοριά. ¹Το συγκρότημα κτιρίων αποτελούσε ουσιαστικά "τεκκέ", δηλαδή μοναστήρι δερβίσηδων, οι οποίοι με επικεφαλής έναν σείχη, ήταν αφιερωμένοι στην υπηρεσία του Μουσουλίου. Ο τεκκές(κατάλυμα) αποτελείται από δύο βασικά κτίρια, το πρώτο εκτεινόμενο προς βορρά και το δεύτερο, το μεγαλύτερο, προς νότο. Το Μουράτ Ρέις ήταν τόπος ταφής της οθωμανικής αριστοκρατίας, των θρησκευτικών, κρατικών, και στρατιωτικών επισήμων και των οικογενειών τους. Στον σημερινό περίβολο του κοιμητηρίου εμπεριέχεται μόνο μια μικρή μερίδα αυτής της

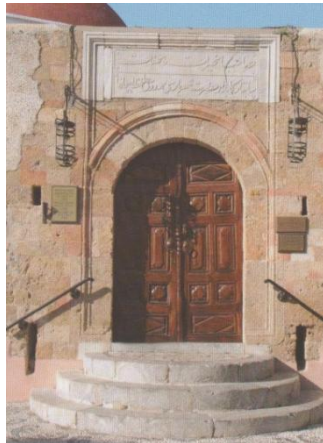
αριστοκρατίας καθώς οι περισσότεροι τάφοι αφαιρέθηκαν και μεταφέρθηκαν από τους Ιταλούς σε νέα τοποθεσία το 1925. Αυτό που είναι αξιοπρόσεχτο αλλά σήμερα λόγω της ερειπιώδους κατάστασης και της μη χρήσης τους είναι τα κτίσματα στο ανατολικό άκρο του συγκροτήματος που όμως δεν αναγνωρίζονται. Εντούτοις, αυτά αποτελούν το κέντρο του συγκροτήματος.

Εικ.58
Αριστερά η γενική άποψη του συγκροτήματος Μουράτ Ρέις,,Προσωπικό αρχείο

1.Η Οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Υπουργείο Πολιτισμού Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα 2009, σελ. 378-379

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Η πόλη της Ρόδου θεωρείτο κέντρο ραββινικών σπουδών και διατηρούσε παλαιότερα θρησκευτικές ακαδημίες με σημαντικές βιβλιοθήκες, τις Γιεσιβότ(χώρους μελέτης) με μεγάλο αριθμό θρησκευτικών βιβλίων. Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα κατασκευάστηκε η βιβλιοθήκη Χαφίζ Αχμέτ από τον ομώνυμο Ροδίτη μουσουλμάνο αρχιπλοκόμο του Σουλτάνου Σελίμ Γ', το οποίο διατηρείται μέχρι σήμερα ως μουσουλμανική βιβλιοθήκη (βλ. Εικ. 59).¹ Το κτίριο είναι τοποθετημένο σε περίοπτη θέση στο βορεινό τμήμα της μεσαιωνικής πόλης απέναντι από το τέμενος του Σουλεϊμάν καταλαμβάνοντας τη κεντρική θέση σε μια περιμετρική αυλή. Κατασκευάστηκε το 1793 και δημιουργία αυτού του κτιρίου απέβλεπε στην εξυπηρέτηση των διδασκόντων στα ιεροδιδασκαλεία της πόλης και όσων είχαν την ικανότητα να διαβάζουν κλασική αραβική λογοτεχνία, όπως οι ιμάμηδες και οι χότζες. Στεγάζει πολλά χειρόγραφα που αποτελούν αντίγραφα καταξιωμένων αριστουργημάτων της αραβικής αρχιτεκτονικής. Οι περισσότεροι από αυτούς τους τόμους, που προσεγγίζουν περίπου τον αριθμό των 2000, γραμμένοι στην Αραβική, την Οθωμανική και την Περσική γλώσσα καλύπτουν είκοσι πτυχές της ισλαμικής παιδείας, από θέματα μυστικισμού και λατρείας έως θέματα επιστήμης, ιατρικής και αστρονομίας.²

Εικ.59
Πρόσοψη βιβλιοθήκης
Χαφίζ Αχμέτ Αγά και
εσωτερική αυλή,
Μεσαιωνική πόλη Ρόδου,
Έργα αποκατάστασης 2000-
2008

1.Η Οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Υπουργείο Πολιτισμού Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα 2009, σελ. 382-383

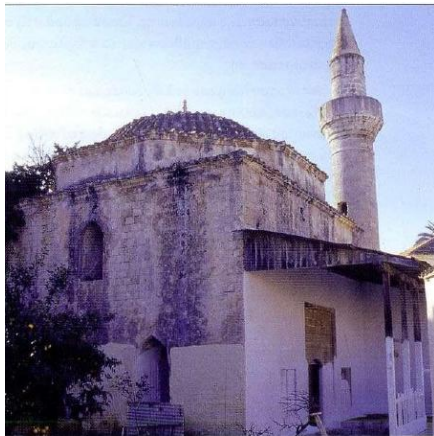
2.Ρεγγίνα Οικονομίδου, *Τέμενος Μεχμέτ Αγά-Ιστορική και αρχιτεκτονική τεκμηρίωση*, 15 χρόνια έργων αποκατάστασης στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου-Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Υπουργείο Πολιτισμού- Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Αθήνα 2007, σελ. 140

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

69.

Ο αυστηρός χαρακτήρας του κτιρίου τονίζεται από τις εκατέρωθεν της εισόδου δύο διώροφες πτέρυγες σε συνδυασμό με τον μεγάλο σε ύψος πέτρινο αυλόγυρο. Χαρακτηριστικό στοιχείο της εποχής επαναλαμβάνεται και σε αυτό το κτίριο με τον ξύλινο στεγασμένο εξώστη, το χαγιάτι, του ορόφου προς την εσωτερική αυλή. Ύστερα από προσπάθεια αποκατάστασης, τα οικοδομικά στοιχεία και η μορφολογία των όψεων οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι τμήματα του αυλόγυρου και του ισογείου των πτερύγων ανήκαν σε προγενέστερες κατασκευές του.²

Στα μέσα του 18^{ου} αι., στα μεταγενέστερα τεμένη, αυτά του Σουλτάν Μουσταφά(1765) και του Συντριβάν τζαμί(1888) παρατηρείται μικρότεροι χώροι να πλασιώνουν την κύρια αίθουσα σε σχήμα Π και να καλύπτονται με μικρότερους θόλους, ενώ τα ξύλινα προστώα να καλύπτονται από ημισφαιρικούς λίθινους τρουλίσκους (βλ. Εικ. 60). Οι μιναρέδες είναι κατά πλείστον λίθινοι, κυκλικής διατομής, με τετράγωνη ή πολυγωνική κάτοψη στη γένεσή τους, και κορυφώνονται συνήθως σε κωνικά βέλη, όπως στο Χαμζά Μπέη (βλ. εικ. 61). Το συγκεκριμένο μνημείο ακολουθεί την τυπική διάταξη, ενός τετράγωνου χαρέμ, ενός προστώου και ενός μιναρέ έχοντας μια αυστηρή συμμετρία και αλληλουχία στοιχείων που αντανακλούν τη συντηρητική του δομή και στο εξωτερικό.

Εικ.60
Εξωτερική όψη του Χαμζά Μπέη, Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης 2000-2008

Εικ.61
Γενική άποψη του Συντριβάν τζαμί στην πλατεία Ιπποκράτους, Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης 2000-2008

1.Ρεγγίνα Οικονομίδου, *Τέμενος Μεχμέτ Αγά-Ιστορική και αρχιτεκτονική τεκμηρίωση*, 15 χρόνια έργων αποκατάστασης στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου-Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Υπουργείο Πολιτισμού- Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Αθήνα 2007, σελ. 140-144

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Στα μέσα του 19^{ου} αι. οι Εβραίοι είχαν στη συνοικία τους δύο συναγωγές και τρία σχολεία, όπου φοιτούσαν τα αγόρια των εβραϊκών οικογενειών, ενώ στα κορίτσια απαγορευόταν το δικαίωμα της μόρφωσης. Αναφέρουμε χαρακτηριστικά την ανέγερση κτιρίου συναγωγής, Καχάλ-Σαλόμ (βλ. εικ. 62), στο κέντρο της Οβριακής συνοικίας για την εξυπηρέτηση των θρησκευτικών καθηκόντων των Εβραίων. Τη μόρφωση των παιδιών των εβραϊκών οικογενειών ανελάμβανε η συναγωγή, που απέκτησε ιδιαίτερη σημασία γιατί δεν παρακολουθούσε μόνο τη ζωή των Εβραίων, αλλά ταυτόχρονα αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο ένα είδος πανεπιστημίου επειδή πάνω από όλα ήταν μια beth-ha-terphila (οίκος προσευχής) όπου συγκεντρώνονταν οι πιστοί για να ακούσουν τη λειτουργία. Είναι σεφραδική, διότι οι Εβραίοι της Ρόδου μετά το 1942 είναι Σεφραδίτες μετανάστες από την Ιβηρική χερσόνησο, και αποτελείται από μία μεγάλη τρίκλιτη αίθουσα, δύο αυλές και μια εξωτερική κρήνη. Η χρονολόγηση του τοποθετείται το 19^ο αι. λόγω μιας επιγραφής στο «χοχλάκι» που ανέφερε τη χρονολογία του 5601 που ισοδυναμεί με το 1841, ενώ μια άλλη επιγραφή με τη χρονολογία 1577 που τοποθετήθηκε στη νεώτερη κρήνη του 19^{ου} αι. πιστοποιεί την ύπαρξη συναγωγής την εποχή εκείνη. Την ίδια περίοδο φαίνεται να λειτουργεί ανάμεσα στα χριστιανικά και τα εβραϊκά και ένα μουσουλμανικό χωρίς να έχουμε περαιτέρω πληροφορίες για την εκπαίδευσή τους.¹

Εικ.62

Αριστερά εικονίζεται το νέο μουσουλμανικό σχολείο Σουλεϊμανιέ νεοκλασικού ρυθμού το 1900 και δεξιά η Εβραϊκή συναγωγή Καχάλ-Σαλόμ και η κρήνη της, Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης 2000-2008

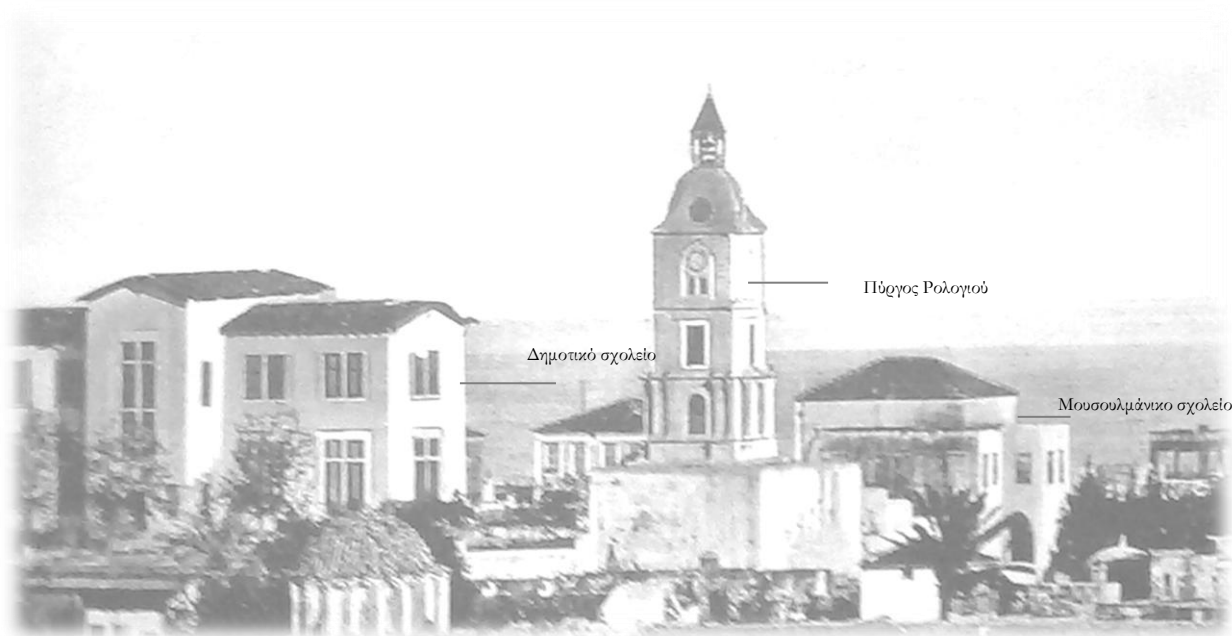
1. Ζαχαρίας Τσιρπανλής, *Στη Ρόδο του 16^{ου}-17^{ου} αιώνα- Από τους Ιωαννίτες Ιππότες στους Οθωμανούς Τούρκους*, Ρόδος 2002, σελ. 28-31

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

71.

Από τα μέσα του 19^{ου} αι., στα πλαίσια προσπαθειών εκσυγχρονισμού του κράτους, παρατηρείται κάποια οικοδομική δραστηριότητα με την κατασκευή δικαστηρίων, του πύργου με ρολόι και άλλων κτιρίων εκτός των τειχών. Ο νεοκλασικισμός και ο εκλεκτικισμός είναι το αρχιτεκτονικό ύφος με το οποίο εκφράζεται κυρίως αυτός ο εκσυγχρονισμός στα δημόσια κτίρια αλλά και σε ορισμένες ιδιωτικές κατοικίες. Το 1907 επί Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β΄ ανεγείρεται ένα διώροφο κτίριο πάνω στον βυζαντινό πύργο λειτουργώντας ως έδρα του τελευταίου καδή της Ρόδου. Ένα κτίριο που συνδυάζει τα χαρακτηριστικά των αρχοντικών της Τουρκοκρατίας αυτής της περιόδου με τα νεοκλασικά κτίρια. Το οθωμανικό δικαστήριο θεωρείται αντιπροσωπευτικό δείγμα της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής του νησιού.

Εικ.63

Αριστερά διακρίνουμε το δημοτικό σχολείο «Σουλεϊμανιγιέ», ενώ δεξιά υψώνεται ο Πύργος του Ρολογιού και το μουσουλμανικό σχολείο Rustiye Mektebi, Αρχείο Συμείωνος Δόντα 1898

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

3.4_Η εξέλιξη της οικιστικής αρχιτεκτονικής στην πόλη της Ρόδου

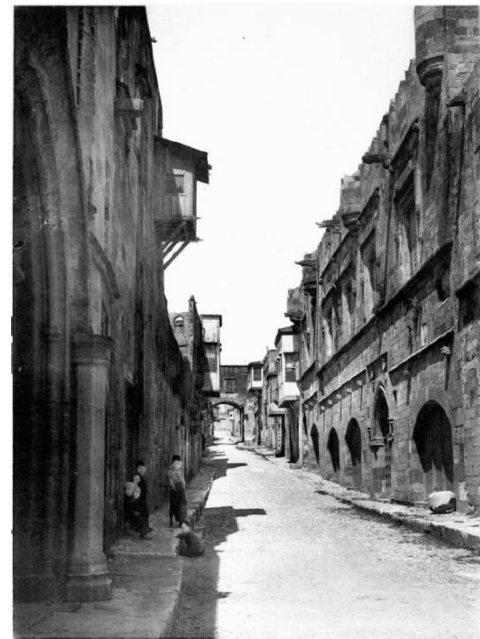
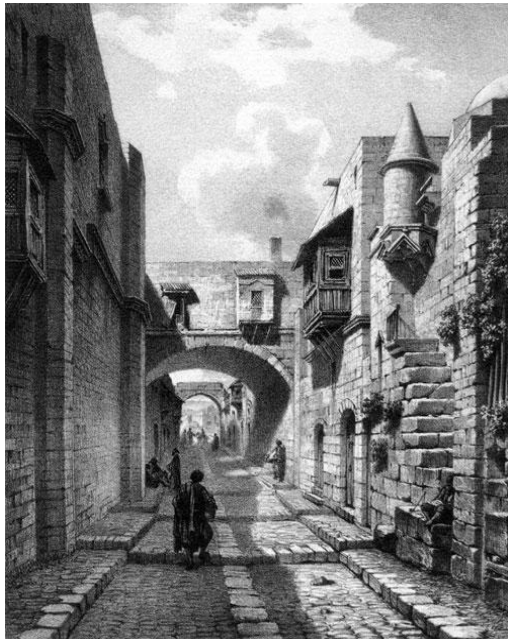
Όντας ήδη πυκνοδομημένη όταν κατακτάται από τους Τούρκους σε συνδυασμό με το διωγμό των ντόπιων εκτός των τειχών, δεν χρειάστηκαν παρά πολύ λίγες νέες κατοικίες. Οι Τούρκοι και οι Εβραίοι που κατοικούσαν μέσα στη Μεσαιωνική πόλη, ήταν οι κύριοι «κατασκευαστές» των νέων κατοικιών, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού εγκαταστάθηκε στα ιπποτικά κτίρια. Μέσα στην τειχισμένη πόλη, οι κατοικίες των Ελλήνων και των Φράγκων, που στέγασαν μέρος του μουσουλμανικού πληθυσμού, δέχτηκαν μικρές αναγκαίες τροποποιήσεις και προσθήκες με μορφολογικά στοιχεία απαραίτητα για την προσαρμογή στον ανατολίτικο τρόπο ζωής και της παράδοσης των νέων ενοίκων.¹ Οι Τούρκοι ενέταξαν χαρακτηριστικά στοιχεία του τουρκικού σπιτιού στα κτίρια της προηγούμενης περιόδου που αφορούσαν τους όγκους, τη μορφολογία των όψεων, τη διάταξη της κάτοψης και τις λειτουργίες των χώρων. Διπλασίασαν τον αριθμό των ορόφων και των χώρων, πρόσθεσαν το σαχνισί (βλ. εικ.64,65), ξύλινη κατασκευή που προέκτεινε τον εσωτερικό χώρο της κατοικίας προς τα έξω και λειτουργούσε ως χώρος παρατήρησης προς τις γυναίκες, και δημιούργησαν χώρο λουτρών. Ο παραδοσιακός τύπος του τουρκικού σπιτιού δεν εφαρμόστηκε αυτούσιος στην πόλη λόγω της επίδρασης που ασκούσαν η τοπική και η ιπποτική αρχιτεκτονική και λόγω των τοπικών οικοδομικών υλικών. Πρέπει, επίσης, να τονιστεί η εκτεταμένη χρήση του ξύλου κατά την οθωμανική περίοδο με μια

1.Τσαμπίκα Παπαστεργή, Εξέλιξη της κατοικίας στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου-Ιπποτική και Οθωμανική περίοδος, Διάλεξη 2006/77, σελ. 53

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

73.

ποικιλία ξύλινων κατασκευών όπως πατάρια, εσωτερικά χωρίσματα, επενδύσεις τοίχων και δαπέδων, σκάλες, ντιβάνια και ντουλάπια, που αλλοιώνουν αλλά συνήθως δεν καταστρέφουν ανεπανόρθωτα την αρχική αρχιτεκτονική μορφή του κτιρίου.¹ Αυτό το στοιχείο αποτελούσε κύριο παράγοντα διαφοροποίησης με την ιπποτική κατοικία, αφού κατά την Ιπποτοκρατία η χρήση του ξύλου ήταν ελάχιστη.² Οι ελαφρές, δομικά, επεμβάσεις ήταν αναστρέψιμες διατηρώντας έτσι την αρχική μορφή των κτιρίων.

Εικ.64,65

Αριστερά εικονίζεται η οδός Ιπποτών σε μια γκραβούρα του Rottiers και δεξιά μια φωτογραφία της ίδιας οδού στο τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας, *La cité de Rhodes, Architecture civile et religieuse*

1. Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005, σελ. 42,45

2. Οικοδομικά Υλικά & Τεχνικές στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου, Προγραμματική Σύμβαση ΥΠΠΟ- ΤΑΠΑ- Δήμου Ροδίων, Διεύθυνση Προστασίας Μεσαιωνικής Πόλης, Ρόδος 2003, σελ. 70

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Καθοριστικός παράγοντας στη διαμόρφωση της κατοικίας ήταν η μουσουλμανική παράδοση και θρησκεία που επηρέαζε σημαντικά την καθημερινότητα των Οθωμανών. Για παράδειγμα η εσωστρέφεια της κατοικίας και η παραμονή των γυναικών στο σπίτι οδήγησαν στην κατάργηση παραθύρων της πρώην ιπποτικής κατοικίας στο ισόγειο, της δημιουργίας ψηλής περιφράξεως στις περιπτώσεις κατοικιών με αυλή προς το δρόμο και προσθήκης καφασωτών και σαχνισιών. Κατά τον Doran Kuban «Το σπίτι ήταν για τη γυναίκα. Ο κόσμος έξω από αυτό για τον άνδρα..Οι χώροι εργασίας ήταν σχεδιασμένοι να ανοίγουν στην αυλή και ήταν εντελώς κλειστοί προς το δρόμο, στο επίπεδο του εδάφους..Υπό μία έννοια αυτή ήταν η ουσία του χαρεμιού σε ένα τούρκικο σπίτι: είναι ιδιωτικό εσωτερικά».¹

Εικ.66,67

Φωτογραφίες στα τέλη του 19^{ου} αιώνα στο κέντρο της τειχισμένης πόλης, *La cité de Rhodes, Architecture civile et religieuse*

1. Doran Kuban, *The Turkish hayat house*, Εκδόσεις Eren, 1993, σελ. 16-24

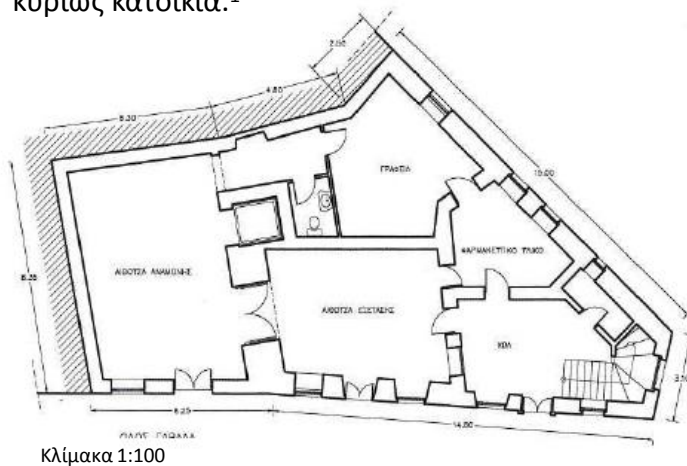

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

75.

Τα ιπποτικά σπίτια που ξαναχρησιμοποιήθηκαν, είχαν άμεση πρόσβαση από το δρόμο, αλλά είχαμε και τα σπίτια με είσοδο από την αυλή. Και στις δύο περιπτώσεις, κυριαρχούσε η προσπάθεια διαχωρισμού του εσωτερικού από το εξωτερικό (βλ. εικ. 68).

Οι οικίες ήταν διώροφα κτίρια με τον όροφο να αποτελεί το σημαντικό κομμάτι του σπιτιού και το ισόγειο την σύνδεση με τον εξωτερικό χώρο. Η κάτοψη είχε σχέση Γ και περιέκλειε εσωτερική αυλή που περιβαλλόταν από ψηλό μαντρότοιχο από τις άλλες δύο πλευρές για εξασφάλιση της ιδιωτικότητας. Το ισόγειο αποτελούσε ενιαίο χώρο και χρησιμοποιούταν ως αποθήκη και στάβλος, ενώ ο όροφος ως χώρος κατοικίας, το ονομαζόμενο «άνω». Ένα είδος διαδρόμου-περάσματος στο ισόγειο οδηγούσε σε ένα χώρο θερινής διαμονής, μια ανοικτή στοά με τοξωτά πλατιά ανοίγματα, στον οποίον είχαν θέα οι αποθήκες και ο στάβλος. Μια ξύλινη σκάλα οδηγούσε στον εξώστη του ορόφου, όπου ανοίγονταν οι πόρτες των υπνοδωματίων. Ο όροφος οργανωνόταν με βάση δύο στοιχεία, το σουφά που αποτελούσε τον κύριο χώρο υποδοχής και τα ευρύχωρα δωμάτια και τις αίθουσες φιλοξενίας. Το τμήμα της εισόδου του κτιρίου που επικοινωνούσε με το δρόμο πολλές φορές φαίνεται να λειτουργούσε σαν ανεξάρτητο χώρο αποκομμένο από την κυρίως κατοικία.¹

Εικ.68
Κάτοψη και φωτογραφία
πρώην ιπποτικού κτιρίου
στην οδό Γαβαλά,
Μεσαιωνική πόλη Ρόδου,
Έργα αποκατάστασης (1985-
2000) της Ρόδου

1. Δημήτρης Φιλιππίδης, *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική*, τόμος 3: Δωδεκάνησα-Κρήτη, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1990, σελ. 206-208

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

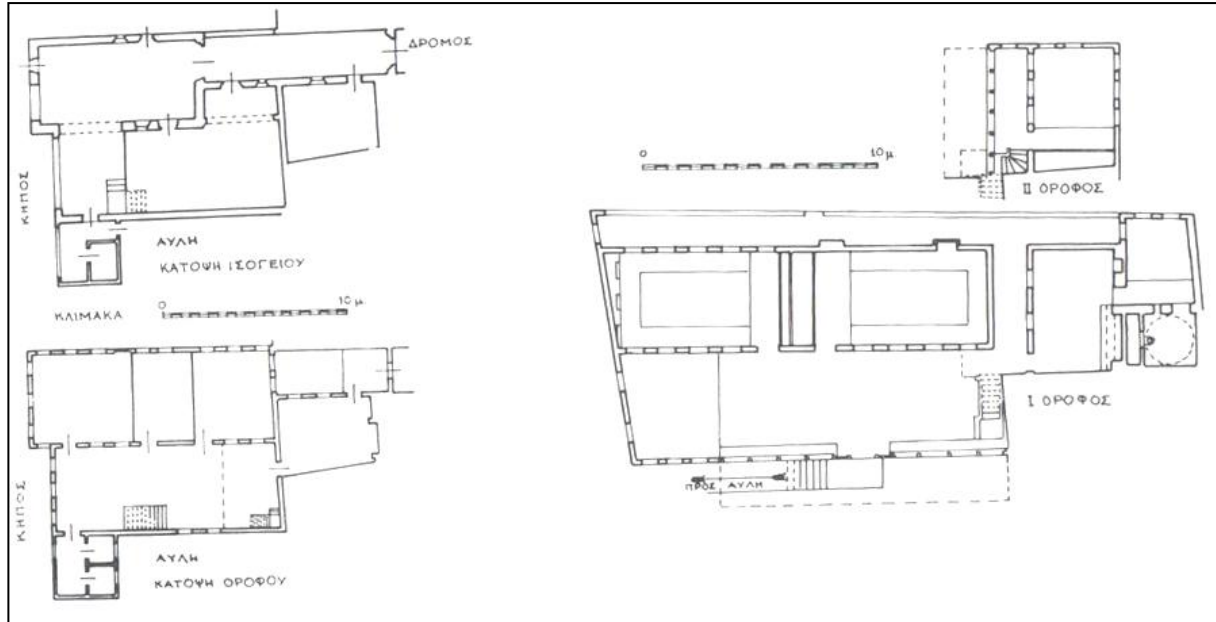
Η κατοικία χωριζόταν σε δύο μέρη, το χεραμλίκ (heramlıc), οι ιδιαίτεροι χώροι της οικογένειας, και το σελαμλίκ (selamlıc)¹, οι χώροι ανάπαυσης, φαγητού, ύπνου και υποδοχής. Οι γυναίκες περιορίζονταν στον απομονωμένο χώρο του χεραμλίκ, που αναπτυσσόταν ξεχωριστά στον όροφο και συχνά σε αίθουσες ενός επιπρόσθετου ορόφου με διαφορετική πρόσβαση, με σκάλα από τον κήπο. Χαρακτηριστικό στοιχείο του χαρεμιού ήταν τα σαχνισιά με τα χρωματιστά τζαμλίκια καλυμμένα από ξύλινα καφασωτά που επέτρεπαν στις γυναίκες να παρακολουθούν τα δρώμενα προστατευμένες από τα αδιάκριτα βλέμματα. Στη διάρθρωση της τούρκικης οικίας απαραίτητη ήταν η ύπαρξη του χαμάμ,³ του λουτρού της οικογένειας, που τοποθετούταν στο χώρο του χεραμλίκ και της εστίας για τη θέρμανση του χώρου.

Ο εσωτερικός χώρος ήταν απλός με κυρίως σταθερά έπιπλα όπως ντιβάνια και ξύλινα ντουλάπια που υποδιαιρούσαν τους χώρους. Πιο συγκεκριμένα, καθ' ύψος το δωμάτιο διαιρείτο σε δύο ζώνες με ένα οριζόντιο ξύλινο στοιχείο που περιέτρεχε το δωμάτιο στο ύψος του πρεκιού της πόρτας. Στην άνω ζώνη υπήρχαν ντουλάπια για φύλαξη και μια δεύτερη σειρά μικρών τοξωτών παραθύρων για φωτισμό. Η εσωτερική διακόσμηση ήταν πλούσια στην οθωμανική κατοικία και έχει διακοσμητικά ξυλόγλυπτα στοιχεία στα ντιβάνια, τις οροφές και τις πόρτες. Οι οροφές εκτός από τον ξυλόγλυπτο διάκοσμο είχαν και γύψινο, στοιχείο που πολλές φορές ήταν έντονα ζωγραφισμένα. Την πολυχρωμία στον χώρο συμπλήρωναν χαλιά και μαξιλάρια.

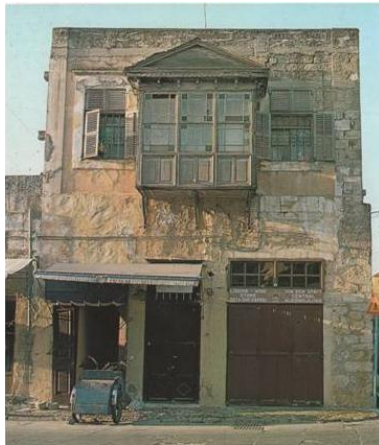
1.χεραμλίκ είναι τα διαμερίσματα ή το δωμάτιο των γυναικών, ενώ το σεραμλίκ ο χώρος υποδοχής και διαμονής των ανδρών στην τούρκικη οικία
2. χαμάμ είναι το οθωμανικό λουτρό
3.Τσαμπίκα Παπαστεργή, Εξέλιξη της κατοικίας στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου-Ιπποτική και Οθωμανική περίοδος, Διάλεξη, 2006/77, σελ. 48-50

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

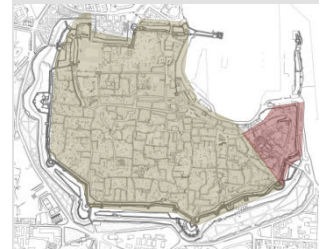
77.

Εικ.69
Κατόψεις τούρκικων
κατοικιών με μακρόστενο
σχήμα από τον Balducci

Εικ.70,71,72
Ένα πολύ χαρακτηριστικό
στοιχείο της οθωμανικής
αρχιτεκτονικής είναι το
σαχνισί που προστίθεται
στην όψη της κατοικίας.
Αποψη των οδών
Σωκράτους, Θησέως και
Γαβαλά όπως έχουν
διατηρηθεί σήμερα,
Προσωπικό αρχείο

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Το ισόγειο είχε μεγάλο ύψος 4,50-5,50μ., ενώ ο όροφος δεν ξεπερνούσε τα 4,50μ. Το ισόγειο είχε περιορισμένο αριθμό ανοιγμάτων σε μεγάλο ύψος από το δάπεδο, που καλύπτονταν με ξύλινες ή μεταλλικές γρίλιες για την επίτευξη ασφάλειας και εσωστρέφειας. Τα ανοίγματα προστατεύονται με τον τουρά, ένα συνεχές ξύλινο στέγαστρο στη στάθμη μεταξύ των φεγγιτών και παραθύρων. Αντίθετα, η όψη του ορόφου διαρθρωνόταν από περισσότερα ανοίγματα σε μικρές αποστάσεις μεταξύ τους διατεταγμένα σε δύο σειρές, με την πάνω σειρά πάντα να αποτελείται από μικρότερα παράθυρα, φεγγίτες με τοξωτά υπέρθυρα, σταθερά κουφώματα και χρωματιστά υαλοστάσια (βλ. εικ.70,71,72). Η όλη κατασκευή προφανώς μεταφέρει σε πέτρα τη λύση των λεπτών ξύλινων τοίχων και των *τσατμάδων* των σπιτιών της Ανατολής. Το τούρκικο σπίτι είχε πλήθος ανοιγμάτων και ο τρόπος κάλυψης ήταν με δώματα, χαρακτηριστική επιρροή του κλίματος και των υλικών των ακτών του Αιγαίου.¹

Γενάκια, οι νέες κατοικίες των Οθωμανών διατήρησαν την κατασκευαστική τεχνική και δομή των κτισμάτων της ιπποτοκρατίας. Οι οικίες παρέμειναν λιθοκτιστες, με εμφανή ισόδομη λιθοδομή στον όροφο και με μια φαρδιά λωρίδα κουρασάνι περιμετρικά στο δώμα για την προστασία από την υγρασία. Έτσι, τελικά οι οθωμανικές κατοικίες, τουλάχιστον οι αρχοντικές, δίνουν την ίδια στιβαρή εντύπωση με αυτές των Ιπποτών, όπως το παράδειγμα της μεγάλης κατοικίας του Χασάνμπέη στη σημερινή πλατεία Αργυροκάστρου.

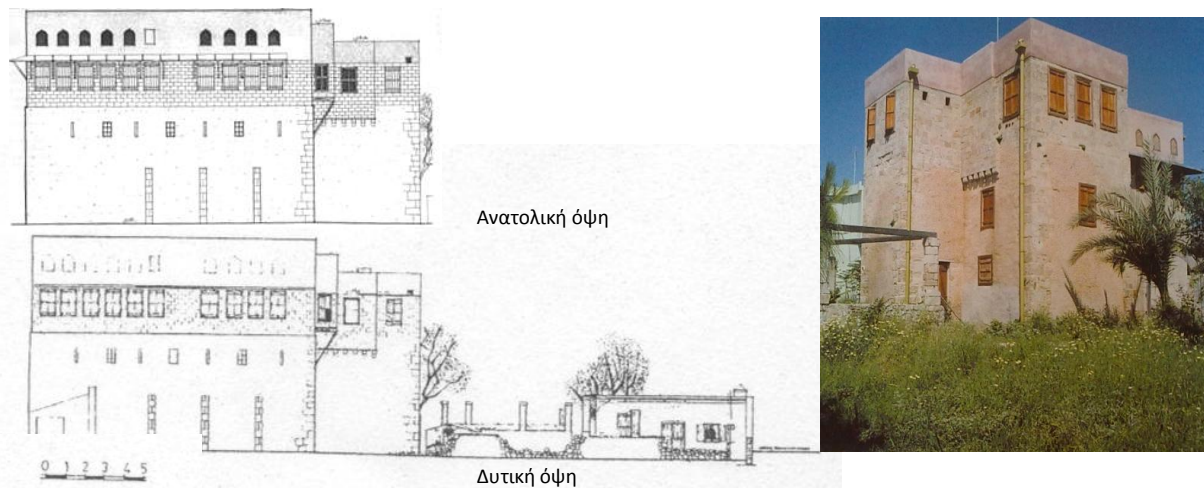
1. Δημήτρης Φιλιππίδης, Η Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, τόμος 3: Δωδεκάνησα-Κρήτη, Εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα 1990, σελ. 206-208

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

79.

Εκτός των τειχών, οι Οθωμανοί άρχοντες έκτισαν θερινές κατοικίες στα τιμάρια που τους παραχωρήθηκαν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα θερινής οθωμανικής κατοικίας έξω από το μεσαιωνικό κάστρο ήταν το αρχοντικό Τοπτσούμπαση Αγά (βλ. εικ. 74). Ένα διώροφο οθωμανικό αρχοντικό με κάτοψη σε σχήμα Γ κτισμένο περίπου το 1820-1870 στο μαράσι Μητροπόλεως. Η είσοδος γινόταν από δύο θύρες, μία στη μεγάλη και μια στη μικρή πτέρυγα του κτιρίου που άνοιγαν σε μια εσωτερική αυλή με τοξωτή αυλόπορτα, περιτριγυρισμένη από ψηλό μαντρότοιχο για τη μέγιστη απομόνωση. Στο ισόγειο βρίσκονταν οι βοηθητικοί χώροι και στον όροφο οι χώροι διημέρευσης. Ένας μεγάλος ελεύθερος χώρος μεγάλου ύψους, περίπου 4,80μ., αποτελούσε το ισόγειο της μεγάλης πτέρυγας και περιελάμβανε το γυναικωνίτη, το χώρο των ανδρών και το σουφά. Η μικρή πτέρυγα φιλοξενούσε δευτερεύοντες χώρους, το λουτρό και το μαγειρείο. Το επιβλητικό κτίριο με την αυστηρή όψη έχει τη μορφή οχυρού, αποκομμένου από τις γύρω δραστηριότητες. Στο ισόγειο διακρίνουμε παράθυρα σε μεγάλο ύψος από το δάπεδο για την εξασφάλιση της ιδιωτικότητας του σπιτιού, ενώ αντίθετα οι όψεις του ορόφου χαρακτηρίζονται από πολυάριθμα ανοίγματα και τον τουρά ανάμεσα στα παράθυρα και τους φεγγίτες (βλ. εικ. 73).

Εικ.73,74

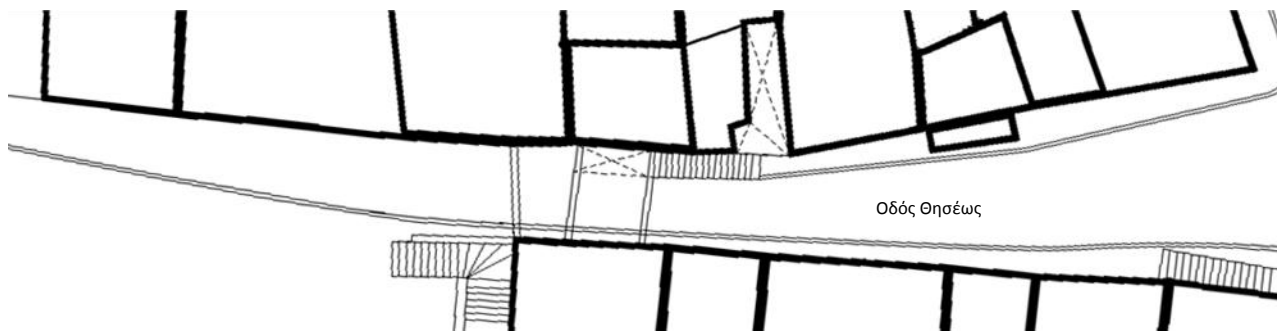
Όψεις και σημερινή φωτογραφία οθωμανικού αρχοντικού Τοπτσούμπαση Αγά εκτός των τειχών, Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947

1.Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005, σελ. 176 και Η Οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα, Υπουργείο Πολιτισμού Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, Αθήνα 2009, σελ. 384-385

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Έτσι, στη Ρόδο δεν υπάρχουν αμιγή τουρκικά σπίτια. Οι νέοι κάτοικοι ή χρησιμοποίησαν τα παλιά σπίτια της ιπποτικής περιόδου ή έκτισαν νέα χρησιμοποιώντας τα κύρια κατασκευαστικά στοιχεία της προγενέστερης παράδοσης δημιουργώντας έναν «νέο», θα λέγαμε, στίτι, έναν συνδυασμό ιπποτικού και οθωμανικού. Σε πολλά μέτωπα δρόμων, κυρίως στην περιοχή της Εβραϊκής συνοικία παρατηρείται η συνύπαρξη στοιχείων της δυτικής με την ανατολικής προέλευσης τεχνοτροπία. Πέρα από ορισμένα οθωμανικά αρχοντικά, στα οποία χρησιμοποιήθηκαν σχετικά καλύτερα οικοδομικά υλικά σε σύγκριση με τα ευτελή των απλών οθωμανικών κατοικιών, η οθωμανική αρχιτεκτονική δεν πρόσφερε τον ανάλογο πλούτο και τον ξεχωριστό χαρακτήρα που παρατηρούμε την ίδια περίοδο όχι μόνο στην πρωτεύουσα, αλλά και στα κέντρα της αυτοκρατορίας.

ΚΛΙΜΑΚΑ 1:200

Εικ.75
Ανάπτυγμα όψης επί της
οδού Θησέως στην Άνω
Οβριακή συνοικία,
Μεσαιωνική πόλη Ρόδου,
Έργα αποκατάστασης
(1985-2000) της Ρόδου

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

81.

Δεν ήταν, όμως μόνο οι Τούρκοι που έπρεπε να δημιουργήσουν νέο τύπο κατοικίας, αλλά και οι Έλληνες που εκτοπίστηκαν από το χώρο του κάστρου για να μετοικήσουν στα μαράσια. Έτσι, κτίζονται τα σπίτια των Ελλήνων εκτός τειχών που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν λόγω του μικρού μεγέθους και της απλής μορφής τους ως ανήκοντα σε σύνολο λαϊκών σπιτιών. Το απλό μονόχωρο μετατρέπεται σε ένα επίμηκες κτίσμα με χώρο εν σειρά, μια μορφή κατοικίας που διατηρείται σχεδόν αναλλοίωτη μέχρι και τον 19^ο αι. Έπειτα, λόγω της κοινωνικής ανάπτυξης των Ροδιτών και της οικονομικής ευμάρειας του νησιού κατασκευάζονται τα νεοκλασικά αρχοντικά.

Μελετώντας τα λαϊκά σπίτια αρχικά αναφέρονται οι παράγοντες που καθόρισαν τον συγκεκριμένο τύπο κατοικίας και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες εξελίχθηκαν. Η γένεση του λαϊκού σπιτιού ξεκινά με την πρωταρχική ανάγκη στέγασης των εκτοπισθέντων, καθώς επίσης και το νέο οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο. Η μικρή ιδιοκτησία προκύπτει από το θεσμό της προίκας, αλλά και από την ανάγκη του ελληνικού πληθυσμού να παραμείνει αφανής και ήσυχος. Έτσι, στο λαϊκό σπίτι απουσιάζει κάθε είδος διακόσμου και οι οικίες βρίσκονται σε υποχώρηση από το δρόμο στο βάθος της αυλής και πίσω από ψηλό μαντρότοιχο.. Τα σπίτια συνήθως ανοίγονταν στον καλύτερο προσανατολισμό προς το νότο ή την ανατολή. Δεύτερος και πιο βασικός παράγοντας ήταν, όπως προαναφέραμε, η ανάγκη εξασφάλιση στέγης για τους εκτοπισμένους που σε συνδυασμό με το θεσμό της προίκας για τις κόρες της οικογένειας δημιούργησαν μικρές ιδιοκτησίες γης. Σε αυτό το κλίμα για να μην προκαλέσουν τη δυσμένεια και δυσαρέσκεια του κατακτητή περιορίστηκαν στην κατασκευή κτιρίων λιτής μορφής και μικρού μεγέθους. Αυτό αποτέλεσε το τελευταίο στοιχείο διαμόρφωσης της ροδιακής οικίας η ανάγκη αυτοάμυνας και προστασίας από τον κατακτητή. Έτσι, παρατηρούμε κτίρια με μικρά και ελάχιστα ανοίγματα στη δημόσια οδό και ψηλούς μαντρότοιχους για την επίτευξη της μέγιστης εσωστρέφεια και ασφάλειας.¹

1. Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005, σελ. 51-52

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Η πρώιμη μορφή λαϊκής κατοικίας ήταν το μονώροφο σπίτι (βλ. εικ. 76), με περιορισμένο πλάτος, περίπου 4μ., και μέγιστο ύψος 5μ. με δύο σειρές παραθύρων να διαμορφώνουν την πρόσοψη. Ο αρχικό τύπος εμπλουτίζεται με ανώι, που δεν καταλαμβάνει όλη την κάτοψη. Τέλος, το σπίτι θα αποκτήσει μεγαλύτερης έκτασης ανώι και θα εξελιχθεί σε διώροφη κατοικία με διαχωρισμό κυρίων και δευτερευουσών λειτουργιών. Τα κτίρια αυτά χαρακτηρίζονταν από ένα επίμηκες ορθογώνιο με μέγιστη διάσταση πλευράς 12μ. όπου γινόταν και η κύρια είσοδος του σπιτιού. Η μικρότερη πλευρά ποτέ δεν ξεπερνούσε τα 5μ διότι ήταν το μήκος της διαθέσιμης ξυλείας που χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή της στέγης. Το ανώι βρισκόταν είτε πάνω στο δώμα και ήταν προσβάσιμο από μια πέτρινη εξωτερική σκάλα είτε ήταν μια ξύλινη κατασκευή στο εσωτερικό της κατοικίας (βλ. εικ. 76,77).¹

Τα κτίρια αρχικά στεγάζονταν με δώμα, έπειτα όμως έχουμε κτίσματα με τετράρριχτη στέγη με κεραμίδια που επηρεάζονται από τα νεοκλασικά. Ο χώρος υποδοχής καταλάμβανε το μεγαλύτερο χώρο του σπιτιού όπου υπήρχε ο σουφάς (ξύλινη υπερυψωμένη κατασκευή δύο ή τριών βαθμίδων από το κυρίως δάπεδο), δίπλα παρατάσσεται η τραπεζαρία και το υπνοδωμάτιο. Οι βοηθητικοί χώροι ήταν ισόγειοι χώροι μικρού ύψους που τοποθετούνταν στην αυλή είτε απέναντι από το κυρίως κτίριο είτε σε επαφή μαζί του. Η αυλή αποτελούσε τον πυρήνα της ζωής λειτουργώντας ως βασικός χώρος συγκέντρωσης και καθημερινών δραστηριοτήτων αλλά και ως βιοκλιματικό στοιχείο με σημερινούς όρους. Στο χώρο αυτό διακρίνουμε τον ειδικά διαμορφωμένο κήπο όπου φυτεύονταν δένδρα, και την ύπαρξη πέργκολας με κληματαριά και ενός πηγαδιού(φλετρό). Στον ψηλό μαντρότοιχο που εξασφάλισε την απομόνωση την ιδιωτικότητα ανοιγόταν ο πυλιώνας² η είσοδος προς την αυλή και την οικία. Οι πυλιώνες ήταν χαρακτηριστικά στοιχεία της λαϊκής αρχιτεκτονικής που συχνά διακοσμούντο με ανάγλυφα υπέρθυρα και παραστάδες.³

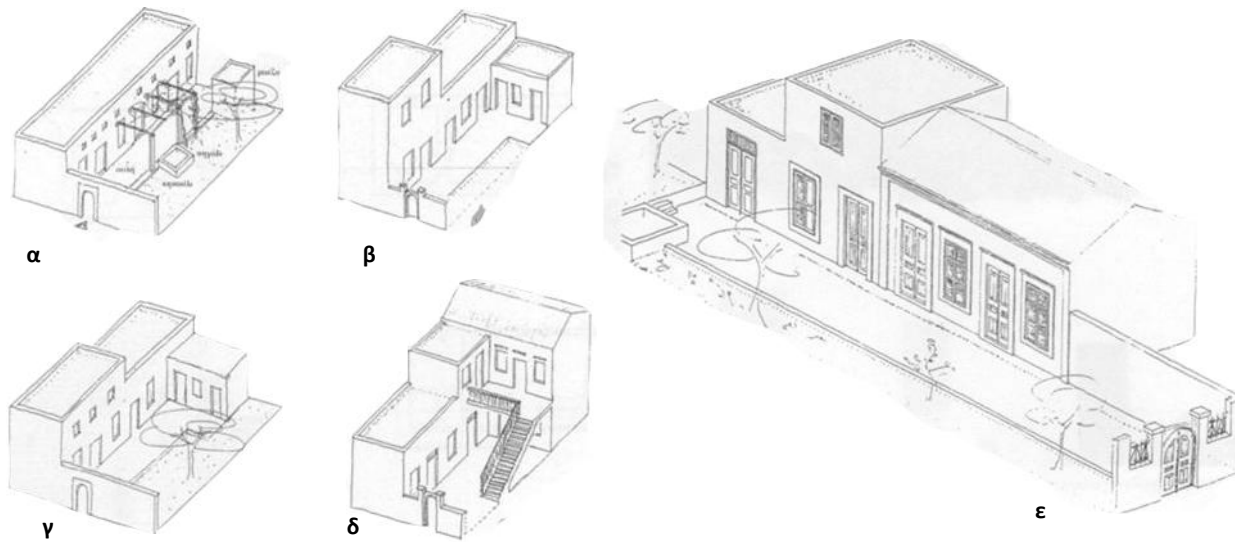
1.Ρόδος, *Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947*, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005, σελ. 42-45

2.πυλιώνας είναι η κτιστή διαμόρφωση της εισόδου από το δρόμο προς την αυλή

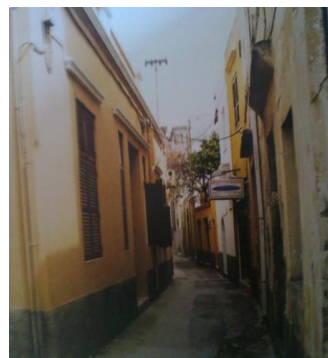
3.Ρόδος, *Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947*, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005, σελ. 51-53

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

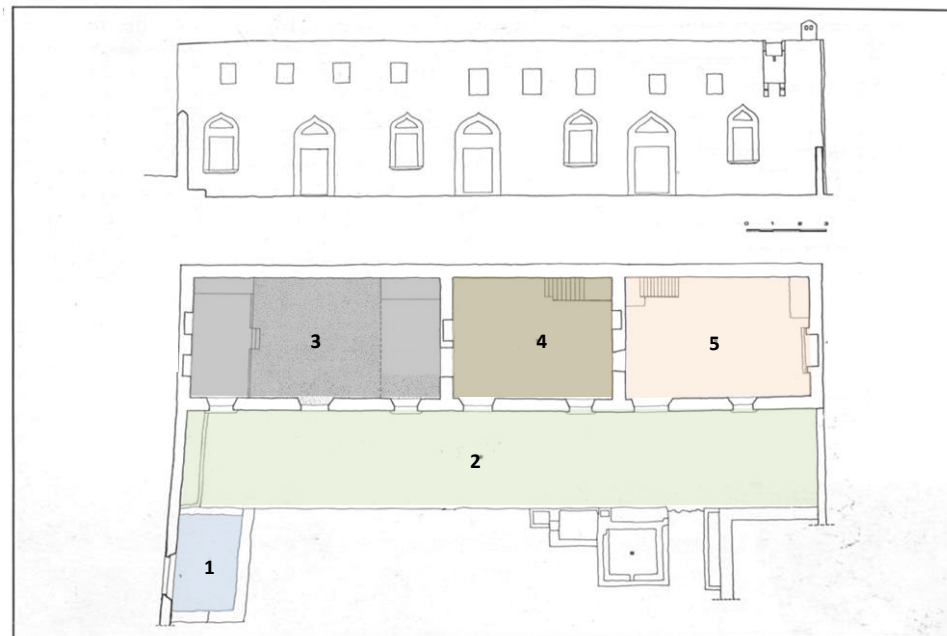
83.
Εικ.76
Εξέλιξης της λαϊκής κατοικίας στα μαράσια- από το απλό μονόχωρο στο επίμηκες κτίσμα, Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947

Οδός Καθοπούλη

Οδός Αγ. Αναργύρου

Εικ.77
Στενόμακρο σπίτι- μακρυνάρι- στο μαράσι της Αγ. Αναστασίας με παρατεταγμένους τους χώρους
1.Είσοδος 2.Αυλή
3.Σάλα 4.Υπνοδωμάτιο
5.Μαγειριό
Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική

Εικ.78
Οι στενοί και οφιοειδής οδοί του μαρσιού Αγίου Αναργύρου και Νιοχωρίου, Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947

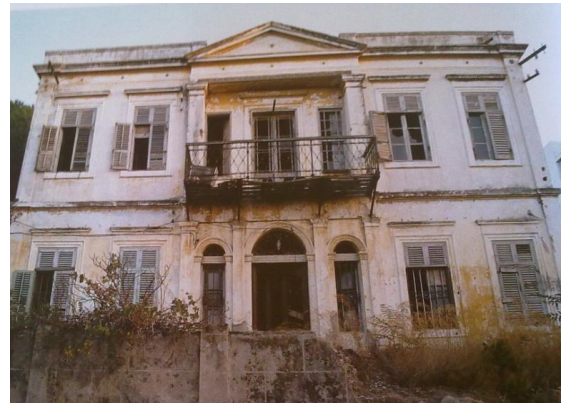

Κεφάλαιο _3: Η Ρόδος από τον 16^ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα

Ο δεύτερος τύπος ελληνικής κατοικίας εμφανίστηκε στα μέσα του 19^{ου} αι. λόγω του πλούτου που χαρακτήριζε πλέον τις ελληνικές οικογένειες και προερχόταν από το εμπόριο. Το 19^ο αιώνα το μεγαλύτερο ποσοστό των καταστημάτων και το γενικό εμπόριο στο παζάρι της παλιάς αγοράς, της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, άνηκε σε Έλληνες. Έτσι, οι πλούσιοι έμποροι έκτιζαν νεοκλασικά αρχοντικά (βλ. εικ. 79,80) που ξεπρόβαλλαν μέσα σε αγροκτήματα και αποτελούσαν τις θερινές κατοικίες των πλουσιότερων Ροδίων. Τα επιβλητικά αυτά κτίρια, πέρα από μερικές περιπτώσεις ένταξης στον αστικό ιστό των μαρμαριών, βρίσκονταν μέσα σε μεγάλα οικόπεδα. Πρόκειται για διώροφες κυρίως μονοκατοικίες, προσανατολισμένες κυρίως προς Βορρά ή Ανατολή, που περιφράσσονταν με μαντρότοιχο και μεταλλικά κιγκλιδώματα, με την αυλόπορτα να λειτουργεί ως διαχωριστικό όριο ανάμεσα στην οικία και το εξωτερικό περιβάλλον. Κύρια συνθετική ιδέα ήταν η δημιουργία δύο αυλών, της μπροστινής αυλής που λειτουργούσε ως ενδιάμεσο στάδιο μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού χώρου και μιας δεύτερης πιο ιδιωτικής πίσω αυλής που αποτελούσε τον κύριο υπαίθριο χώρο ζωής.¹

Εικ.79,80

Όψεις μαρμαριών κατοικιών με νεοκλασικές επιρροές, αριστερά οικία στο μαράσι Αγ. Αναστασίας και δεξιά η οικία Ακάβι το 1894, Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική

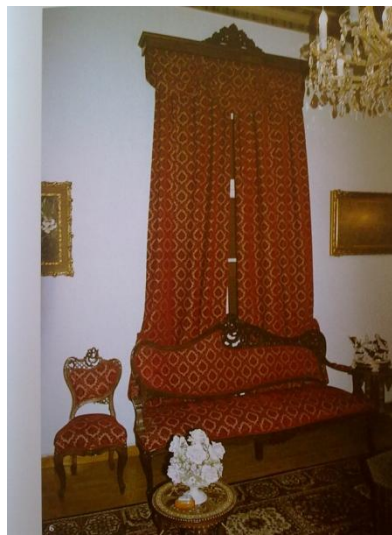
1.Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005, σελ. 103-112

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

85.

Η κύρια είσοδος στην κατοικία βρισκόταν στον άξονα συμμετρίας του κτιρίου. Στο ισόγειο τοποθετούνταν το καθιστικό, η τραπεζαρία, η κουζίνα εκατέρωθεν ενός κεντρικού ευρύχωρου διαδρόμου που οδηγούσε στην πίσω αυλή. Με μια ξύλινη σκάλα πλευρικά του διαδρόμου, ώστε να ανοίγεται η κατοικία προς την αυλή, οδηγούμαστε στους χώρους διήμευσης στον όροφο. Οι βοηθητικοί χώροι ήταν ανεξάρτητα κτίσματα είτε δίπλα στην κατοικία είτε τοποθετημένοι στο χώρο του υπογείου. Το ισόγειο ήταν συνήθως σε υψηλότερη στάθμη από την αυλή για να φωτίζεται το υπόγειο από μικρά παράθυρα. Το εσωτερικό ήταν διακοσμημένο με «λιτότητα και ψυχρότητα», με λιγοστά έπιπλα, ενώ αντίθετα οι όψεις του περίτεχνα διακοσμημένες με παραστάδες και γείσα (βλ. εικ.81). Πρέπει να σημειωθεί ο τρόπος με τον οποίο τονίζονται τα ανοίγματα της κυρίας εισόδου με την τοξωτή πόρτα και των παραθύρων του ορόφου να εδράζονται σε βάθρο ή απευθείας στο γείσωμα του μεσοπατώματος.¹

Εικ.81,82

Επιβλητική είσοδος και άποψη του χώρου του καθημερινού με έπιπλα του 1909 της οικίας Καράβα, Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947

Εικ.83

Το μοτίβο της ξύλινης σταμπωτής πόρτας επαναλαμβάνεται σε όλες τις αστικές κατοικίες, όπως στην οικία Αγιακάτσικα Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947

1.Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική- Πολεοδομία, Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005, σελ. 103-112

Κεφάλαιο _4: Επίλογος

Όπως είδαμε κατά την οθωμανική περίοδο, την τεράστια οικοδομική εικόνα και ποιοτική αρχιτεκτονική των Ιπποτών διαδέχεται η νέα αρχιτεκτονική, που δεν προσφέρει ουσιαστικές μεταρρυθμίσεις στην πόλη, και δεν μπορεί να συγκριθεί ούτε σε οικονομικό, αλλά ούτε και σε αρχιτεκτονικό εύρος με το μεγαλείο της ιπποτικής περιόδου. Η οθωμανική αρχιτεκτονική επηρεάζεται από το έντονο παρελθόν του νησιού και ακολουθεί τη δομή του ιστού της προηγούμενης περιόδου. Είναι σαφές ότι το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα της πόλης σήμερα είναι η ιπποτική αρχιτεκτονική που μας έχει αφήσει τέτοιο υλικό, ώστε να δεσπάζει μέσα στην πόλη με το πλήθος των κοσμικών και εκκλησιαστικών κτισμάτων της. Βεβαίως, η ιπποτική πόλη, όπως είδαμε, διατήρησε πολλά στοιχεία από τη ρωμαϊκή και τη βυζαντινή περίοδο, όπως εκείνα της χάραξης των αξόνων, τη χωροθέτηση των νεωρίων, της άμυνας και των πυλών. Αυτό το πολεοδομικό πλαίσιο παραλαμβάνουν οι Οθωμανοί, και λόγω της οικονομικής και κοινωνικής συρρίκνωσης της, παρατηρείται κάτι ανάλογο και στην οικοδομική δραστηριότητα.

Οι παρεμβάσεις που γίνονται εξαρτώνται κυρίως από το νέο τρόπο ζωής των Οθωμανών και είναι κυρίως μικρής κλίμακας. Ακόμα και τα οθωμανικά αρχοντικά που κτίζονται εκτός των τειχών δεν μπορούν θεωρηθούν μεγίστης σημασίας λόγω του μικρού μεγέθους και των ευτελών υλικών που χρησιμοποιούν. Δύο είναι τα νέα μουσουλμανικά στοιχεία, το τέμενος και το λουτρό, που εισέρχονται στη μορφή της πόλης και διαμορφώνουν τη νέα εικόνα της. Αλλά ακόμα και αυτά τα οικοδομήματα δεν συγκρίνονται με τα ανάλογα της αυτοκρατορίας και της γύρω περιφέρειας. Αυτό σημαίνει ότι τα νέα στοιχεία που εισέρχονται είναι κυρίως στα επίσημα κτίρια της οθωμανικής εξουσίας και εκφράζουν την πολιτική βούληση του κατακτητή και το δημόσιο τρόπο ζωής της νέας άρχουσας τάξης. Η ίδια τάξη αυτή θα εγκατασταθεί στα κτίρια της προηγούμενης ιπποτικής πόλης του Δυτικού Μεσαίωνα και είναι λίγα τα αρχοντικά που θα κτίσει.

Το οθωμανικό στοιχείο, στα συνολικά 390 χρόνια της κυριαρχίας του, χρησιμοποιεί κυρίως το μνημειακό αρχιτεκτονικό σύνολο της ιπποτικής πόλης χωρίς να εκφράζει την πλούσια αρχιτεκτονική ταυτότητα της πρωτεύουσας αφήνοντας έτσι, ελάχιστα δείγματα της πολιτιστικής δημιουργίας παρά μόνο το αποτύπωμα των χρόνων της εξουσίας του στην ένδοξη αυτή πόλη.

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

87.

Εικ.84
Απεικόνιση το μεγάλο λιμένα της πόλης της Ρόδου στο τέλος του 18^{ου} αι. από τον Choiseul Gouffier το 1782, *Voyage pittoresque de la Grece*

Η παλιά πόλη της Ρόδου με τα μάτια του Πικιώνη

«Αν θέλουμε να δούμε το γνήσιο, πρέπει να πάμε στο Κάστρο. Εκεί μέσα, τέσσερις λαοί, ο Έλληνας, ο Ρωμαίος, ο Φράγκος, ο Τούρκος, άφησαν χαραγμένα απάνω στις πέτρες και στα μάρμαρα τα ιδεογράμματα του “είναι” των, του ιδανικού της ζωής που είχε ο καθένας συλλάβει.»

Δημήτρης Πικιώνης, *Το πρόβλημα της μορφής*, Αθήνα 1985, σελ. 204-246.

Βιβλιογραφία

Έντυπη βιβλιογραφία

- Balducci Hermes, *Architettura turca in Rodi*, Milano Bergamo 1933
- Wolfram Hoerpfner, *Η πολεοδομία της κλασικής περιόδου*, 1997
- Doran Kuban, *The Turkish hayat house, Turkey* 1993
- Emile Biliotti, *Abbé Cottret, L'île de Rhodes*, Rhodes 1881
- Δημήτρης Δαμασκός, *Τα οθωμανικά λουτρά*, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ –ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, 20 Μαΐου 2001
- Χρήστος Καρούζος, *Ρόδος*, Αθήνα 1973
- Γρηγόρης Κωνσταντινόπουλος, *Αρχαία Ρόδος*, Αθήνα 1986
- Μάγδα Μαρία, *Εκπαιδευτήρια της Δωδεκανήσου*, Ρόδος 2008
- Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα, *Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης (1985-2000) της Ρόδου*, Υπουργείο Πολιτισμού -Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Ρόδος 2001
- Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα, *Ρόδος, Στοιχεία μιας πολεοδομικής ανάλυσης μιας μεσαιωνικής οχυρωμένης πόλης*, Δέκατο έβδομο συμπόσιο βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης, 1997
- Κατερίνα Μανούσου Ντέλλα, *Οι θαλάσσιες οχυρώσεις και τα λιμάνια της πόλης της Ρόδου*, Εικοστό Έβδομο Συμπόσιο ΧΑΕ, Αθήνα 2007
- Ιωάννης Παπαχριστοδούλου, *Ιστορία της Ρόδου, Από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι την ενσωμάτωσή της Δωδεκανήσου(1948)*, Αθήνα 1972
- Ιωάννης Παπαχριστοδούλου, *Πολεοδομική μελέτη αναθεώρησης Μεσαιωνικής πόλης Ρόδου*, Δήμος Ρόδου- Διεύθυνση Μεσαιωνικής Πόλης και Μνημείων, Ρόδος 2012
- Δημήτρης Πικιώνης, *Το πρόβλημα της μορφής*, Πικιώνης κείμενα, Αθήνα 1985
- Ζαχαρίας Τσιρπανλής, *Στη Ρόδο του 16^{ου}-17^{ου} αιώνα- Από τους Ιωαννίτες Ιππότες στους Οθωμανούς Τούρκους*, Ρόδος 2002
- "ΑΠΗΛΛΑΓΗΣΑΝ ΑΙ ΣΥΝΟΙΚΙΑΙ ΤΗΣ ΞΗΡΑΣ ΔΙΨΗΣ" - *Οι Ροδίτικες Κρήνες*, Δήμος Ροδίων, Ρόδος 2000
- Υπουργείο Πολιτισμού- Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, *Μεσαιωνική πόλη Ρόδου, Έργα αποκατάστασης 2000-2008*, Ρόδος 2008
- Υπουργείο Πολιτισμού Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Αρχαιοτήτων, *Η Οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα 2009

Η πόλη της Ρόδου κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

89.

-*Νέες πόλεις πάνω σε παλιές*, Επιστημονικό συνέδριο Ρόδος 27-30 Σεπτεμβρίου 1993, Ελληνικό τμήμα ICOMOS – ΚΒ ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ, 4^η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ-ΤΕΣ, ΤΜΗΜΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

-*Η συντήρηση και αποκατάσταση των Οθωμανικών μνημείων στην Ελλάδα*, Εταιρεία για τη Μελέτη της Μεσαιωνικής Αρχιτεκτονικής των Βαλκανίων και της Προστασίας της, Θεσσαλονίκη 2009

-Διεύθυνση Προστασίας Μεσαιωνικής Πόλης, *Οικοδομικά Υλικά & Τεχνικές στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου*, Προγραμματική Σύμβαση ΥΠΠΟ- ΤΑΠΑ- Δήμου Ροδίων, Ρόδος 2003

-*Ρόδος, 240 συναπτές δεκαετίες ακραιφνούς ελληνισμού*, Θεοφάνη Μπογιάννου, Αθήνα 1992

-Τ.Ε.Ε- Τμήμα Δωδεκανήσου, *Ρόδος, Η πόλη εκτός των τειχών 1522-1947, Αρχιτεκτονική-Πολοδομία*, Υπ. Πο. Υπηρεσία νεότερων μνημείων και τεχνικών έργων Δωδεκανήσου, Ρόδος 2005

-*15 χρόνια έργων αποκατάστασης στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου*, Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Υπουργείο Πολιτισμού- Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων, Αθήνα 2007

-*Σχέδιο Προστασίας - Διαμόρφωσης - Ανάδειξης του Μνημειακού συνόλου των Μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου*, Υπουργείο Πολιτισμού 2008 Ταμείο Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων(Τ.Δ.Π.Ε.Α.Ε.), Ρόδος 2008

Διαλέξεις - Διδακτορικές Διατριβές

1.Τσαμπίκα Παπαστεργή, *Εξέλιξη της κατοικίας στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου-Ιπποτική και Οθωμανική περίοδος*, Διάλεξη, 2006/77

2.Γιώργος Ντέλλας, *Οι σταυροθολιακές εκκλησίες της Δωδεκανήσου (1750-1924)*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2011

Ηλεκτρονική βιβλιογραφία

-<http://www.rhodes.gr>

-<http://www.enosirodion.gr>

-<http://www.scribd.com/doc/47716959/Το-ιστορικό-των-επεμβάσεων-στο-οχυρωματικό-σύνολο-της-παλιάς-πόλης-της-Ρόδου-Ηλλάδας-Κόλλιας>

-<http://www.rhodes.gr/el/fwtografikisillogi/?PageNo=2>

